

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL VE TOPLUMSAL OLAYLARIN FİNANSAL YAPIYA
ETKİSİ: TÜRKİYE - RUSYA KRİZİ VE 15 TEMMUZ OLAYI

EKONOMİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
EKONOMİ VE FİNANS BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Senih KANAR

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Murat AKKAYA

İSTANBUL - 2017

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI VE SOYADI** : Senih KANAR
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Sosyal ve Toplumsal Olayların Finansal Yapıya Etkisi: Türkiye-Rusya Krizi ve 15 Temmuz Olayı
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Ekonomi ve Finans
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek lisans
- TEZİN TARİHİ** : 04.10.2017
- SAYFA SAYISI** : 116
- TEZ DANIŞMANLARI** : Yrd. Doç. Dr. Murat AKKAYA
- DİZİN TERİMLERİ** : Ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler, Toplumsal olaylar, Finansal yapı
- TÜRKÇE ÖZET** : Bu tez çalışmasında; Türkiye’de 1950 - 2017 yılları arasında meydana gelmiş ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler ele alınmış, bu değişimlerin finansal yapıya olumsuz etkileri araştırılmıştır. Türkiye’de yaşanan ve gerçekleşen değişimler sonucunda bunların finansal yapıda meydana getirdiği etkiler, şoklar genel çerçevede incelenmiştir. Özellikle 2010 - 2017 yılları arasında yaşanmış toplumsal olaylar ve bu olayların finansal yapıya negatif etkileri araştırılmıştır. Türkiye - Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Kalkışması bilimsel araştırma teknikleri doğrultusunda EViews ekonometri paket programıyla analizleri yapılmıştır. VAR (Vektör Otoregresif) analiziyle olaylar ele alınmıştır.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1.İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2.YÖK Ulusal Tez Merkezi

Senih KANAR

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL VE TOPLUMSAL OLAYLARIN FİNANSAL YAPIYA
ETKİSİ: TÜRKİYE - RUSYA KRİZİ VE 15 TEMMUZ OLAYI

EKONOMİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
EKONOMİ VE FİNANS BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Senih KANAR

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Murat AKKAYA

İSTANBUL - 2017

BEYAN

Bu tez çalışmasının yapımında bilimsel etik kurallarına uyulduğu, başkalarının fikirleri ve bilgilerinden faydalanılması gereken durumlarda bilimsel kurallara uygun şekilde atıfta bulunulduğu, aktarılan verilerde herhangi değişiklik yapılmadığını, tezin herhangi bir bölümünün bu üniversite ya da başka bir üniversitedeki farklı bir tez çalışması olarak sunulmadığını kabul ve beyan ederim.

Senih KANAR

... / ... / 2017

JÜRİ ÜYELERİNİN KABUL VE ONAYI

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz **EKONOMİ VE FİNANS** bilim dalında 150621014 numaralı Senih KANAR adlı öğrencimizin hazırladığı **SOSYAL VE TOPLUMSAL OLAYLARIN FİNANSAL YAPIYA ETKİSİ: TÜRKİYE – RUSYA KRİZİ VE 15 TEMMUZ OLAYI** adlı tez çalışması, jürimiz tarafından **EKONOMİ VE FİNANS** anabilim dalında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Üye

.....
Prof.Dr. Mehmet Onur GÜLBAHAR

Üye

.....
Yrd.Doç.Dr. Murat AKKAYA
(Danışman)

Üye

.....
Yrd.Doç.Dr. İ. Gökçe KAYA

Üye

.....
Yrd.Doç.Dr. Kemal ERKİŞİ

Üye

.....
Yrd.Doç.Dr. Bülent İLHAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2017

İmzası

Unvanı, Adı SOYADI

Enstitü Müdürü

ÖZET

Ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler, Türkiye tarihinde toplumsal ve ekonomik düzeyde etkilerini somut şekilde hep hissettirmişlerdir. Gelir adaletsizliği, işsizlik, enflasyon, sermaye dağılımı gibi bileşenler ve bunlardaki eşitsizlik ülkenin kayda değer en öncelikli toplumsal ve ekonomik sorunları olmuştur. Bu çalışmada; Türkiye’de 1950 - 2017 yılları arasında yaşanmış ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler üzerinde durulmuş ve bunların paralelinde meydana gelmiş finansal krizler ve toplumsal olaylar araştırılmıştır. Meydana gelmiş bu olgu ve olayları çözümleyebilmek için mevcut ekonomik sistem ve politikalarıyla değerlendirmeler yapılmıştır. Bu literatürel araştırma çerçevesinde özellikle güncel olayların kapsamı ve finansal yapıya etkileri test edilmeye çalışılmıştır. Bilimsel araştırma teknikleriyle problemler ve hipotezler oluşturularak test edilmesi için metodoloji geliştirilmiştir. Çalışmada bütün ayrıntılar detaylıca incelenerek EViews ekonometri paket programında VAR (Vektör Otoregresif) modeliyle analizler yapılmıştır.

Birinci bölümde finansal sistem, finansal krizler ve Türkiye – Rusya ilişkileri incelenmiştir. Finansal krizler ve Türkiye – Rusya “Uçak Krizi”nin finansal yapıya etkileri araştırılmıştır. Ekonomik değişimler, siyasal değişimler ve toplumsal olaylar genel hatlarıyla ele alınmıştır. Gelir dağılımı, işsizlik, enflasyon ve sermaye dağılımındaki eşitsizlik çerçevesinde ekonomik değişimlere bakılmıştır. Türkiye siyasal hayatındaki değişimler, Taksim Gezi Parkı ve 15 Temmuz Kalkışması toplumsal olaylarına yer verilmiştir. İkinci bölümde de Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Kalkışması’nın ekonometrik bir uygulaması yapılmıştır. Bu uygulamada 2010 – 2017 yılları arası ekonomik veriler kullanılarak hipotezler oluşturulmuş ve VAR (Vektör Otoregresif) analiziyle test edilmiştir.

Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayı ile CDS primleri, BIST100 getiri endeksi, sepet döviz kuru, kukla değişken, işsizlik oranı, net uluslararası rezervler, sanayi üretim endeksi, TÜİK tüketici güven endeksi ve enflasyon oranı serilerinden oluşan sistemde değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye’de meydana gelen sosyal ve toplumsal olayların ülke için belli riskler getirdiği ve finansal sistemi etkilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler, Toplumsal olaylar, Finansal yapı.

SUMMARY

Economic, social and political changes have always felt their effects on the social and economic level in Turkey. Components such as income inequality, unemployment, inflation, capital allocation and inequality have been the most prevalent social and economic problems of the country. In this thesis study; The economic, social and political changes that took place in Turkey between 1950 and 2017 were emphasized and the financial crises and social events that occurred in parallel were investigated. In order to analyze these phenomena and events that occurred, they were evaluated with the existing economic systems and policies. In the context of this literature research, especially the coverage of current events and the effects on the financial structure have been tried to be tested. Problems and hypotheses were formed by scientific research techniques and methodology has been developed for testing. In the study, all the details were examined in detail and analyzed with the VAR (Vector Autoregressive) model with the EVIEWS econometric package program.

In the first chapter, financial system, financial crises and Turkey - Russia relations were examined. Financial crises and financial structure effects of Turkey - Russia "Aircraft Crisis" were investigated. Economic changes, political changes and social events are discussed in general terms. Economic changes in income distribution, unemployment, inflation, capital allocation and inequality have been examined. It has also been examined Changes in Turkish political life, Taksim Gezi Park, and the July 15th coup attempt. In the second part, an econometric application of Turkey - Russia "Aircraft Crisis" and July 15th Movement was carried out. In this application, hypothesis was created using economic data between 2010 and 2017 and tested by VAR (Vector Autoregressive) analysis.

It was found statistically significant relationships between the variables in the sistem consisting of CDS premiums, BIST100 return index, basket exchange rate, dummy variable, unemployment rate, net international reserves, industrial production index, TURKSTAT consumer confidence index and inflation rate with Turkey – Russia "Aircraft Crisis" and the July 15 Incident. It has been observed that the social events that take place in Turkey cause certain risks for the country and affect the financial system.

Keywords: Economic, social and political changes, Social events, Financial structure.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: SOSYAL, TOPLUMSAL DEĞİŞİMLER, FİNANSAL SİSTEM VE KRİZLER.....	4
1. SOSYAL VE TOPLUMSAL DEĞİŞME	4
1.1. Sosyal ve Toplumsal Değişme; Bu Değişmeyi Hazırlayan Şartlar ve Olası Faktörler	5
1.2. Sosyal ve Toplumsal Değişme Ekseninde Ekonomik Gelişme.....	6
1.3. Finansal Sistem ve Finansal Piyasalar.....	7
1.4. Küresel Finansal Sistemin Dönüşüme Uğraması ve Finansal Piyasaların Serbestleşmesi.....	8
2. FİNANSAL KRİZLER VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ	10
2.1. Ekonomik Anlamda Kriz, Finansal Kriz ve Oluşum Şekilleri	11
2.2. Finansal Kriz Göstergeleri ve Nedenleri.....	12
2.3. Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler	13
2.4. 1994 Krizi ve Sosyoekonomik Etkileri	14
2.5. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Finansal Krizleri.....	17
2.6. 2008 Küresel Finansal Krizi'nin Türkiye Finansal Sistemine Etkileri	20
3. TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK, SİYASAL VE TOPLUMSAL OLAYLAR	23
3.1. Ekonomik Değişimler.....	23
3.1.1. Türkiye'deki Gelir Dağılımına Genel Bir Bakış.....	24

3.1.2. Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizliğin Gelişimi.....	30
3.1.3. Türkiye’de Enflasyon Gelişmeleri ve Etkileri.....	33
3.1.4. Türkiye’de Sermaye Birikiminin ve Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi.....	37
3.2. Siyasal Değişimler.....	41
3.2.1. 27 Mayıs 1960 İhtilali, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 İhtilali’nin Siyasal ve Toplumsal Yansımaları.....	43
3.2.2. Gündem Belirleme, Medya ve Siyasal Katılım	47
3.2.3. Cumhurbaşkanının Genel Oyla ve Halk Tarafından Seçilmesi	48
3.2.4. “Başkanlık” ve “Cumhurbaşkanlığı Sistemi” Tartışmaları.....	50
3.3. Toplumsal Olaylar	51
3.3.1. 12 Eylül 1980 Darbesi	52
3.3.1.1. 12 Eylül Öncesi Gelişmeler (1973 - 1980)	52
3.3.1.2. 12 Eylül 1980 İhtilâlinin Nedenleri.....	53
3.3.1.3. İhtilal Süreci Gelişmeleri.....	55
3.3.1.4. 12 Eylül 1980 İhtilâlinin Siyasetteki Yansımaları	56
3.3.1.5. 12 Eylül 1980 İhtilâlinin Toplumdaki Yansımaları.....	56
3.3.2. Taksim Gezi Parkı Olayı	58
3.3.2.1. Kamuoyu, Yeni Medya, Sosyal Medya, Sosyal Ağ Kavramları	59
3.3.2.2. Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler	60
3.3.2.3. Gezi Parkı Protestoları ve Sosyal Medya	62
4. TÜRKİYE – RUSYA “UÇAK KRİZİ”	63
4.1. Türkiye - Rusya “Uçak Krizi’nin” Dinamikleri ve İkili İlişkilere Etkileri	65
4.2. Türkiye - Rusya “Uçak Krizi’nde” Ekonomik, Kültürel, Sosyal Yaptırımlar ve Eylemler	67
4.3. Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri	68
4.4. Türkiye - Rusya “Uçak Krizi’nin” Tarım ve Turizme Etkisi.....	69
5. 15 TEMMUZ KALKIŞMASI.....	71

5.1. 15 Temmuz Kalkışmasının 1960 ve 1980 Darbelerinden Farklı Tarafları	71
5.2. 15 Temmuz Kalkışması Başarısızlığının Dinamikleri	72
5.3. Sonuçları Bakımından 15 Temmuz Kalkışması	72
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE MEYDANA GELEN SOSYAL VE TOPLUMSAL OLAYLARIN FİNANSAL YAPIYA ETKİSİ UYGULAMASI.....	74
1. TÜRKİYE – RUSYA “UÇAK KRİZİ” VE 15 TEMMUZ ANALİZİ.....	74
1.1. Literatür	75
1.2. Çalışmanın Amacı	78
1.3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem	78
1.4. Vektör Oto Regresif Analizi (VAR)	80
1.4.1. Durağanlık Testi	81
1.4.2. Eş Bütünleşme Testi	81
1.4.3. Granger Nedensellik Testi	81
1.4.4. Etki -Tepki (IR) Analizi	83
1.4.5. Varyans Ayrıştırması Analizi.....	83
1.5. Bulgular	84
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	92

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BİST	: Borsa İstanbul
CDS	: Kredi Temerrüt Swapları
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİE	: Devlet İstatistik Endüstrisi
DİSK	: Devlet İşçi Sendikası Kurumu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FED	: Amerika Merkez Bankası
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
GEGP	: Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GOÜ	: Gelişmiş Olan Ülke
HDI	: Human Development Reports
IMF	: International Money Found
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
MBK	: Billi Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PDY	: Paralel Devlet Yapılanması
PTT	: Posta, Telgraf ve Telefon
SHD	: Sermaye Hareket Değerleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Oto Regresif

TABLolar LİSTESİ

	SAYFA
TABLO – 1 : 1990 - 1995 Yılları Sermaye Değişmeleri (Milyar Dolar).	16
TABLO – 2 : Türkiye’de 2002 - 2015 Yılları Arasında Gini Katsayısına Göre Gelir Dağılımı.....	25
TABLO – 3 : Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Dağılımı (1990 - 2015).....	26
TABLO – 4 : Türkiye’de %20’lik Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmaları (1963 - 2011).....	27
TABLO – 5 : 1954’ten İtibaren Türkiye’de İşsizlik Oranları (1954 - 2016).....	31
TABLO – 6 : 1995 - 2006 Arası Yıllar İtibari ile Enflasyon Verileri.....	34
TABLO – 7 : 2005 - 2017 Arası Yıllar İtibari ile Enflasyon Verileri.....	35
TABLO – 8 : 2001 - 2015 Arası Türkiye’ye Yönelik Yabancı Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar).....	39
TABLO - 9 : Türkiye - Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon \$).....	68
TABLO – 10 : Durağanlık Tablosu.....	84
TABLO – 11 : VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Seviyesinin Belirlenmesi.....	85
TABLO – 12 : Eş Bütünleşme Testi Sonucu.....	85
TABLO – 13 : Granger Testi.....	86
TABLO – 14 : Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	86
TABLO – 15 : Varyans Ayrıştırması Analizi.....	88
TABLO – 16 : Varyans Ayrıştırması Analizi Sonuçları.....	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

	SAYFA
ŞEKİL – 1 : Para ve Bankacılık Krizleri: En İyi Göstergeler	12
ŞEKİL – 2 : Türkiye: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1993-1995	17
ŞEKİL – 3 : Türkiye'nin Dış Ticareti (2006 -2010)	22

ÖNSÖZ

Sosyal ve Toplumsal Olayların Finansal Yapıya Etkisi: Türkiye – Rusya Krizi ve 15 Temmuz Olayı isimli tezimde; Türkiye’de 1950 – 2017 yılları arasında gelişme göstermiş ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler çerçevesinde meydana gelmiş sosyal ve toplumsal olayları, finansal yapıya etkilerini, izlenmiş politikaları incelediğim, ekonometrik uygulamasını yaptığım bu çalışmamda bilgi ve tecrübesini esirgmeden, güler yüzlülüğü ve yardımseverliğiyle destek olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Murat AKKAYA hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmamda, maddi ve manevi yanımda olan, desteklerini sunan arkadaşlarıma ve bana bilimsel yolda kazandırdığı bu tecrübe için akademik camiaya teşekkür ederim.

Senih KANAR
İSTANBUL, 2017

GİRİŞ

Refah düzeyi yüksek devlet ekonomilerinin dalgalı kur rejimini uygulamaya başlamaları ile birlikte mevcut ekonomik sistemler uygulama alanlarını kaybetmiştir. Özellikle serbest piyasa dalgasının etkisini yükseltmesiyle birlikte dış etkenlere düşünülenden daha çok duyarlı ve çok eklemli bir iktisadi yapı ortaya çıkmıştır. Bu, en çok ta gelişmekte olan ülke ekonomileri için etkili olmuştur. Teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve beraberinde getirdiği etkiyle ekonomik ilişkiler daha karmaşık bir hal almıştır. İktisadi yapıdaki değişkenlerin birbiriyle daha karmaşık hale gelen etkileşimi enflasyon, faiz oranı, sermayenin uluslararası anlamda etkinlik kazanması gibi faktörlerin birbirleriyle ve döviz kurlarıyla olan karmaşık ilişkileri özellikle döviz kurunda bir oynaklığın oluşmasını sağlamıştır. Dalgalanmaya bırakılan kurun da uygulama sahası bulmasıyla özellikle döviz kurlarındaki hareketliliği pekiştirmiş ve döviz kurlarında oynaklık meydana getirmiştir. Bu da dış ticaret üzerinde etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler paralelinde oluşan gelir adaletsizliği, işsizlik sorunu, enflasyon yükselmesi ve sermaye dağılımındaki eşitsizlik Türkiye için çözülmesi, önlem alınması ve politikalar yürütülmesi gereken önemli ekonomik sorunların başında gelmektedirler. Çünkü refah düzeyinin yukarılarda olmadığı toplumlarda bu değişimler sonrasında sosyal ve toplumsal olayların yaşanması, meydana gelmesi kaçınılmazdır. Bunların çözülemediği toplumlarda yoksulluk ta o derece yüksek ve hissedilir olacaktır. Bu çalışmadaki temel amaç; Türkiye’de meydana gelen sosyal ve toplumsal olayların finansal yapıya olumsuz etkilerinin analizi yapılarak ekonomik sistem içindeki dengeler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’nin, vuku bulmuş bu gelişmelerden ne derece etkilendiği, finansal yapısının ne oranda olumsuzluğa uğradığı bilimsel yöntemlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye, değişimlerin ve gelişmelerin hızlı, sık yaşandığı bir yapıya sahip olmasından dolayı ekonomi kanadında yaşayacağı şoklar da aynı paralellikte olacaktır. Meydana gelen olaylar sonucunda toplumsal ve ekonomik yapı dengeleri sürekli değişmiş, ülke maddi ve manevi bunalımlar yaşamıştır.

1994 krizi, Kasım 2000, Şubat 2001 finansal krizleri ve 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin şokları bütün dünyaya olduğu gibi Türkiye’ye de yansımış, ülke ekonomisinde ciddi etkiler bıraktığı görülmüştür. Bu krizlerde, küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni ekonomik düzenin yansımaları vardır. Türkiye’de, özellikle son yıllarda küresel değişimler ve ülke dinamiklerinin getirdiği etkiyle sosyo-ekonomik bir

değişim ve dönüşüm başlamıştır. Bu dönüşüm sürecindeki başlangıç noktası serbest piyasa ekonomisine geçiş kararları olmuştur. Piyasalardaki serbestleşme hareketleriyle, ekonomisi sağlam temellere oturmuş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de, büyümenin ve kalkınmanın sağlanması için sermaye hareketleri üzerindeki engellerin kaldırılmaya başlanmasına yol açmıştır.

Bu ekonomik gelişmelerin yanında toplumsal ve siyasal yaşamda da birbiriyle bağlantılı gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye, pek çok askeri darbe ve müdahale yaşamış, bunların sonrasında sosyolojik ve psikolojik bunalımlar geçirmiştir. Meydana gelen bu gelişmelerle toplumda ayrışmalar, kutuplaşmalar yaşanmış ve siyasal yaşam hep sekteye uğramıştır. Hiçbir döneminde bütün toplum ve siyasal yaşantıyı kucaklayacak bir demokratik hamlede bulunamamıştır. Ekonomi ve ekonominin bütün kollarında etkili bir kalkınma ve huzur yakalanamamıştır. İzlenen para ve maliye politikaları ekonominin bütün bileşenleri için ülkeyi kalkındıracak bir gelişme sağlayamamıştır.

Özellikle 2010’dan sonra Türkiye’nin, çevresinde dış etmenli olaylar yaşanmış, ülke içinde de pek çok toplumsal olay meydana gelmiştir. Yaşanan ve meydana gelen bu olaylar derin etkiler hissettirmiş; sosyal, toplumsal ve ekonomik izler bırakmış, süreçleri ve ekonomik etkileri devam etmektedir. Yaşanan Taksim Gezi Parkı Olayı, Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Kalkışması toplumsal yaşantıya ve ülkenin finansal yapısına büyük etki bırakmış olaylardır.

Son on yılda meydana gelen gelişmeler paralelinde ülke ekonomisinde işletme sayısında artış olmuştur. Buna bağlı olarak işletmelerin borçlanma durumlarının artış göstermesiyle bankalardan borçlanacak şekilde kredi çekmeleri veya menkul kıymet almaları kredi piyasaları için büyük bir gelişme sağlamıştır. Ülke ekonomisinde olduğu gibi bu durum küresel çapta da gözlemlenebilir bir gelişme olmuştur. Böylece piyasalardaki bu denli bir gelişme ve büyümeyle birlikte bankaların haricinde fon edinimini sağlayan başka kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Burada, tüketici ve işletmelerin aldıkları kredi ve fonlarda artış olmasıyla ülkenin katlanacağı borç miktarlarında da artış olmuştur (Bir ülkenin dış borcunun kamu ve özel sektör borcu gibi sınıflandırılması). Bütün bunlar ve bunların paralelindeki gelişmeler uluslararası fon ve kredi artışlarıyla riskler oluşmuş, devletlerin ihraç ettiği menkul kıymetler için de risk meydana getirmiştir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşanan sosyal ve toplumsal olayların üstlendiği rolün finansal yapıya getirdiği olumsuz etkilerin araştırılmasıdır. Ayrıca ekonomik ve finansal verilerden yararlanılarak sadece Türkiye’de yaşanmış olaylar ele alınarak çalışmaya sınır konulmuştur. Türkiye’nin kendi iç dinamiklerinde 5 yıllık CDS primleri ile diğer ekonomik veriler arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan ampirik çalışmayla finansal yapıda meydana gelen olumsuz etkiler tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL, TOPLUMSAL DEĞİŞİMLER, FİNANSAL SİSTEM VE KRİZLER

1. SOSYAL VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

“Toplum, sosyal ilişkilerden oluşan bir yumdur. O halde büyüklüğü, uygarlık düzeyi, ekonomik uğraşısı, dili, dini, inandığı değerler ve uyduğu kurallar ne olursa olsun, ortak bir yaşayışa sahip her insan topluluğu bir toplum meydana getirir. Kuşkusuz toplum bir araya gelen insanların basit bir toplamı da değildir. Sosyal ve işlevsel olarak farklılaşmış kişiler arasında eşgüdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt biçimidir. Doğal olarak bu durum farklı toplumların ortaya çıkmasına olanak verir”.¹

Her toplumun bir yapısı vardır, yani bir iç düzene sahiptir. Fakat toplumun sahip olduğu bu içyapısı ve düzeni statik değildir, her zaman değişime ve yeniliklere açıktır. Meydana gelen değişimlerle sosyal dengeler bozulur, oluşan yeni koşullar paralelinde yeni dengeler ve ayak uydurma (uyumluluk) durumları gerçekleşir, yeni bir düzen ve sosyal bütünlük sağlanır.

Sosyal değişme baskın olarak ekonomik, teknolojik, politik, demografik, ideolojik, psikolojik faktörler gibi sosyal hayatın gerçeklerini çarpıtan faktörler neticesinde oluşur. Karl Marx sosyal değişimde, merkezi dinamik rolde teknolojiyi işaret ederken Max Weber dine ve değerler sistemine öncelik vermiştir. Bu faktörlerin yanı sıra kentleşme, bürokratikleşme, nüfus artışı rasyonelleşme de toplumsal değişme sürecini bütün olarak tanımlar.²

“Toplumsal değişme, toplumun yapısındaki değişmedir. Toplumun yapısı toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre, değişme, ilişkilerin değişmesidir. Bütün bunların ardında da toplumsal bireylerin, yani aktörlerin davranış değişmeleri yatar”.³

¹ Birsen Gökçe, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996, s.1-2

² Ülkü İleri, **Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri**, Doktora Tezi, 2008, s.15

³ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi 10. Basım, İstanbul Mayıs 2004, s.56

1.1. Sosyal ve Toplumsal Değişme; Bu Değişmeyi Hazırlayan Şartlar ve Olası Faktörler

“Hiçbir toplum tamamen statik değildir. Her toplumda potansiyel değişim teşkil eden gerilimler mevcuttur. Bu gerilimler rol uyumsuzlukları, değer sapmaları, menfaat çatışmaları şeklinde oluşabilir. Bunlar kültürel ve sosyal yapıda yer alırlar. Sosyal yapıda gerilimlerden meydana gelen baskı çeşitli şekillerde (politik baskılar, dini yaptırımlar gibi) drenaj edilir. Fakat bu baskılar telafi edilemediğinde gelenekler yerlerini yeni değerlere ve kurumlara bırakır”.⁴

Değişmenin kaynakları ise toplumun dışında kalan güç odakları ya da iç dinamiklerdeki güçler olabilir. Bunun gerçekleşmesi durumu da; doğrudan şiddet barındıran savaş olacağı gibi, indirekt şekilde fikirlerin, geleneklerin çatışıp değişmesi şeklinde de olabilir. Diğer yandan bilim ve teknoloji kanadında bazı yenilik ve buluşlar yaptırımla karşılaşacağı gibi bazıları da topluma cesaret getirip hareketlendirir.

“Değişmenin gerçekleştiği koşullar şöyle sıralanabilir:⁵

1) Toplumdaki kişilerin gereksinimleri genellikle kurumsallaşmış davranış tarzlarıyla karşılanır. Ama ister yaratılmış, ister düşsel, ister olağan olsun yeni gereksinimlerin ortaya çıkması, genellikle değişmeye yol açan yeni durumlar gerektirir.

2) Gereksinme, değişmeye hazır olma ile yakından bağlantılıdır. Statüko ile tatmin olanlar ve yeniliklere kuşku ile bakanlar, değişim için verimli koşullar sağlamazlar.

3) Bilgi birikimi de değişme için önemli bir koşuldur. Koşullar, eldeki bilginin çeşidine ve miktarına bağlıdır. Eldeki bilginin zengin, çeşitli, örgütlü ve geçişli olması ölçüsünde ileri bilgi elde etme de kolaylaşacaktır. Bilgi birikimi katı, tutucu ve dogmatik olan bir kültür, kolay değişme koşulları sağlayamaz. Bilginin kullanılabilirliği ne denli büyükse, değişme de o denli hızlı bir biçimde gerçekleşir.

4) Bir kültürde var olan başat değerlerin tipi ve kişilerin bunlara olan genel tutum donanımı önemli bir değişme koşuludur. Bilimsel araştırma isteği faydacı bir inanç ile birleştiğinde kasıtlı değişimin sağlanabilmesi kaçınılmazdır. Geleneksel ve sessiz, durgun değerlere ağırlık verilmesi ise değişimin de yavaş olmasına yol açacaktır.

⁴ Ely Chinoy, **Society**, Published in New York, Second Edition 1967, s.491-492

⁵ Joseph Fichter, **Sosyoloji Nedir?**, (Çev. Nilgün Çelebi), 7.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.201

5) Sosyal yapının karmaşıklık derecesi de değişmenin bir koşuludur. Statü ve sınıfların farklılaştığı ve çoğaldığı, işlevlerin uzmanlaştığı ve bölündüğü, iletişim ve ulaşımın kolaylaştığı bir toplum, değişmenin gerçekleşmekte olduğu toplumdur”.

1.2. Sosyal ve Toplumsal Değişme Ekseninde Ekonomik Gelişme

“Sosyal ve kültürel bakımdan geri kalma ve ilerlemenin ölçülerini bulmak çok güçtür. Çünkü bir “kurum” “bir norm”, bir “kültür unsuru” ile ilgili olarak “ileri” ve “geri” şeklinde verilecek bir karar, değer yargılarından kolay kolay kurtulamaz. Buna karşılık ekonomi sahasında birtakım objektif ölçütlere sahip olmak mümkündür. Bunlar fert başına düşen milli gelir, fert başına çelik üretimi, fert başına enerji üretimi gibi ölçütlerdir”.⁶

“İleri”, “geri”, “gelişmiş” ve “gelişmemiş” şeklindeki ifadelerimiz, değer yargısı gerektirir. Ekonomik yapılarda, ölçülebilen ve rakamlarla ifade edilebilen ekonomik olaylara dayanarak bir gelişmeden söz etmek hatalı bir davranış değildir.⁷

Ülke ekonomisi zamanla iki yöne doğru gelişme ve değişim gösterir. Birinci yönde nüfus, iş gücü, üretim araçlarındaki çoğalma gibi gövdesiyle gösterdiği değişim ve gelişmedir. İkinci yönünde ise yapı ve çatısında gösterdiği değişme ve gelişmedir. Buradaki değişimler birinci için “büyüme”, ikinci için ise “gelişme”dir. Buna ilaveten büyüme ve gelişme, ekonomideki sıçrama, ekonomideki yenilikler ve piyasa düzeninin temelinden değişmiş olmasıdır. Yine ekonomik büyüme için, nüfus, toprak, teknik düzey ve teknolojik bilgi gibi ekonomik hayat içindeki temeli oluşturan faktörlerin devamlı değişmesi durumudur.

“Sosyolojik bir gözle ele alınan “büyüme” ve “gelişme”nin arkasında, rakamla ifade edilemeyecek değer ve kurumlar olduğunu kabul edince, gelişmiş bir toplum olmanın, sadece bir ekonomik kalkınma meselesi olmadığı kolayca anlaşılır. Bu intikalin içinde ekonomik kurumlar kadar insan şahsiyetinin, insan bilgisinin ve hatta sosyal kurumların aile, din, devlet, okul, üniversite değişmesi de bahis konusudur. Ayrıca, ekonomik gelişme büyük bir intikal hareketinin asli şartını ve belki de en önemli kısmını teşkil etmektedir. Ekonomik gelişmenin reçetesi gayet basittir: eldeki kıymetlerin yeteri kadar bir kısmını kalkınma hizmetine tahsis etmek”.⁸

⁶ Mehmet Eröz, **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, 2. Baskı, Fakülteler Matbaası İstanbul 1977, s.302

⁷ Mehmet Eröz, **A.g.e.**, s.293

⁸ Mehmet Eröz, **A.g.e.**, s.295-296

1.3. Finansal Sistem ve Finansal Piyasalar

“Finansal sistem bir bütün olarak birçok aracın, kurumun ve piyasanın birlikteliğiyle oluşur. Finansal kurumlar; bankalar, sigorta şirketleri, bankerler, tefeciler ve borsalar gibi çeşitli kurumları kapsar. Finansal araçlar ise, bozuk para, banknot, tahvil ve hisse senetleri gibi bilinen araçların yanı sıra swap gibi daha bütünsel araçların da bulunduğu geniş bir alanı içine alır”.⁹

Finansal piyasa daha geniş bir ifadeyle; “Bir ülkede fon kullananlar ile fon arz edenler arasında fon akımlarını düzenleyen kurumlar, akımı sağlayan araç ve gereçler ile bunları düzenleyen hukuki ve idari kurallardan oluşan organik doku” olarak tanımlanır.¹⁰

Finansal piyasalarda ise, finansal kaynakları elinde bulunduranlardan fon talep eden kişi ve kuruluşlara ulaştırılması işlemleri gerçekleştirilir. Bu piyasalarda fon arzı ve talebi edenlerle, kaynakların devir işlemlerini gerçekleştiren aracı kuruluşlar şeklinde üç taraf vardır. Bu piyasalarda, bu taraflar ve bunların işlemlerinin gerçekleştiği saha vardır. Dolayısıyla, bir ülkede ekonomik faaliyetlerin finansmanıya alakalı bütün işlemleri kapsar. Bu piyasalar, tasarrufların aktifleştirilmesi ve ödeme sistemlerinin iyileştirilmesiyle modern ekonomilerde yatırımları teşvik ederek ekonomik canlılık sağlamış olurlar. Ayrıca bu piyasalar, borç verenler için risk ve vade yapılarına en uygun şekildeki aktif pozisyonu sağlarken, borç alanlar için de geri ödeme kapasiteleri ve kolaylıkları konusunda en uygun fonlara ulaştırma işlevi sağlar. Bu tarz işlevleri, finansal piyasalar için ekonomik fonksiyonlardır. Bu ekonomik fonksiyonlarla, finansal piyasalara fon transferini kolaylaştırıp ülkenin iktisadi ve bireylerin refahı için hizmet yapmış olur.

“Finansal sistemin yapısı ve özellikleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte sistemin temel belirleyicileri şunlardır:¹¹

- a. Sisteme fon sağlayanlar (tasarruf sahipleri)
- b. Sistemden fon talep edenler (yatırım projesi sahipleri)
- c. Aracılık eden finansal kurumlar
- d. Fon transferinde kullanılan finansal araçlar

⁹ İ. Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, 7. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2001, s.654

¹⁰ Selahattin Tuncer, **Türkiye’de Sermaye Piyasası**, Teori Uygulama, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1985, s.3

¹¹ Selahattin Tuncer, **A.g.e.**, s.3-4

e. Hukuki ve idari kurallar”.

Devletler ne kadar çok yatırım yaparlarsa o derece sanayileşme ve gelişme göstermiş olurlar. Bu da ülkeleri, yatırımlarda kullanacakları fon ve kaynakların yeterli derecede ve nitelikte temin etmeye yönlendirir. Yatırımlar için kullanılacak kaynakların az ve kısıtlı olması, eldeki fonların da istenildiği gibi az maliyetli, olabildiğince fazla bir verimlilik sağlamamasından dolayı önemli bir sorun oluşturmuştur. İşte bu noktada finansal piyasalara hayati görevler düşmektedir. Daha önce de saydığımız üzere, ülkelerin gelişme göstermeleri ve büyüme gerçekleştirmeleri konusunda gelişmiş finans piyasalarına ihtiyaç vardır. Bu finans piyasalarında araç ve kurum çeşitliliği, derinleşmelerin tamamlanmış olması gereklidir. Dolayısıyla, finansal piyasaların görevlerini tamamıyla yerine getirmesi, yeni ve taze tasarruflarla oluşturulan fonların getirisi en yüksek alanlara, yatırımlara aktarılabilmesi için finansal sistemde derinleşmenin sağlanmasının yanında, bu sistemin serbestleştirilmesi ve tekrar yapılandırılması ihtiyacı da doğmuştur.

1.4. Küresel Finansal Sistemin Dönüşüme Uğraması ve Finansal Piyasaların Serbestleşmesi

Küreselleşmenin ticaretin küreselleşmesi, finansal küreselleşme, kültürel küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi olmak üzere dört ayağı bulunmaktadır. Küresel düzeyde fonların bir ülkeden başka bir ülkeye yönelmesini sağlayan küreselleşme alanı ise finansal küreselleşmedir. Finansal küreselleşme, ulusal finans piyasalarında sınırların ortadan kalkması, finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılması, piyasaların konvertibiliteye sahip olmaları, döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması, uluslararası sermaye akımlarının artması ve yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹²

“Finansal liberalleşmenin avantajları ile birlikte, bir kısım dezavantajları da vardır. Liberalleşme sürecine katılan gelişmekte olan ülke piyasaları, başlangıçtaki iyi niyetli beklentilerinin aksine bir kısım sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. İlgili ülkelerde görülen serbestleşme mali piyasaların entegrasyonuna pozitif katkı yaparken, bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme enstrümanlarından yoksun kalmışlardır. Bu paradoksal ilişki, ülkelerin kendi bünyelerine uygun büyüme

¹² Serap Durusoy, **Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri**, DTM Dergisi, Sayı: 18, 2000, s.16-17. <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/finans.doc>

ve kalkınma hedeflerini sekteye uğratmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sık sık mali krizlerin yaşanması finansal liberalizasyona bağlanmakta ve bunun sonucu olarak da büyük ölçüde işsizlik, yoksulluk ve sefaletin nedeni olarak gösterilmektedir”.¹³

Bazı ekonomistlerde finansal liberalleşme ve faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla tasarrufların artacağı şeklinde olumlu bir düşünce meydana gelmiştir. Böylece fon arz edenler ellerindeki kaynakları finansal varlık şeklinde tutmaya başlarlar. Bu durumda finansal aktif stoku artar, likidite ihtiyacı azalması gerçekleşmiş olur ve yatırımlar için gerekli kaynakların elde edilmesi sağlanmış olur. Faiz oranlarında yaşanacak bir artışta ise yatırımcının yatırım yapma ve girişimciliğini bir miktar sekteye uğratabilecek olsa bile verilebilir fon miktarındaki artışla yatırımlar ve oradan da ekonomik büyüme sağlanmış olur. Finansal küreselleşme ile birlikte gerek yatırımcı, gerekse fon kullanıcılar sadece buldukları yerel piyasalardan değil, uluslararası piyasalardan da fon arz ve talep etmektedirler. Böylece finansal liberalleşme ile birlikte mali piyasalardaki işlemler sınır ötesi bir işlev kazanmıştır.

“1980’li yıllardan sonra dünya ekonomisinin hızlı bir değişim sürecine girmesiyle, bu sürecin önemli unsurlarından birisi olan sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamaların kaldırılması ile birlikte sağlanan fonların bileşimi de değişmiştir. Bu dönemde birçok gelişmekte olan ülke finansal sistemlerini değiştirmeye başlamışlardır. Dönemin belirgin özelliği serbestleşmenin bir tercih sorunu olmaktan çıkıp, çoğu gelişmekte olan ülke için bir zorunluluk haline gelmesidir. 1980’lerden önce bir devletin başka devlete verdiği resmi krediler yerine özel sermaye akımları ikame edilmiştir. Öteden beri kalkınmalarının finansmanı için çözüm arayan gelişmekte olan ülkeler anılan tarihten sonra mali sistemlerini serbestleştirmeye başlamışlardır”.¹⁴

Türkiye, 1980 yılından sonra küresel serbestleşme hareketleriyle önce mal akımı devamında 1988 yılında finansal sistemde serbestleşme sağlamıştır. Girişilen bu küreselleşme sürecinde 1996 yılına gelindiğinde artık serbestleşmenin bütünüyle benimsendiği yıl olarak kabul edilir. Bu yılda, Dünya Ticaret Örgütü politikaları ve Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşması çerçevesinde, dış ticaretin sağlanması için köklü değişiklikler serbestleşmenin son aşaması olarak değerlendirilmiştir.

¹³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası Finans**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2001, s.1

¹⁴ Mehmet Gençay, **Dünyada Finansal Sektör Konsolidasyonu ve Türkiye Örneği**, T.C Merkez Bankası Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005, s.85

“Finansal liberalleşme; genellikle hükümetlerin gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal kaynaklarını kendi ülkelerine çekebilmek için bankacılık sistemi ve finansal sistem üzerindeki denetim ve kısıtlamalarını kaldırdığı ya da önemli ölçüde azalttığı, deregülasyon uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak ifade edilmektedir. Mali piyasalarda yaşanan liberalizasyon ve deregülasyon piyasalarda etkinliğin artmasına, yurtiçi piyasaların dış piyasalarla entegre olmasına, sermaye maliyetlerinin azalmasına ve fon çeşitlendirmesine imkân sağlamakla birlikte, fiyat dalgalanmaları, risklerin yükselmesi, para politikası etkinliklerinin azalması ve ödemeler dengesi sorunları gibi bir takım riskleri de birlikte getirmektedir”.¹⁵

Finansal serbestleşme genellikle iki aşama şeklinde gerçekleşmektedir. Birinci basamakta kamu otoritelerinin denetim ve baskısı altında olan mali piyasa ve alanlar ülke sınırları içinde serbestlik kazanmışlardır. Böylece serbestçe belirlenecek olan faiz oranlarıyla tasarrufların artacağı ve kaynak ediniminde daha sağlam faaliyetlerin gerçekleşeceği hedeflenmiştir. İkinci basamakta ise, getirilen bu serbestleşmeye uluslararası boyut ve alan sağlamak olmuştur. Bu şekil olacak bir serbestleşmeyle uygulamada, ödemeler bilançosu sermaye hesabının aktifleştirilmesi gibi ülkedeki yerleşik döviz işlemlerini yapabilme imkânı sağlanmıştır. Bu iki işlev, iç finansal liberalleşme ve dış finansal liberalleşme olarak ekonomik sistemde yer edinmişlerdir.

2. FİNANSAL KRİZLER VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

“Ekonomik krizler; herhangi bir mal-hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak kabul edilebilir. Belli başlı makroekonomik kriz türleri reel sektör krizleri ve finansal krizler olarak iki ana başlık altında toplanabilir. Reel krizler; mal-hizmet ve iş gücü piyasalarındaki “miktar”larda yani üretimde ve/veya istihdamda ciddi daralmalar (durgunluk ve/veya işsizlik) biçiminde ortaya çıkar. Mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat düzeyinin sürekli artışları belirli bir sınırın üstünde ise, bu duruma da enflasyon krizi denilebilir”.¹⁶

---

¹⁵ Ali Alp, **Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye**, IMKB Yayınları, İstanbul, 2002, s.60-61

¹⁶ Aykut Kibritçioğlu, **“Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”**, Yeni Türkiye, 2000, s.174-175

2.1. Ekonomik Anlamda Kriz, Finansal Kriz ve Oluşum Şekilleri

Finansal sistemdeki istikrarsızlıklar ve kötü gidişler büyük oranda yurtiçi kaynaklı olsa da krizlerin ortaya çıkmasına ve yayılmasına zemin hazırlayan dış etkenler de fazlasıyla olmuştur. Finansal piyasalardaki ve ekonomideki gelişmeler takip edilirken genellikle karar alıcıların kendi faaliyet ve ihtiyaçları doğrultusunda bir yol izlenmiştir. Bu da, ancak birinci, ikinci ve üçüncü nesil finansal kriz modelleri açıklayan değişkenlerin seçilmiş göstergeleri, genel kabul görmüş gösterge ve modellerle açıklanmıştır. Yine burada da en önemli durum, ülkelerin birbirine benzeyen kırılmalara sahip olmasıdır.

Finansal krizler, ahlaki risk ve ters seçim sorunları sonucunda da meydana gelebilir. Böylece, finansal sisteme yönelik şoklar bilgi akışını engellediği durumda finansal piyasalardaki fonlar da üretken yatırım kanallarında aktif olmayacaktır. Dolayısıyla, finansal piyasaların etkinliği iflas eder ve meydana finansal kriz olarak çıkacaktır. Bunun yanında finansal krizler, finansal piyasalarda aşırı fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sektöründe geri dönüş sağlamayan (batık) kredilerin şiddetli derecede artması sonucunda da ciddi ekonomik sorun olarak piyasada belirir. Finansal krizler, para krizleri ve bankacılık krizleri şeklinde ekonomistler tarafından sınıflandırılmıştır.

Günümüz dünya ekonomik sistemi iki özellik üzerine yoğunlaşmıştır. Birincisi: "dünyada finansal krizler giderek daha sık ortaya çıkmaktadır"; ikincisi ise, teknolojik gelişmelerin etkisiyle, küreselleşen ve bu nedenle bütünleşen dünyada daha önceleri "domino etkisi" ve Meksika krizinin ardından ise "tekila etkisi" olarak isimlendirilen; "bir ülkede ortaya çıkan krizin mali sistem aracılığıyla diğer ülkelere de yayılması" olgusudur. Bilgi ve haberleşme teknolojilerindeki bu hızlı değişim küreselleşme olgusunun da hızla yol almasını sağlamaktadır. Teknolojik devrimin ekonomik oynaklığın önemli kaynaklarından biri olan sermaye hareketlerinin hızını artırması, gelişen finansal piyasalardan biri olan Türkiye'nin de finansal türbülanslardan diğer birçok gelişen ülke gibi etkilenmesine neden olmuştur.¹⁷

İstikrarsızlıklar ve kötü gidişler, yanlış seçim, ahlaki çöküntü sorunlarının meydana geldiği mali piyasalarda bozulmalara yol açmışlardır. Bu bozulmalar sonucunda da mali piyasalar, asıl ve doğru şekilde verimli alanlara yatırım yapacak

---

¹⁷ Morris Goldstein ve Philip Turner, **Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri: Kökenler ve Politika Seçenekleri** (Çev. Ali İhsan Karacan). İstanbul: Globus Dünya Basım Evi, 1999, s.11-12

yatırımcı için fon (kaynak) bulma sıkıntısı meydana getirir. Böylece, aktif ve etkin bir durumda işlev gören finansal piyasaların yetersizliğine, ekonomik büyümenin durağanlaşmasına hatta gerileyip küçülmesine neden olacaktır.

2.2. Finansal Kriz Göstergeleri ve Nedenleri

Finansal piyasaların küreselleşmesine bağlı olarak finansal sistemde kırılmalıklar artmıştır. Küreselleşmeyle birlikte yüksek getiri ve bütün risklerin paylaşılmasının ardından yüksek maliyetlere katlanıldığı için gelebilecek krizleri önceden tahmin etmek üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Krizin ne zaman geleceğini ya da bir krizin yaşanıp yaşanmayacağını mevcut ekonomik verilerle önceden kestirmek mümkün değil, yetersiz ve sağlıklı bir varsayım için durumu karşılamayacaktır. Ama bazı önemli ekonomik göstergelere dayalı birkaç erken uyarı sisteminin, durumunun gidişatını ve finansal krizin her an ortaya çıkıp çıkmayacağı hakkında bir ipucu vermesi kuvvetli bir ihtimaldir.

Şekil 1: Para ve Bankacılık Krizleri: En İyi Göstergeler

PARA KRİZLERİ	BANKACILIK KRİZLERİ
Yüksek frekanslı göstergeler	
- Reel Döviz Kuru - Bankacılık Krizi - Hisse Senedi Fiyatları - İhracat - M2/Uluslararası Rezervler	- Reel Döviz Kuru - Hisse Senedi Fiyatları - M2 Çarpanı - Üretim (GSYİH) - İhracat
Düşük frekanslı göstergeler	
- Cari İşlemler Açığı / GSYİH - Cari İşlemler Açığı / Yatırımlar	- Kısa Vadeli Sermaye - Sermaye Girişleri / GSYİH - Cari İşlemler Açığı / Yatırımlar

Kaynak: Carmen M.Reinhart "Sovereign Credit Ratings Before and After. 2002, s.20

"Finansal krizlerin ortaya çıkma ve yayılma süreçleri, zamana, ekonominin içinde bulunduğu koşullara, iktisadi konjoktüre, kurumsal ve politik yapılara, iktisadi birimlerin tercihlerine vb. pek çok faktöre bağlı olarak meydana gelmekte ve ekonomi

geneline yayılma göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde finansal krizlerin oluşum evreleri çok çeşitli ve farklı aşamalar izleyebilmektedir”.¹⁸

Bir ülke ekonomisini mevcut sistem içinde, kötü gidişata ve finansal istikrarsızlıklara açık duruma getiren çeşitli faktörler hep olmuştur. Bu faktörleri makro ve mikro düzeyde ayırmak ve sınıflandırmak mümkün olmuştur. Makro ve mikro düzeydekiler için şunlar sayılabilir. Siyasi istikrarsızlıklar, finansal yapının zayıf olması, hızlı bilgi ve teknolojik değişimler, ekonomi alanındaki politikalar ve uygulamalar, sistem değişimleri, kurdaki sabitlik ve aşırı sermaye hareketlenmeleri gibi faktörler sayılabilir.

2.3. Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler

Türkiye ekonomisi 1990'lı yılları süresince “genişleme-kriz sarmalı” şeklinde adlandırılabilir istikrarsız ve kötü gidişat şeklinde bir büyüme göstermiştir. Ekonominin bu tarz bir istikrarsızlıkta olması, 1980'de mevcut olan içe dönük devlet merkezli ekonomisinin ihracat ekonomisine yönelmesiyle başlayan ve Bretton Woods destekli uygulamaya konulan neoliberal reformlardır. Bretton Woods destekli uygulanan reformların en önemli işlevlerinden biri Türkiye'de 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesidir. Böylece Türkiye'de bu tarihten sonra ekonomik performans büyük oranda istikrarsız şekilde devam edecek sermaye hareketlerine bağımlı bir duruma girmiştir.

Bu istikrarsız ve kötüye gidiş ortamında, Türkiye 1994 - 2002 yılları arasında denk gelen kısa dönemde üç büyük ekonomik kriz tecrübe edinmiştir. 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bu kısa dönemde meydana gelmişlerdir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri birbirleriyle ilintili ve yakın ilişkide olduklarından çoğunlukla tek bir olay olarak ele alınmışlardır. Bu krizler, yabancı kaynaklı fonların ülkeden ve piyasadan hızlı bir şekilde ayrılmasıyla önce finans piyasaları, sonrasında da reel sektör üzerinde büyük sarsıntı oluşturmuş, bütün ülkeye etkisini hissettirmiş ve etkisi altına almıştır. Ekonominin kısa sürede büyük oranda daralması, işsizlikte yüksek derecede artış, enflasyon ve reel ücretlerin düşmesi ise bu krizlerin ortak sonuçlarıdır. Yine burada bu sonuçlardan sonra en çok etkilenenler, ülkede çoğu enformel sektörde niteliksiz işlerde çalışan ve işini elinden kaybeden insanlardır. Böylece bu insanların gelirleri azalmış ve bu kısıtlı gelire fiyatları ortalama fiyat düzeyinden hızlı şekilde

---

¹⁸ Mishkin, Frederic S., **Financial Policies And The Prevention Of Financial Crises In Emerging Market Countries**. NBER, 2001, s.8

artan gıda maddelerine harcama yapmak zorunda kalmışlardır. Bu da yoksulluğu daha da arttırmıştır.

Bankalar sağlıklı veya finansal piyasalar istikrarsız ya da her ikisi birden istikrarsız olduğunda, finansal sistem kırılabilir olarak nitelendirilebilmektedir. Bir kriz tarafından ateşlenmiş bankacılık sektörü sorunları, kredi veya para arzı kanalıyla ekonomik faaliyetler üzerinde ters etkilere sahip olmaktadır. Finansal piyasalarda ortaya çıkan bir krizin yaratacağı makroekonomik etkiler; kredi hacminde daralma, faizlerde yükselme, emisyonunda artma, harcama ve talepte düşme, üretim ve istihdamda azalma, tasarruf ve yatırımlarda azalma olarak sıralanabilmektedir.¹⁹

Ayrıca bu krizlerin sonrasında, Bretton Woods kuruluşlarının desteğinde, denetiminde uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları yine bu krizler için ortak noktadır. Bu program ve uygulamaların amacı her ne kadar ülke ekonomisini istikrara kavuşturmak olsa da reel ücretlerin bastırılması ve kamu harcamalarının kısılmasıyla Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğu için yaşam koşulları daha da ağırlaşmıştır. Krizlerin hemen sonrasında uygulamaya konulan bu programlar da işe yaramamış, ekonomik krizlerin sosyoekonomik etkilerinden ayrışmanın güçlüklerini bir kez daha ortaya koymuştur.

2.4. 1994 Krizi ve Sosyoekonomik Etkileri

“Türkiye 1980 yılından sonra ekonomisini neo-liberal iktisat görüşleri doğrultusunda dışa açmıştır. On yıl boyunca ihracatta ciddi bir artışla birlikte hızlı ekonomik büyüme yaşamıştır. Fakat 1980’lerin sonuna gelindiğinde ekonomik büyümenin ivmesi azalmıştır. Türk hükümeti ekonomik büyümenin sağlanması için büyük yabancı sermaye girişlerini anahtar mekanizma olarak kabul etmiştir. Bunu yaparken Türkiye ekonomisinin yapısal açıkları üzerine odaklanmıştır. Bu açıklar, büyük mali dengesizlikler ve ihracat yönünde ivme kaybıdır. Türkiye, gelişmekte olan diğer ülkeler gibi küresel finansal piyasaların getirdiği değişikliklerden faydalanmayı amaçlamıştır. Uluslararası sermaye akımlarının artması ve gelişmiş ülkelerdeki düşük faiz oranları, Türkiye’nin finansal zorlukları için bir fırsat yaratmıştır. Bu arada yabancı sermayeyi Türkiye’ye çekebilmek için, Türk Lirasının tam konvertibilitesinin sağlanması ve sermaye hesaplarının liberalizasyonu gerçekleştirilmiştir. Türkiye 1989

---

¹⁹ Annemarie Van Der Zwet ve Job Swank, “**Financial Fragility and Macroeconomic Performance: A Comparison of Emerging and Highly Developed Countries**”, DNB Staff Reports, De Nederlandsche Bank, No:52, 2000, s.6

yılıının Ağustos ayında finansal sistemde büyük bir dönüşüm yaşamış ve liberal sermaye hesaplarına geçmiştir. Bu standartlar, gelişmiş finansal piyasalara sahip gelişmiş ülkelerin standartlarıdır".²⁰

1994 krizinin, uygulanan maliye politikalarının başarısız olması, yürütülen borçlanma politikasının ekonomi kuralları içinde yürütülememesi ve bütçenin açık vermesi temel nedenleri olmuştur. Ayrıca 1993 yılında ihracatın azalmasıyla dış ticaret açığının artması, döviz kurundaki aşırı dalgalanmalar, Körfez Savaşı nedeniyle uygulanan ambargonun Türkiye'nin Ortadoğu pazarını daraltması ve Güneydoğu bölgesinde terörle mücadelede yapılan askeri harcamaların bütçeyi zorlaması olmuştur.

1993 yılında iç borç faiz oranlarını düşürmek için ihale iptalleri ya da borçlanma miktarlarına sınırlar getirilmesi gibi politikalar izlenmiştir. Kasım 1993'te beş borçlanma ihalesinin dördü iptal edilmiştir. Yapılan ihale iptalleriyle piyasalarda gergin bir bekleyiş başlamıştır. Ayrıca, 1994 yılında uygulamaya konulacağı ilan edilen yeni sistemde tahvil ve bonolardan sağlanacak gelire %5 gelir vergisi stopajı konması, iç borçlanma piyasasını olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece faizleri düşürmek ve vadeyi uzatmak için hükümet iç piyasadan borçlanmayı reddettiğinden, dış kaynak da bulunamadığı için borçlanma gereği çoğunlukla Merkez Bankası kaynaklarından (monetization) karşılanmıştır. 1993 yılının Ağustos ve Kasım aylarında Meclis'ten çıkarılan iki kanunla Hazine'nin Merkez Bankası kaynaklarından kullanabileceği Kısa Vadeli Avans miktarı arttırılmıştır. Ağustos 1993 tarihinde Hazine'nin Merkez Bankası'na olan bir kısım borcu silinmiş, Kasım 1993 tarihinde ise çıkarılan ek bütçe ile ilave harcamaların %15'i kadar daha Kısa Vadeli Avans kullanım imkânı yaratılmıştır. Ağustos 1993 tarihinden Ocak 1994 tarihine kadar devamlı artan Kısa Vadeli Avans kullanımı, faiz oranlarını yükseltmemek için Hazine'nin yaptığı ihale iptalleri ile birleşince toplam bütçe finansmanı içinde iç borçlanmanın payı giderek düşmüştür. Hatta Şubat ayında net iç borç ödeyici durumuna gelinmiştir. Yüksek miktarda kısa vadeli avans kullanıp, aynı zamanda net iç borç ödeyici konuma düşülmesi fazla likiditenin piyasada kalmasına yol açmıştır.²¹

1989 - 1994 yılları, döviz sektörü, para sektörü ve sermaye kanadında fonların kaygan, süratli ve hızlı şekilde yer değiştirdiği dönem olmuştur. Bu, fonların yöneldiği

²⁰ Ziya Öniş ve Ahmet Faruk Aysan, **Neoliberal Globalization, The Nation State and Financial Crises in the Semi-Periphery: A comparative Analysis**, Third World Quarterly, Cilt: 21, 2003, s.15

²¹ Sema Bahçeci, **Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi**, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, 1997, s.82

piyasalarda fiyatların yükselmesine, fonların terk ettiği piyasalarda ise fiyatların düşmesine neden olmuştur. 1992 yılında, dışarıdan vadesi kısa kaynakların ilgisini çekmek ve gelmesi için faiz oranlarının yükseltilmesiyle özel sektör olumsuz şekilde etkilenmiştir. Reel faiz oranlarının yükselmesi, mevcut kredi faiziyle sanayi kesiminin üretim yapmasını olanaksız hale getirmiştir. 1993 yılında özel sektörden gelen baskılar sonucunda kamu otoriteleri bu defa faiz oranlarını düşürmüş ve böylece döviz kurları yükselmiş, sıcak para yurtdışına çıkış yapmıştır. Bu faktörler 1994 yılı başında döviz krizini tetiklemiş, oluşan ortamda iç ve dış piyasalarda ekonomiye olan güven azalmıştır. Bunun devamında da ülkeler arası kuruluş olan Moodys tarafından Türkiye'nin kredi notunun aşağı çekilmesiyle kriz başlamıştır.

Sermaye hareketlerinin negatif değerler (1991 yılında %-1,6 ve 1994 yılında %-3,2) aldığı yıllarda SHD/GSMH'ye oranları ve dolayısıyla bu oranların %3'ün üzerinde çıkması ekonomik kriz için bir göstergedir. Fakat 1991 yılında etkisini büyük oranda hissettirecek ekonomik bir problem yaşanmazken, 1994'te Türkiye ekonomide büyük bir kriz yaşamıştır. Yine aşağıdaki tablo 1'de gösterildiği gibi ani sermaye çıkışlarıyla ortaya çıkan kriz bütün hatlarıyla kendini gösterdikten sonra, aniden döviz kurundaki artışlarla da ihracat yükselmiş ve cari açık kapanmaya başlamıştır.

Tablo 1: 1990 - 1995 Yılları Sermaye Değişimleri (Milyar Dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Sermaye Değişimleri Milyar \$	4,0	-2,4	3,6	8,9	-4,2	4,5
Kısa Vadeli Ser. Har.	3,0	-3,2	1,4	3,0	-5,2	3,6
Uzun Vadeli Ser. Har.	-0,2	-0,8	-0,9	1,4	-0,8	-0,08
Portföy Yatırımları	0,5	0,6	2,4	3,9	1,2	0,2
Sabit Yatırımlar	0,7	0,8	0,8	0,6	0,5	0,8
GSMH Milyar \$	152	152	161	182	131	171
SHD/ GSMH %	2,6	-1,6	2,2	4,9	-3,2	2,6

Kaynak: DİE. 1923-2002 İstatistik Göstergeler, DİE Matbaası, Ankara, 2003, s.447-448

1990 - 1995 yıllarındaki sermaye hareketleri değişim dengesine bakıldığında sabit (dolaysız) yatırımların ortalamasının ne oranda olduğu görülmektedir. Bu rakamlardaki ortalamanın, küreselleşen bir ekonomik sistem içerisinde Türkiye için rakiplerine göre düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Bu da ülke ekonomisi için bir risk unsuru özelliği taşımaktadır. Türkiye için 1993 yılı rakamları hariç diğer yılların rakamları uzun vadeli sermaye yatırımlarında açık vermiştir. 1993 yılı 1,4 milyar dolar oranı uzun vadeli sermaye yatırımı için olumlu bir durumdur. Bu dönemde en fazla

değişme göstermiş kalemler, 3 milyar dolar ile kısa vadeli ve 3,9 milyar dolarlık portföy yatırımlarındaki sermaye değişimleri olmuştur.

Kriz, kamu istihdamında ciddi etkiler meydana getirmiştir. Kamu dışındaki alanlarda sınırlı olsa da 5 Nisan istikrar programıyla ücretler dondurulmuş ve reel ücretlerde önemli düzeyde düşüslere neden olmuştur. 1994 yılında ekonomi, %6,1 oranında küçülmüş, işsizlik %7,8'den %8,2'ye çıkmış, eksik istihdam da %6,9'dan %8,2'ye yükselmiştir. İmalat sanayiinde istihdam özel sektör için %2,2, kamu kesimi için de %7,4 oranında azalma yaşamıştır. Kamu kesiminde çalışanların reel ücret kayıpları %5,3 ile sınırlı kalırken asgari ücret, memur maaşları ve özel sektör ücretleri reel olarak %20'yi aşan oranlarda gerilemiştir. Bütün bunlar artan fiyatlar karşısında bireylerin alım gücünü de azaltmıştır.

Şekil 2: Türkiye: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1993 – 1995

	1993	1994	1995
İşsizlik Oranı (%)	7.8	8.2	6.9
<u>İmalat Sanayi İstihdam Endeksi (1992=100)</u>			
Özel Sektör	100.6	98.4	108.0
Kamu	93.8	86.9	74.9
<u>Reel Ücret Endeksleri (1993=100)</u>			
Asgari Ücret	100.0	78.6	74.4
Özel Sektör	100.0	79.9	68.4
Kamu	100.0	94.7	74.5
Memur Maaşları	100.0	78.0	74.3

Kaynaklar: İşsizlik ve istihdam rakamları. Devlet İstatistik Enstitüsü internet sitesindeki (www.die.gov.tr). Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçları ve İmalat Sanayi İstatistiklerinden derlenmiştir. Reel ücret endeksleri ise IMF (1998: 148, Tablo 36) raporundan alınmıştır.

2.5. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Finansal Krizleri

“Türkiye Ekonomisi 1994 krizinden sonra hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. 1998 yılına kadar her yıl %7 ile %8 gibi çok büyük bir hızla büyüyen ekonomiye rağmen sağlam ve istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturulamamış ve enflasyon düşürülemediği. 1997 sonu itibariyle bütçe gelirleri 5 katrilyon 854 trilyon 300 milyon liraya ulaşmıştır. 1997 yılında mali piyasalarda istikrarı sağlamaya ve döviz kurlarında aşırı dalgalanmayı önlemeye ağırlık verilmiştir. 1997 yılı enflasyonu, 1994 yılından

beri yaşanan en yüksek enflasyon olmuş, tarımsal destekleme fiyatları ile ücret ve maaşlardaki artışların yanı sıra kamu açıklarına bağlı olarak faiz oranlarının yükselmesi enflasyonu körüklemiştir".²²

"Kasım 2000 krizinin temelinde finansal piyasalardan ani ve büyük miktarda sermaye çıkışları bulunmaktadır. Bu durum para krizi yaratmış ve para piyasalarında başlayan panik menkul kıymetler borsasına da yansımıştır. Borsa endeksi çok kısa süre içinde %50'ye yakın değer kaybına uğramıştır".²³

Türkiye 1995, 1996 ve 1997 senelerinde kısa zaman süren ve kısa vadeli sermaye girişleri için yüksek kazanç almayı sürdürmüştür. 1995 yılında Türkiye ekonomisi, yerli paranın (TL) dövizler karşısında değerlenmesi, ticaret açığında hızlı bir artış sağlamış ve dolarizasyon tehlikesine karşı risk oluşturmuştur. İstikrar için uygulanacak programda uzun vadeli, devamlılığı sağlayacak gelir tedbirlerinin yer alması ve yüksek reel faizlerden dolayı spekülatif sermaye girişlerine sınırlandırma getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde kısa süreli borçlar yine kısa dönemli sermaye girişleriyle karşılanmak zorunda kalmıştır. TL ile dövizler arasında yüksek ikame oranı, 1994'ten o döneme kadar %47,7 gibi bir seviyeye ulaşmıştır. Bunun için 1995 yılında alınan bazı ekonomik önlemlerle dolarizasyonda düşüş olmuştur. Fakat 1996 yılından başlayacak şekilde 2001 yılına kadar ortalama seviye yine %46 olmuştur. Tablolar incelendiğinde özellikle Kamu Kesimi Borçlanma Gereğine (KKBG) bakıldığında ekonomideki en büyük sorun olduğu görülmüştür. 1995'te KKBG'nin GSMH'ye oranı %5 iken bu oran artarak devam etmiş ve 1999 yılında %15,5'e yükselmiştir.

Kasım 2000 Krizinin meydana gelmesinde Türkiye'deki bankacılık sisteminin sorunları önemli bir sebep oluşturmuş ve bunun için de Türkiye'deki bankacılık sisteminin sorunlarına yönelik yapılanmalara gidilmiştir. Bu ve benzeri olumsuzluklardan dolayı bankacılık sistemi için çok önceden başlayan 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye'de uygulamaya konulan deregülasyon politikaları bankacılığın finansal sistemdeki yerini dönüşüme uğratmıştır.

Aralık 1999'da hükümet, IMF ve Dünya Bankası destekli, enflasyonu düşürmek ve sürdürülemez kamu borçlarını kontrol altına alabilmek amacıyla, döviz kuru çıpalı

---

²² Ersin Tezer, **5 Nisan Kararlarının Hedefi - Devleti Küçültmek Olmasına Rağmen - Özel Kesim Küçülmek Durumunda**, TİSK İş Veren Dergisi, Cilt: 32, No: 1, 1996, s.27

²³ Famil Şamiloğlu, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Finansal Kaynak Sorunu**, Baskı 1, Gazi Kitabevi, Ankara, 2002, s.60

stabilizasyon programını uygulayacağını açıklamıştır. Program 9 ay boyunca, hem geniş halk kitlelerinin güvenini sağlamış olması hem de IMF yetkililerinden destek alınması, programı yolunda gidiyor göstermekteydi.²⁴

“Türkiye 22 Kasım'da somut olarak kriz yaşamaya başlamıştır. Bu tarihte bankalar arası piyasada gecelik borçlanma basit faizi yaklaşık üç kat artarak ortalama %110,8'e, en yüksek oran ise %210'a çıkmıştır. Burada altının çizilmesi gereken, bankalar arası piyasada ortalama faizin 13 Kasım'dan itibaren önceki aylara göre yükselmesidir. Örneğin, 15 Kasım tarihinde ortalama gecelik faiz %81,45 olmuştur. Faiz sonraki günlerde düşmüş ve sıçrama kamu kesimi maaş ödemesine bağlanmıştır ama daha önceki aylarda böyle bir sıçrama olmamıştır. Ağustos, eylül ve ekim aylarının 15'inde gecelik faizler sırasıyla %37,3, %44,5 ve %38,5 olarak kaydedilmiştir”.²⁵

Sürece bir bütün olarak bakıldığında dikkati çeken üç nokta bulunmaktadır. İlki, sürecin iyi planlanmamış ve iyi yönetilmemiş olmasıdır. Örneğin, bankaların fona devredilmesi hususunda ölçütlerin açık olmaması büyük bir belirsizlik yaratmış ve kriz yönetimi Aralık 1999 - Haziran 2002 arasını kapsayan çok uzun bir süreye yayılmıştır. İkincisi, kriz öncesinde (1998), IMF İstikrar Programı'nın uygulandığı dönemde (1999 - 2000) ve kriz ortamında (2000 - 2001) aynı yöntemler kullanılmış, koşullar değişse de sektöre yönelik politikalar değişmemiştir. Üçüncüsü, gerek aktif büyüklüğü, gerekse piyasa payları açısından farklı ölçekteki tüm bankalara aynı yöntemle çözüm arayışına gidilmiştir. Sistemin genelinde görülen tüm bu gelişmeler, finansal sistemin sağlıklı işleyişi sağlanmadan ekonominin sağlıklı çalışmadığını göstermiş ve 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren giderek bozulan sistemin reformunu zorunlu kılmıştır.²⁶

Finansal serbestleşmeyi seçen ve bunu deneyimlemeye çalışan gelişme sürecinde olan devletler, hesaplamadıkları ve öngörüsünde bulunamadıkları pek çok ekonomik problemle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle kambiyoadaki serbestleşme, gelişme sürecindeki devletlerin küresel finans piyasalarına katkı yapmaları beklenirken aksine bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları engellemelerle

²⁴ Yılmaz Akyüz ve Korkut Boratav, **The making of the Turkish financial crisis.** "Financialization of the Global Economy". PERI, University of Massachusetts, Aralık 7-9, 2001, s.1

²⁵ Ercan Uygur, **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ankara, 2001, s.6

²⁶ R. Aktaş, S. Pekkaya ve E. Aydoğan. **2001 Krizi Sonrası Dönemde Makroekonomik Gelişmeler Işığında Türk Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Bir Değerlendirme.** İktisat İşletme ve Finans, 20(237), 2005, s.17-48

karşılaşmıştır. Bu da, bu devletlerin kendilerine özgü büyüme ve kalkınma hedeflerinin sektöre uğramasına ve serbestleşme piyasasında ilerlemelerini azaltmıştır. Kendisi için bu denli tehdit oluşan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Yeni ekonomik sistem kritik sorunlar oluşturmuş, dengelere ve finansal sistemdeki rekabete ayak uydurmasını zorlaştırmıştır. Üst üste yaşanan ekonomik bunalımlar ve finansal krizler bu duruma örnek teşkil etmiş ve 2001 Krizinde Türkiye önemli yaralar almıştır. Ekonomisi kırılgan halde olan Türkiye'nin, ekonomideki yeni gelişmelere ayak uydurması, gereklerine göre hareket etmesi kaçınılmaz olmuştur. Bilim, sanayi ve teknolojiyle beslenmiş politikaların, ekonomiye yön veren kişiler tarafından düzenlemeler yapılması ve isabetli öngörülerde bulunması elzem olmuştur. En nihayetinde; ekonomik kanalın tüm tarafları, açıklık ve şeffaflıkla, uygun olarak tam ve doğru bilgiyle donatılması; tarafların bu aktarımı sağlık şekilde yapması gerekli olmuştur. Bu ve benzeri atılımlarla doğru bilgi akımının yerinde ve zamanında olmasıyla krizlerin bir ölçüde önüne geçilebileceği düşünülmüştür.

2.6. 2008 Küresel Finansal Krizi'nin Türkiye Finansal Sistemine Etkileri

2007'nin ortasından sonra ABD'de emlak sektöründeki problemlerle ortaya çıkıp, 2008 yılının son çeyreğinde etkisini global boyutta gösteren ve 2009 yılının birinci çeyreğinde en dibi görüp ikinci çeyrekle birlikte dipten çıkmaya çalışan küresel boyuttaki iktisadi kriz bütün devletler için büyük oranda üretim ve kalkınmışlık kayıplarına neden olmuştur. 2008 krizi, küresel düzeyde beklentilerin, kredi mekanizmalarının ve talebin bozulmasıyla iflaslar, üretimde ve istihdamda bozulmalarla kendini hissettirmiş ve yayılmıştır. Türkiye ekonomisi de aynı derecede etkilenip üretim ve refah kaybına uğramıştır. Bu küresel finansal kriz, özellikle 2008'in son çeyreğinde küresel piyasalarda artan belirsizlik ve riskle, beklentilerin bozulmasına yol açarak küresel iktisadi güveni olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla meydana gelen bu güven bunalımı, iktisadi birimlerin risk omuzlama cesaretlerini kırmış, küresel likidite darlığına neden olmuştur. Oluşan bu durum karşısında dünya çapında ülkeler ve merkez bankaları güven ve likidite sorunlarını çözmek için genişleyici para politikaları uygulamaya çalışsalar da bu uygulamalar beklenen sonucu vermemiştir. Krizin zarar boyutundaki belirsizlik ve güven bunalımı, parasal aktarma mekanizmalarının işleyiş etkisini kırmış ve büyük oranda azaltmıştır. Türkiye ekonomisinde bankacılık sistemi için etkisi olmayan bu kriz, öncelikle oluşturduğu belirsizliğe bağlı olarak güvensiz yurtdışı kredi mekanizmaları oluşmasına ve finans kanallarında tıkanıklığa neden olmuştur. Türkiye'nin risk derecesi artarak kredi bulma durumu olumsuz etkilenmiştir. Bu da kamudan çok özel sektöre yansımıştır.

“ABD ekonomisi 2000 - 2001’de krizi yaşarken, kriz dış dünyaya da yansımıştı. ABD yeni bir finansal köpük yaratarak hem kendisini krizden çıkarmak, hem de krizin dünyadaki etkilerini gidermek üzere, 2002’de birtakım önlemleri devreye soktu. Bir kere FED, 2002 sonunda kısa vadeli faizi %1’e düşürüp kredi genişlemesinin ve düşük faizin yolunu açtı. Buna, önce Afganistan (2002) sonra da Irak’a (2003) çeşitli siyasal gerekçelerle savaş ilanı yoluyla kamu askeri harcamalarındaki artış eklendi. Ayrıca, genel bir vergi indirimi ile halkın harcama artışı da desteklenmiş oldu. Harcama artışları yaşanırken finans kesimi üzerindeki denetim aletleri de kaldırılınca, bu kesimin yapılabileceği “inovasyonlarla” likiditeyi neredeyse sınırsız artırabilir duruma girmesi sağlandı. Bir taraftan da, yeni finansal aletler yanında düşük faizli eşik-altı ipotekli ev kredileri, genişleyen likiditeye kaynak oldu. İç özel tüketimdeki ve askeri harcamalardaki hızlı genişleme ise ithalata yansyarak, ithalatı hızla artırdı; halk tasarrufları sınırlarken cari işlem açıkları giderek büyüdü”.²⁷

2000’li yılların başlangıcıyla birlikte dünyada, başta petrol olmak üzere bütün ikame ve tarım ürünü fiyatlarında artışlar olmuştur. Özellikle Çin ve Hindistan gibi ülkelerin 2000’den sonra sağlamış oldukları büyük orandaki ekonomik büyümeyle bütün emtia ve tarım ürünlerine olan talep sürekli artmış ve böylece bu ürünlerin fiyatları da artış göstermiştir. 2008’e kadar gıda fiyatlarının yanında altın, petrol ve diğer birçok tüketim malı, tarihindeki en yüksek fiyatlara ulaşmıştır. Fiyatlardaki bu artışlar her ne kadar talep kaynaklı düşünülse de aslında bünyesinde büyük bir spekülasyon durumu barındırmıştır. Emtia fiyatlarında yaşanan bu yükselişle birlikte ABD doları birçok ülke parası karşısında değer kaybına uğramıştır.

“Türkiye Bankacılık kesimi değerlendirildiğinde 2000 ve 2001 Krizleri döneminde sektör faaliyetlerinin ve büyüklüğünün azaldığı, krizlerin ardından yeniden yapılandırılmaya ve düzenlemelere gidilmesiyle sektörde 2008 yılının ikinci yarısına kadar büyük çaplı büyümenin olduğu görülmüştür. Bu süreçte yabancı bankaların sistem içindeki payları ve faaliyetleri artmış, küresel krizle birlikte 2008 yılının sonları ve 2009 yılının başlarında bankacılık sektörünün varlıkları azalmıştır. Ancak, Türkiye’de bankacılık kesimi küresel kriz döneminde, geçmiş kriz yıllarına ve diğer ülke bankalarına göre daha olumlu bir tablo çizmiştir. 2001 Krizi’nden bu yana sistemde kalan bankaların sermayelerinin güçlendirilmesi, denetim ve gözetimlerin sıkılaştırılması gibi nedenlerle diğer birçok GOÜ’nün bankacılık sistemine göre Türkiye Bankacılık Sistemi’nin şoklar karşısındaki dayanıklılığı artmış, dünyadaki

---

²⁷ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929 - 2009) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Genişletilmiş 3. Baskı, Ocak 2012, s.276

diğer ülke örneklerinin aksine, küresel kriz döneminde Türkiye’de bankacılık sistemine yönelik bir nakit önlem paketine ihtiyaç duyulmamıştır”.²⁸

Ülkemizdeki bankacılık sistemi dünyadaki etkiyi hisseden diğer bankalara göre 2008 krizinden çok fazla etkilenmemiştir. Bunda 2001 yılında Türkiye’de yaşanan bankacılık krizi sonrasında yeniden yapılandırılan ve güçlendirilen bankacılık sisteminin etkisi büyük oranda olmuştur. Ayrıca henüz ülkemizde finans piyasaları içerisinde türev ürünlerin çok fazla kullanılmıyor olmasının ve mortgage sisteminin (2007’den sonra yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır) henüz ülkemizde çok yerleşmemiş olmasından kaynaklanmıştır.

Şekil 3: Türkiye’nin Dış Ticareti (2006 - 2010)

	YILLAR				
	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat(Milyon \$)	85.535	107.272	132.027	102.128	45.546
İthalat(Milyon \$)	139.577	170.063	201.964	140.899	68.125
Dış Ticaret Dengesi	-54.042	-62.791	-69.937	-38.771	-22.579

2008 global krizinin Türkiye ekonomisine en temel olumsuzluklarından birisi yurtdışı talebin azalması ve buna bağlı olarak ihracat-ithalatın düşmesi olmuştur. Şekil 3’te Türkiye ekonomisinde reel sektörün üretimini derinden etkileyen dış talepteki daralma görülmektedir. Finanstaki yabancı sermaye yatırımlarının ülkeden çekilmesi, İMKB100 endeksi ve reel sektör için döviz kurunda azalışlara neden olmuştur. Yurtdışı taleplerdeki azalışlarla fiyat, enflasyon ve faizde düşüşler meydana gelmiştir. Böylece, Türkiye ekonomisinde reel sektörün üretimini derinden etkileyen dış talepte daralma görülmüştür.

Türkiye için finans kesimi dışında reel sektör yönünden konu incelenirse ilerleyiş ne yazık ki bankacılık sektöründeki gibi olumlu olmamıştır. Hem iç talep hem de dış talepte büyük daralmalar meydana gelmiş, sanayi üretimi ciddi azalışlar göstermiş ve birçok birey işinden olmuş ya da işsiz kalmıştır. Avrupa ülkelerinde oluşan durgunluğa bağlı olarak talep daralması oluşmuş ve 2009 Ekim ayından itibaren Türkiye’nin

²⁸ Ercan Uygur, **The Global Crisis and Turkish Economy**. Third World Network. 2010, s.78

ihracatında büyük oranda ciddi düşüşler yaşanmıştır (Şekildeki rakamlardan da anlaşılacağı üzere). Ayrıca ABD doları çerçevesinde izlenen ihracat performansları değerlendirilirken; Euro/Dolar paritesinin seviyeleri de dikkat edilecek ayrı bir durumdur.

2008 yılının ikinci yarısında patlak vererek tüm dünyayı etkileyen, ABD emlak ve taşınmaz piyasalarında başlayarak tüm dünyaya yayılan kriz, dünya ekonomilerinin yaşadığı en büyük krizlerden biridir ve 1929 Büyük Buhranı ile kıyaslanabilecek derinlik, etki ve büyüklüğe sahiptir.

2008'in Eylül ayında somut bir şekilde etkisini gösteren bu krizle birlikte dünya finans piyasaları ciddi oranda çöküntüye uğramıştır. Türev piyasalarla birlikte finans ve emtia piyasalarında meydana gelen fiyat artışları bir anda tam tersi bir manevrayla büyük boyutlarda değer kayıpları yaşamıştır. Tüm dünyada, şirketler, kurumlar ellerindeki varlıklarının ve servetlerinin büyük bir oranını kaybetmişlerdir. Elden çıkan bu varlık ve kaynaklardan sonra tüketim harcamaları aniden kesilmiş, bütün dünyada büyük bir durgunluk atmosferi oluşmuştur. Ardı ardına iflas eden büyük finans kurumları öyle bir güven bunalımı başlattırılmış ki bankalar bırakın reel sektörü fonlamayı kendi aralarındaki fon akışlarını bile kesmişlerdir.

3. TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK, SİYASAL VE TOPLUMSAL OLAYLAR

3.1. Ekonomik Değişimler

Küreselleşme hamlelerinin başlamasıyla beraber bütün dünya, 21.yüzyıla ekonomi için reform denebilecek bir anlayış barındıran yeni bir düzende yenilikler getiren bir sahada giriş yapmıştır. Bu yeni ortamda özellikle bilgi ve iletişimin ön plana çıkması tamamen yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu da, bütün dünyada ekonomik ve toplumsal yaşam için büyük oranda etkili olmuş ve yeni ekonomik rekabetler meydana getirmiştir. Bu doğrultuda; küresel ticaret, yabancı sermayenin doğrudan yatırımı, kısa süreçli sermaye akışları, bilgi, teknoloji ve iş gücünün oluşturduğu dolaşım ile ekonomik bir değişim yaşanmıştır. Serbest piyasa ekonomisi ile birlikte meydana gelen bu yeni ekonomi anlayışı; pek çok ülkenin küresel ticarete açılarak daha etili olmasını ve daha hızlı kalkınmasını sağlamıştır.

Ekonomideki büyüme, yatırımların ve istihdamın artmasını sağlar. Ekonominin makro kısmı için gelir dağılımını en fazla etkileyen etmenler, ekonomik büyüme ve

istikrardır. Bu nedenle adil gelir dağılımının olduğu toplumlarda ekonomik büyüme ve ekonomideki değişimler, bütün toplum bireylerinin gelirlerini olumlu şekilde etkiler. Ekonomide bir değişim ve gelişim olduğunda paralelinde yatırımlar artar ve yatırımlardaki artış sayesinde istihdam da pozitif yönde etkilenir. Bu yüzden ekonomik gelişmelerin ve değişimlerin hızlı olduğu ülkeler bilim, teknoloji ve sanayinin en önde olan toplumları olagelmıştır.

3.1.1. Türkiye'deki Gelir Dağılımına Genel Bir Bakış

Türkiye'de 1950 yılına kadar devletçi politikalar uygulanmıştır. Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle yeniden liberal politikalar uygulanmaya konulmuştur. Bu doğrultuda çeşitli yasalar çıkarılmıştır. Örneğin petrol ve yabancı sermayeyi cazip kılacak kanunlar oluşturulmuştur. Bu kanunlarla tarımda makineli işlemlerin de başladığı bir döneme geçilmiştir. Daha 1950'nin ortasına gelinmeden ekonomideki krizlerin tekrar etkisini göstermesi ile 1960 yılında bir daha devletçi politikalara geçilmiş ve dış ticaret açıklarının artışı ile devlet yine uğraşır duruma gelmiştir. Askeri müdahalenin gerçekleşmesiyle ekonomide devlet eliyle gerçekleştirilecek politikalar ağırlık kazanmıştır. Böylece ithal ikame ve döviz denetimi için devlet eliyle gerçekleştirilecek bir dizi karar alınmıştır. 1980'lere kadar etkisini düşük oranda hissettirmiş olsa da bu politikalarla fiyatlar üzerindeki denetim sağlanmış ve tarım kesimi üretimin artması için teşvik edilmeye çalışılmıştır. Etkisi giderek azalan bu uygulamalarla 1980'li yıllara kadar devam eden bu durum için özellikle dikkati çeken ön önemli gelişme dış ticaret açıklarındaki artışın büyük oranlara ulaşmış olmasıdır.

Ayrıca sabit döviz kur uygulaması ve kamu kesimini ilgilendiren politikalar ön planda tutulmuştur. İthalat ikameci politika izlendiğinden dolayı sabit döviz kuruna gidilmiş ve 1950 – 1960 yılları arasında yıllık iyimser bir oranda büyüme gerçekleşmiştir. Böylece GSMH, kişi başına düşen gelirden artış olmuş ve bu dönemi Türkiye ekonomisi için altın çağ olarak niteleyen ekonomistler de olmuştur. Bazı ekonomistler bu dönemi ikiye ayırarak incelemiştir.

1960 - 1970 yılları arasındaki dönem de vergilerin sistemli şekilde uygulamaya konulduğu yıllar olarak anılmıştır. Çünkü bu dönemde farklı isimler altında pek çok vergi çeşidi ve sadece ismi değiştirilen vergiler de uygulanmıştır. Örneğin Motorlu Kara Taşıtlar Vergisi, Hususi Otomobil Vergisi Kanunu yerine getirilmiştir. Hatta bu yıllar arasına "Vergi Reform Komisyon Dönemi" ismi de verilmiştir. Bütün bu vergileri koruma altına almak için de İstanbul'da Vergi Reform Komisyonu oluşturulmuştur.

Devlet İstatistik Enstitüsünün 1987 yılında yapmış olduğu gelir dağılımı incelemesine göre, hane halkının %32,6'nı oluşturan ücretliler, toplam gelirin %32,7'ni paylaşmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu oran %60 - 80 civarındadır. Asıl önemli nokta ise Türkiye'deki aile işlerinde ücretsiz olarak çalışan kesimin toplam çalışanlar içindeki payının %40 olması açıkça Türkiye'deki gelir eşitsizliği sorununu ortaya çaiikarmaktadır. 1980 yılından sonra Türkiye'de fonksiyonel anlamda gelirdeki dağılım daha da kötüye gitmiştir. Ücretlerin enflasyon seviyesinin altında olacak şekilde artırılması, vergi sistemimizdeki bozukluktan dolayı dolaysız vergilerden çok dolaylı vergilere önem verilmesi ve izlenmeye devam eder yüksek faiz politikaları bu durumu meydana getiren en önemli uygulamalardandır. Bu yıllarda, öncelikle emek ile uğraşan kesimin payı olan ücretin, milli gelir üzerindeki payının önemli ölçüde azalmasına, ücretlerdeki artışların da enflasyon değeri altında tutulmasının etkisi çok fazladır denilebilmektedir.²⁹

Artan oranlı şekilde uygulanan fakat bir vergi çeşidi olmayan kurumlar vergisi tek oranlıdır. Türkiye'de bugüne dek sermaye ortaklığının istenilen oranda gelişme göstermediği, orta gelirli grubun birikimlerinin şimdiye değin hisse senetlerine dönüşmemesi, kurumlar vergisinin gelir eşitsizliği üzerinde ne denli olumlu ya da olumsuz etkiler bıraktığı tartışılır bir durum olmuştur.

Tablo 2: Türkiye'de 2002 - 2015 Yılları Arasında Gini Katsayısına Göre Gelir Dağılımı

YILLAR	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Gini Katsayısı	0,41	0,42	0,402	0,404	0,402	0,400	0,391	0,397

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/> Türkiye İstatistik Yıllığı, 2005, Gelir Dağılımı İstatistikleri. (Erişim Tarihi 01.01.2017).

“1980 sonrası vergi değışiklikleri paketinin en önemlisi, 1985 yılında Katma Değer Vergisi'ne geçiş oluşturmaktadır. Sekiz dolaylı vergiyi ikame eden Katma Değer Vergisi, Avrupa Topluluğu'na dâhil ülkelerin ve daha bir dizi ülkelerin uyguladığı çağdaş bir dolaylı vergidir. Vergi, aktarma ve yansıtma mekanizmaları ile üretim faktörleri üzerinden tüketicilere kaydırılmaktadır. Hiç kuşkusuz, iktisadi yansıma ve etkileri itibariyle üretim faktörlerini de etkilemekle beraber, piyasa işlemleri açısından

²⁹ Sami Güçlü ve Mahmut Bilen, **1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler**, Yeni Türkiye Dergisi, sayı:6, 1995, s.160-171

bakıldığında, vergi nihai tüketici üzerine oturmaktadır. Hele ihracat söz konusu olduğunda, ihracatta vergi iadesi yolu ile ihraç edilen ürün tamamı ile vergiden arındırılmış olmaktadır”.³⁰

“Yüksek gelirli grupların daha yüksek oranlarda vergilendirilmesine olanak veren dolaysız vergilerin yerini dolaylı vergilere bırakması, vergi sonrası gelirlerin daha da eşitsiz hale gelmesine yol açmıştır. 1980 sonrasında hükümetlerin Türkiye’de dolaylı vergilere ağırlık vermesi, fonlarda dâhil olmak üzere, alt gelir gruplarının satın alma gücünü büyük ölçüde azaltmıştır. Dolaylı vergilerin artması sonucunda vergi yükü artan alt gelir grupları açısından gelir dağılımı adaletsizliği daha da belirginleşmiştir”.³¹

Türkiye’de genellikle şehir ve kırsal alandaki nüfusun gelir dağılımlarında bazı farklılıklar meydana gelmektedir. Bu farklılıkların nedeni kırsal kesim şeklinde nitelendirilen nüfusun gelir dağılımının diğer nüfusa göre biraz daha eşit olması itibarıyla dağılım için gösterge olmuştur. Türkiye’de en çok kullanılan yöntem, nüfusun %20’lik dilimlerine düşen gelir oranının belirlenmesi şeklinde olmaktadır. Yoksulluk üzerine yapılan çalışmalarda ise, genelde gıda ve gıda dışı harcamaları kapsayan mutlak yoksulluk yaklaşımı temel alınmaktadır. Bireyin toplum nezdinde kıstas olarak görülen asgari bir yaşam düzeyine sahip olup olmadığı ile ilgilenen göreceli yoksulluk yaklaşımı ise, gelir dağılımı eşitsizliğini daha açık biçimde vermektedir.

Tablo 3: Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Dağılımı (1990 - 2015)

	2002	2004	2006	2011	2012	2013	2014	2015
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (\$)	3.553	5.833	7.687	10.444	10.524	10,761	10,901	10,710

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/NY>, Dünya Bankası 1990-2012.

(Erişim Tarihi 12.12.2016).

Türkiye için bireysel gelir dağılımı analizlerinin sağlanması Lorenz eğrisi ile hesaplanır. Burada Gini katsayısı ve Lorenz eğrisindeki %20’lik dilimler nüfusun gelir dağılımını ortaya koyar. Bir ülkede gelir dağılımının eşitsiz olması ekonomik birimlerde bazı değişiklikler meydana getirir. Gelir dağılımında oluşan eşitsizlik ve

³⁰ Ömer Faruk Batırel ve diğerleri, **Türk Vergi Gelirlerini Artırma Yolları**, Alternatifleri ve Beklentiler, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:15, 1989, s.14

³¹ Gülten Kazgan, **Türkiye’de Gelir Bölüşümü: Dün ve Bugün**, Ekonomi ve Toplum, Friedric Ebert Vakfı, İstanbul, 1990, s.12

istihdamın daralmasıyla toplumun büyük kesiminde gelir elde etme çabası oluşur. Gelirde oluşan bu adaletsizlik ailenin dayanışma ilişkilerinin bozulmasına da yol açmıştır.

“Türkiye’de en yüksek gelirli %20’lik hane halkı diliminin gelirden aldığı payın en yüksek olduğu bölge Marmara Bölgesidir. Temel gereksinimler açısından yoksulluk oranları bölgelere göre incelendiğinde en yoksul bölgenin 2001 verilerine göre %37’lik oranla Güneydoğu Anadolu Bölgesi olduğu, onu %34 yoksul oranı ile Karadeniz Bölgesinin ve %33 yoksul oranı ile Doğu Anadolu Bölgesinin izlediği görülmektedir. En gelişmiş iller grubunun Gayri Safi Yurtiçi Hasıladan aldığı pay (%45,9), en az gelişmiş iller grubunun (%3,9) yaklaşık 15 katıdır. En az gelişmiş bölgede ortalama hane büyüklüğü, en gelişmiş bölgenin neredeyse iki katı ve doğurganlık hızı da 2,5 katıdır. Bununla birlikte nüfus yoğunluğu gelişmiş bölgelerde daha fazladır. Bu durumun en önemli nedenlerinden birinin iç göç olduğu söylenebilir”.³²

Tablo 4: Türkiye’de %20’lik Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmaları (1963 - 2011)

Hanehalkı Yüzdeleri	1963	1987	1994	2002	2007	2008	2009	2010	2011
En düşük %20	4.5	5.2	4.9	5.3	5.8	5.8	5.6	5.8	5.8
İkinci %20	8.5	9.6	8.6	9.8	10.6	10.4	10.3	10.6	10.6
Üçüncü %20	11.5	14.1	12.6	14.0	15.2	15.2	15.1	15.3	15.2
Dördüncü %20	18.5	21.2	19.0	20.8	21.5	21.9	21.5	21.9	21.7
En yüksek %20	57	49.9	54.9	50.1	46.9	46.7	47.6	46.4	46.7
Gini katsayısı	0.55	0.43	0.49	0.44	0.41	0.41	0.41	0.402	0.404

Kaynak: Süleyman Özmucur. a.g.e., Gelir Dağılımı Araştırması. Ankara, 2013, s.3.

Yukarıda tablo 4’te görüldüğü gibi geliri %20’lik dilimlere ayırıp Gini katsayısına göre hesaplandığında yıllara göre dağılımı ortaya çıkacaktır. Gini katsayısı sıfıra yakınlaştıkça gelir dağılımı da o kadar adaletlidir. Türkiye’deki gelir dağılımında geçmişten günümüze adaletin sağlanmaya çalışıldığı gözükcektir. Ama yine de gerçek adaletin sağlandığı anlamına da gelmez. Yakın yıllara bakıldığında gerçek bir düzelmeye gerçekleştiği de söz konusu değildir. Gini katsayısı eğer %20’nin altındaysa adaletli, %20 - %50 arasında orta adaletli fakat %50’nin üzerindeyse adalet

³² Bülent Dinçer ve Metin Özasan, **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. 2004, s.79

yoktur demektir. Bu durumda Türkiye'nin yıllara göre katsayılarına bakıldığında adaletsiz orta gelir düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Gini skoru diğer dünya ülkelerinde de 0,20 ile 0,50 arasındadır ama gelişmiş kuzey ülkelerinde bu oran 0,25 ile 0,30 dolaylarında bulunmaktadır. Ülkeler bazında bakıldığında ise 0,28'lik oranla gelir dağılımının en iyi sağlandığı ülke Almanya'dır. OECD araştırması verilerine göre Türkiye için olumsuz bir durum vardır ki; ülkemiz üyesi olduğu OECD ülkeleri arasında en kötü gelir dağılımına sahip üçüncü ülke olmuştur.

1990 - 2015 yılları arasında kişi başına düşen milli gelir rakamları gelir dağılımı için net ve kesinlik belirtmeyen bir durumdur. Fakat halkın refah düzeyinin net ve açık bir göstergesidir. 1990'dan 2015'e kadar incelendiğinde Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir oranlarının ciddi artışlara uğradığını görebiliriz. Bu oranların meydana gelmesinde yine nüfus sayısındaki değişim büyük oranda etkili olmuştur.

Türkiye'de sağlanan gelirin dağılımında meydana gelen fark oldukça fazladır. Alt ve üst kısım grupları arasındaki gelir transferinin çok az olmasından dolayı gelirin yarısından fazlası %20'lik en yüksek gelir grubuna gitmektedir. Türkiye'de gittikçe daha fazla kişi yoksulluk sınırının altında yaşamakta ve gelir dağılımındaki eşitsizlik de gittikçe artmaktadır. Bölgesel farklılıklar, fırsat eşitliğinin sağlanamaması, servet dağılımının adaletsiz olması, cinsiyet ayrımcılığı, savurganlık, siyasi kaygılarla veya kısa vadeli çıkarlar uğruna uygulanan politikalar, art arda yaşanan finansal krizler, hızlı nüfus artışı, köyden kente göç, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve yüksek enflasyon gelir dağılımını iyice kötüleştirmiştir. Bütün bunlar yaşanan yoksulluğun önemli nedenlerinden olmuştur.

Türkiye'de gelir dağılımındaki adaletsizliğin en temelinde; hatalı politikaların uygulanmaya çalışılması, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizlik ve bozukluğun artması yoksulluk sorununu da aynı orantıda beraberinde getirmiştir. Gelirdeki eşitsizlik ve bozukluk yükseldikçe yoksulluk ta artmıştır. Bu durumda yoksulluk bir nedenden ziyade gelirdeki dengesizlik ve bozukluğun bir sonucu olarak karşımızda duracaktır. Dünya genelinde de günümüz için gelir dağılımında oluşan eşitsizlikten kaynaklı en büyük sorunların başında yoksulluk gelir.

Milli gelir dünyanın hiçbir ülkesinde, o ülkenin barındırdığı bölgelerine eşit olarak dağıtılmamış ve bunun istisnası da yoktur. Farklı bölgelerde ikamet eden kişiler milli hasıladan farklı oranlarda paya sahip olmuşlardır. Bu coğrafik yerler arası gelir

farklılıklarının oluşmasında iklim olanaklarının, ulaşım olanaklarının, toprağın elverişliliğinin ve benzeri etmenlerin farklılıklar barındırması neden olmuştur. Gelirin eşit dağılmamasında coğrafi yerlerin refah düzeyi farklılıkları açısından kalkınmamış ülkelerde daha fazla iken, gelişmiş ülkelerde daha az olmuştur.

“Doğa durumunu yöneten ve herkesi bağlayan doğa yasası, bütün insanlığa eşit ve özgür oldukları için, başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mallarına zarar vermemesi gerektiğini öğretir. Doğa durumunda insanların eşit olması ise, her türlü güç ve yargı hakkının karşılıklı olması ve bunların kimsenin elinde başkasından fazla bulunmamasıdır.”³³

Gelir dağılımında mutlak eşitlik doğrusuna ulaşılması gerçekte mümkün değildir. Refah seviyesi en yüksek olan toplumsal tabakalarda bile düşük gelirli kesimlerle geliri daha fazla olan kesimler arasında eşitsizlikler olabilmektedir.

Gelir dağılımı politikasının amacı, gelirin tamamen eşit dağılmasını sağlamak değildir, refahı olabildiğince yukarı çıkarmaktır. Vergiler uygulanırken, toplum üzerindeki etkileri önemslenmelidir. Dolaylı vergiler yoğun olarak kullanılması halinde düşük gelirli gruplar bu yükün çoğunu taşımak zorunda kalır. Dolaylı vergiler, zorunlu tüketim mallarında yoğunlaşmış ise marjinal tüketim eğilimi fazla olan düşük gelire sahip kesimin satın alma gücünde ve yaşam seviyesinde gerilemeye yol açmaktadır. Ayrıca istisna ve muafiyetlerin kapsamı, tarifeler, vergi idaresinin etkinliği, vergilerin matrahı ve yapısındaki farklılıklar bundan dolayı önemlidir.³⁴

Gelir dağılımında genellikle etkili olan politika araçları maliye, para, fiyat, gelir, servet ve eğitim üzerinden yürütülen çalışmalardır. Birbirlerinden farklı uygulamalar olarak gözükseler de yerine getirilme aşamasında aralarında bir ayırım görünmemektedir. Rant, ücret ve karlar arasında ters bir orantı vardır, vergilemede ve gelirin bölüşümünde birbirlerini etkilerler. Burada kişinin çıkarına olan durum, brüt gelirden çok elde ettiği net gelirdir. Net gelir ise brüt gelirin vergilendirilmiş ve sigorta primlerinin düşürüldüğü durumdur. Burada yine etkili olan devlet ve devlet kanalıyla uygulanan vergiler, sübvansiyonlar, sosyal güvenlik primleri ve sosyal harcamalar üzerinde yapılan değişikliklerdir. Ülkede yaşamını sürdüren insanların kazanım sağladıkları gelirler arasında farklı ve orantısız olması önemli sosyal ve ekonomik

³³ John Locke, **Two Treatises Of Government**, (Ed.) Thomas I. COOK, Newyork: Hafner Press Company, 1947, s.121-122

³⁴ Nagihan Oktayer, **Gelir ve Tüketim Vergilerinin Tasarruflar Üzerindeki Etkisi**, İ.Ü İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Konferansları, 41.serisi, 2002, s.155

sıkıntıları meydana getirmektedir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması; fırsat eşitliğini ve toplumsal refah düzeyinin yükselmesini gerçekleştireceği gibi ülkede ekonomik istikrarı ve toplumsal barışı da sağlayacaktır. Sayılan bütün bu olumlu gelişmeler adil bir gelir dağılımının sağlanması ve gelirdeki eşitliğin gerçekleştirilmesi için uygulanacak politikaların da gerekçeleri olacaktır.

3.1.2. Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizliğin Gelişimi

“Toplumlar sahip oldukları kaynaklar, sosyal ve ekonomik özellikler itibarıyla farklı özelliklere sahiptirler. Buna bağlı olarak ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları da toplumdan topluma değişmektedir. Dolayısıyla ülkeler sahip oldukları kaynaklar ve özelliklerine bağlı olarak farklı gelişmişlik düzeylerine sahiptirler. İşsizlik olgusunu doğuran nedenler ise toplumların sahip olduğu bu sosyal ve ekonomik yapıdır. Bu bağlamda işsizlik olgusu, günümüzde iktisadi gelişme düzeyi ne olursa olsun bütün toplumların en önemli sorunudur. Yaşama hakkının bir parçası olan çalışma hakkının kullanılmaması olarak ortaya çıkan bu olgu, yoksulluğun, mutsuzluğun ve insana yaraşmayan yaşam şartlarının en önemli nedenini teşkil etmektedir. Aynı zamanda insan özgürlüğünün zedelenmesinin de göstergesidir”.³⁵

Bireyde ve toplumda meydana gelen gelir azalması milli gelirin düşmesine, milli gelirden de meydana gelen azalma gerçekleşecek yatırımların düşmesi istihdamın gerilemesine dolayısıyla da işsizlik oranlarının yükselmesine neden olur. İstihdam kişiye, toplum içerisinde kabullenilebilir bir statü ve güvenilirlik sağlamaktadır. Bu statünün içerisinde saygınlık kazanmış genel geçer bir durum mevcuttur. İşsizlik ise birey için gelirin, toplumdaki ve bireyseldeki saygınlığın kaybedilmiş olmasıdır. Toplum için de kayıplar, bireysel kayıplardan daha çoktur. İşsizliğin toplum için gözle görülen en yüksek maliyeti GSMH’dir. Bütün bunların yanında işsizliğin belki de meydana getirdiği en büyük kayıp, toplumsal ve psikolojik travmadır.

Türkiye’deki işsizlik sorunu, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimlere paralel şekilde özellikle 1980’den sonra gerçek etkisini hissettirmiştir. Bu yıllardan sonra işsizlikteki oranda artışlar olmuş, 1990’lı yıllarda biraz daha iyimser durumdayken 2000 yılının sonlarında ve 2001 Şubat kriziyle birlikte hızlı bir artış göstermiştir. Yaşanan bu krizler işsizlik için patlama etkisi meydana getirmiştir. İlginç olan durum ise 2003 yılından beri ekonomide gerçekleşen büyüme ve istihdama rağmen

³⁵ Nur Senter, **Genel Olarak ve Türkiye Açısından İstihdam ve Gelişme**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 3697, İktisat Fakültesi Yayın No: 540, 1993, s.1

işsizlikteki oranların etkili bir şekilde değişmemiş olmasıdır. Bu da, Türkiye'deki işsizlik sorununun önemini hiç kaybetmeyeceği ve bununla yapılan mücadele politikalarının devam edeceğidir.

Tablo 5: 1954'ten İtibaren Türkiye'de İşsizlik Oranları (1954 - 2016)

Yıl	İşsizlik Oranı	Yıl	İşsizlik Oranı	Yıl	İşsizlik Oranı	Yıl	İşsizlik Oranı	Yıl	İşsizlik Oranı
1954	3,2	1967	4,8	1980	8,3	1993	9,2	2006	9,9
1955	3,1	1968	5,2	1981	7,3	1994	8,3	2007	10,3
1956	3,2	1969	5,9	1982	7,2	1995	7,3	2008	11,0
1957	2,8	1970	6,4	1983	7,9	1996	6,3	2009	14,0
1958	2,9	1971	6,8	1984	7,8	1997	7,2	2010	11,9
1959	2,9	1972	6,3	1985	7,3	1998	6,7	2011	9,8
1960	3,1	1973	6,8	1986	8,1	1999	7,4	2012	9,2
1961	3,4	1974	7,3	1987	8,5	2000	6,5	2013	9,7
1962	3,4	1975	7,6	1988	8,4	2001	8,4	2014	9,8
1963	3,5	1976	9,0	1989	8,7	2002	10,3	2015	10,3
1964	3,7	1977	10,0	1990	7,4	2003	10,5	2016	11,8
1965	3,6	1978	10,1	1991	8,5	2004	10,3		
1966	4,8	1979	8,9	1992	8,4	2005	10,3		

Kaynak: www.tuik.gov.tr 1988-2016 arası ve Biçerli, 1954-1987 arası, 2007, s.467.

(Erişim Tarihi 20.01.2017)

“2000 yılında %6,5 olan işsizlik oranı bu krizden sonraki yıl %10,3'e çıkmıştır. Nitekim 27.02.2006 tarihli DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları 2004 ve 2005 yılında işsizliğin yine %10'un üzerinde gerçekleştiğini göstermektedir. Ülkemizde işsizlikten etkilenen kişi sayısı iki buçuk milyonun üzerindedir”.³⁶

Türkiye'de, özellikle son otuz yıllık küresel değişimler ve ülke dinamiklerinin getirdiği etkiyle sosyo-ekonomik bir değişim ve dönüşüm başlamıştır. Bu dönüşüm sürecindeki başlangıç noktası serbest piyasa ekonomisine geçişin yaşandığı 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Piyasalardaki serbestleşme hareketleriyle, bütün gelişmiş devletlerdeki gibi Türkiye'de de serbestleşmenin, büyümenin ve kalkınmanın lokomotifleri olarak görülmesi, 24 Ocak 1980 kararları ile liberal ekonomiye geçiş altında ithal ikameci bir ekonomik yapının terkedilerek sermaye hareketleri üzerindeki engellerin kaldırılmaya başlanmasına yol açmıştır.

Ülkemizde nüfusun hızlı şekilde artması diğer taraftan işgücünün nitelik bakımından durumu karşılayamaması, sermayedeki birikim ve bu doğrultuda

³⁶ TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi, 2005 Yılı Sonuçları, Haber Bülteni, Sayı:36, (27.12.2016)

yatırımların hedeflenen şekilde gerçekleştirilmemesi, siyaset ve ekonomideki istikrarsızlıklar, rekabet piyasasından dolayı istihdam ve işsizlik sorunu ülkenin kalkınması aleyhinde her zaman önleyici güç olmuşlardır.

1980 - 2016 döneminde Türkiye’de iş gücü sahasının gelişimi, alınan kararlar, uygulanan politikalarla işsizliğin yeri ve gelişimi için önleyici tedbirler uygulanmaya çalışılmıştır. İlk olarak ekonomik krizlerin işsizliği ne oranda etkilediği analiz edilmeye çalışılmış ve işsizlik için ne gibi istikrar kararları alınabilir durumu incelenmiştir. Ardından da kalkınma planlarında işsizliğe ne derece önem verilmesi gerektiği ve buna uygulanacak politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi kapsamında Türkiye’de işsizlik ve işgücü durumu incelenmeye alınmış, hem ülke için hem de ülke dışında yapılan raporlarda yer aldığı şekliyle analizler yapılmaya çalışılmıştır. Bu raporlar ve stratejiler doğrultusunda İŞKUR analizleri incelenmiştir. Burada sorumluluğun büyük bölümü İŞKUR’a aittir. Bu kurumun analiz ve politikalarıyla günümüze kadar Türkiye’de işsizliğe yönelik önlemler alınmaya çalışılmış ve önlemler alınmaya devam etmektedir.

Türkiye’de işsizliğin en büyük sebeplerinden biri eksik istihdam ve istihdam olanaklarının yetersiz kalmasıdır. 1980 - 2006 yılları arasında Türkiye’nin nüfusu 25 milyon artmış, fakat mevcut istihdam politikalarıyla sadece 6,5 milyon kişilik iş alanı oluşturulabilmiştir. Bu, işsizlik ve her geçen sene artan oranı için önemli bir göstergedir. İşsizliğin nedenlerinden biri de sürdürülebilir yüksek oranlı bir büyümenin olmamasıdır. Getirilen politikalar ve analizler sonucunda Türkiye’de %4 oranlı sürdürülebilir bir büyüme olursa ortalama işsizlik oranı ancak sabitlenebilir.

Bu ve bunun gibi yukarıda sayılan nedenlerle işgücü piyasasında işsizlik süreklilik arz eder bir şekil almıştır. Bütün bunlar göz önüne alınarak uygulanacak işsizlik politikaları ülke şartları doğrultusunda işsizliğin nedenleri iyi araştırılıp analiz edildikten sonra uygulanacak politikanın ülkenin işgücü piyasa analizlerine göre uygulanması gerekli olmuştur.

1929 dünya ekonomik bunalımından sonra dünyada birçok ekonomik sıkıntı baş göstermiştir. İşsizlik, ekonomideki olumsuzlukların ilk sıralarında bulunmaktadır. İşsizlik, her ülkenin ekonomik durumu için bir gösterge olmuş, ülkenin sahip olduğu işsizlik oranlarıyla ekonomisi değerlendirilmeye başlanmıştır. Geline aşamada da işsizlik, enflasyonla beraber kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin tamamında gelişmişlik düzeyini gösterecek makroekonomik kriterlerin tamamının başında yer

edinmiştir. İşsizlikteki bu durum dünyada ekonomik sistemde köklü ve yapısal değişim olmadığı sürece makroekonomik kriter özelliğinin süreceğini göstermiştir.

İşsizlik, hem birey hem de toplum düzeyinde sosyal, psikolojik ve ekonomik sonuçları içeren, gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerin mücadele vermesi gereken bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan işsizliğin tanımı, etkileri, işsizlik dinamikleri mikro ve makro ölçekte ortaya konulmalı, kavramsal ve kuramsal sınırları büyük bir önemle irdeleme gereği taşınmalıdır.

3.1.3. Türkiye’de Enflasyon Gelişmeleri ve Etkileri

1980’li yıllara kadar Türkiye ekonomisi, büyümede ve sanayileşmede ithal ikameci politikalar uygulamıştır. Bu da, 1970’li yıllara kadar başarılı olmuş ve enflasyonu düşük seviyelerde tutmuştur. Ama enflasyon, yetmişli yıllardan sonra yükselişe geçmiş, tek haneli rakamlardan çift haneli rakamlara ulaşmış ve 1980 yılına gelindiğinde neredeyse yüzde yüzlük bir artış sağlamıştır. Buna, özellikle o dönemde petrol krizleri ve Kıbrıs Barış Harekâtına tepki olarak konulan ambargolar neden olmuştur. Böylece fiyatlar genel seviyesi artmış, ödemelerde ve bütçede açıklar oluşmuş, döviz rezervleri çok hızlı tüketilmiş, kısa vadeli borçlanmalar artmış ve para arzına aşırı ihtiyaç duyulmuştur.

Türkiye’de enflasyonla mücadele özellikle 24 Ocak Kararlarıyla 1984’ten sonra başlamıştır. Bu ekonomi politikası, öncelikle kamu kanadı açıklarını kısmen, geçici ve az da olsa engelleyebilmiştir. Ama burada enflasyona kalıcı çözümler ve önlemler sağlanamamıştır.

“Ancak tüm bu çabalar büyük oranda sonuç vermeyerek, amaçlara ulaşılamadan ekonomide mali dalgalanmalar, sıkıntılar ve krizler yaşanmaya başlamıştır. Bu bağlamda; Türkiye ekonomisi 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte, makroekonomik politikadaki uyumsuzluklar ve siyasi istikrarsızlıkların da eşlik ettiği 1994 ekonomik krizi yaşamıştır. 1999 Marmara Depremi gibi iç kaynaklı ve 1991 yılında Körfez Savaşı, 1997 yılında Asya Krizi, 1998 yılında Rusya Krizi ve 1999 yılının başlarında Brezilya Krizi gibi dış kaynaklı mali çalkantıların yaşandığı ekonomide ciddi sorunların ortaya çıktığı bir süreçle karşı karşıya kalmıştır”.³⁷

³⁷ Zafer Yükseler, **Örtülü Mali Kuraldan Açık Mali Kurala Geçiş**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2010, s.2

1980 yılından günümüze artış gösteren enflasyon olgusu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin mücadele vermesi gereken bir problem halini almıştır. İki açıdan dikkat edilmesi gerekir. Birincisi, belirsizlikleri arttırarak büyümeyi istikrarsız hale getirir. İkincisi, enflasyon oranının kurlarla olan ilişkisidir. Türkiye ekonomisi enflasyondan etkilendiği için maliyetlerin yıllar boyunca yüksek ve kalıcı olması büyük problem olmuştur. Bütün ekonomiyi içine alıp sürekli olarak kendi kendini beslemesi durumu, ekonominin tamamına yayılmıştır. Enflasyonist bir yapının yerleştiği ekonomilerde toplum üzerinde de olumsuz etkiler olur. Enflasyonun özellikle ekonomideki değişimlere paralellik gösterip üzerinde olumsuz etkiler oluşturması sosyal açıdan toplumsal huzuru, ekonomik durumunu ve refah düzeyini tehdit eden bir olgu haline gelmiştir. Burada, paranın alım gücünü azaltarak bireyin satın alma gücünü kırmaktadır. Böylece bireyin yaşamını ekonomik anlamda zorlaştırır ve yaşam standartlarının düşmesine neden olur. İlaveten enflasyonun meydana getirdiği belirsizlik, vatandaşların karar sürecini, gelecekle ilgili planlarını, yatırım süreci, kredi ve işgücü sahalarında silsile halinde olumsuzluklara neden olacaktır.

Tablo 6: 1995 - 2006 Arası Yıllar İtibari ile Enflasyon Verileri

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Aralık	8,5	80	88	81,5	65,2	52	57,5	41,3	24,4	10,06
Ocak	83,2	79,9	89,9	78,5	65,8	48,9	60,7	37,9	23,2	9,66
Şubat	80,9	79,6	91,4	75,8	66,1	46,5	62,8	35,5	21,7	9,41
Mart	80,5	79,3	92,6	73,5	66	45,6	62,8	33,8	20	9,34
Nisan	80,8	78,9	93,4	71,3	65,9	45,3	61,7	32,7	18,2	9,43
Mayıs	81	78,5	94	69,5	65,2	45,5	60,1	31,7	16,5	9,58
Haziran	81	79,1	93,6	68,2	64,3	45,9	58,4	30,7	15,1	9,63
Temmuz	81	79,8	92,6	67,1	63,1	46,5	56,6	29,5	14	9,7
Ağustos	80,5	80,9	91,4	66,1	61,6	47,8	54,2	28,4	12,9	9,88
Eylül	80,2	82,3	89,6	65,3	59,6	49,8	51,2	27,4	12	9,97
Ekim	80,1	83,9	87,3	64,8	57,6	51,9	48,2	26,3	11,3	10,04
Kasım	80,4	85,7	84,6	64,9	54,9	54,4	45	25,3	10,6	10,14
Ortalama	81,3	80,65	90,7	70,54	62,94	48,34	56,6	31,70	16,65	9,736

Kaynak: www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt id=1014

(Erişim Tarihi 19.12.2016)

Özetle; 1990'lı yıllarda %60 seviyesinden aşağı düşmeyen enflasyon oranı özellikle 1994 kriziyle %120 gibi çok yüksek bir oranla rekor kırmıştır. Uygulanan istikrar programıyla 1995 yılında ancak 93 seviyelerine dönmüştür. Bununla birlikte 1997 – 1999 yılları arasında enflasyonla mücadele edilmiş fakat enflasyon

rakamlarında gözle görülecek bir değişim ve düşüş sağlanamamıştır. 1999 yılında enflasyon oranı ancak %65 oran ve seviyelerine ulaşmıştır. Makroekonomideki yanlışlıklar ve siyasetteki istikrarsızlıkların etkisiyle de Şubat 2000 krizine doğru gidilmiştir. Marmara Depremi ve dünyada yaşanan diğer krizlerle birlikte ekonomide ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Türkiye ekonomisi için 2001'den sonra getirilen para politikası uygulamaları kriz sonrasında girilen yapısal reformlar olmuştur. GEGP (Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) makro düzeyli köklü değişimler sağlayacak olan mali, ekonomik ve yasal düzenlemeler hedeflenmiştir. Bu programın amacı; enflasyonu aşağı indirmek, maliyede disiplin uygulamak ve ekonomik kalkınma için uygun alanları tesis etmek olmuştur. Buna ilaveten enflasyon hedeflemesine geçiş yapmak ve döviz kurunu serbest bırakmak olmuştur. Merkez bankasının bağımsızlığını sağlayarak kamu yükünü bir nevi azaltmıştır. Bütün bu hedeflemelerle günümüze kadar bazen hedeflenene ulaşılmış bazen de altında kalmıştır.

Tablo 7: 2005 - 2017 Arası Yıllar İtibari ile Enflasyon Verileri

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Aralık	10,21	10,47	8,61	10,54	6,16	8,28	6,95	8,62	7,53	8,8	8,53
Ocak	10,3	10,46	8,53	10,41	6,38	7,76	7,48	8,33	7,6	8,77	9,58
Şubat	10,41	10,52	8,4	10,29	6,53	7,29	8,02	8,08	7,7	8,7	8,78
Mart	10,5	10,55	8,33	9,98	6,87	6,79	8,59	7,66	7,97	8,57	7,46
Nisan	10,6	10,38	8,47	9,49	7,2	6,64	8,68	7,51	8,23	8,45	6,57
Mayıs	10,65	10,16	8,64	9,08	7,41	6,47	8,89	7,47	8,31	8,28	6,58
Haziran	10,81	9,71	9,07	8,52	7,59	6,37	9,11	7,47	8,35	8,07	7,64
Temmuz	10,8	9,44	9,43	7,99	7,83	6,24	9,29	7,42	8,46	7,88	8,79
Ağustos	10,74	9,16	9,76	7,52	8,16	6	9,53	7,32	8,54	7,8	8,05
Eylül	10,65	8,98	10,12	6,95	8,45	5,93	9,53	7,32	8,65	7,69	7,28
Ekim	10,59	8,86	10,31	6,53	8,59	6,13	9,26	7,39	8,8	7,61	7,16
Kasım	10,51	8,76	10,44	6,25	8,57	6,47	8,89	7,49	8,85	7,67	7
Ortalama	10,56	9,78	9,17	8,62	7,47	6,69	9,68	7,67	8,24	8,19	9,12

Kaynak: www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt id=1014

(Erişim Tarihi 19.12.2016)

Enflasyon olgusu Türkiye'de çok uzun yıllar kayıt dışılığın en önemli nedeni olarak kabul edilmiştir. Yüksek enflasyon ekonomik istikrarı bozmuş, uzun bir dönem %50 üzerinde seyretmiştir. Yüksek enflasyonu düşürmek için 2002 yılından sonra önlemler alınmış ve önemli ölçüde düşürülmüştür. Bugün gelinen noktada özellikle

2008 yılı sonrası için %10'ların altında seyretmektedir. Bu durum ülkenin ekonomik istikrarı açısından oldukça önemli bir olgudur.³⁸

“Enflasyon sonuç olarak paranın değerinin düşmesine ve fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Enflasyonda aşırı bir satın alma isteği ve mala hücum söz konusudur. Bu şekilde artan talep arz ile dengelenmediği takdirde, fiyatlar yükselecek ve para miktarı düşecektir. Fiyatların yükselmesi enflasyonun sebebi değil, sonucudur”.³⁹

Türkiye, 2002 yılında enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçmiştir. Bu uygulama başarılı olmuş ve açık enflasyon hedeflemesi rejiminin şartlarının gerçekleşmesinin ardından 2006 yılında bu uygulamaya geçildiği ilan edilmiştir. Merkez bankası 2002 - 2005 döneminde kısa vadeli faiz oranlarını temel politika aracı olarak belirlemiş ve örtük enflasyon hedeflemesini uygulamıştır. Enflasyon oranı, enflasyon hedeflemesine geçildiği 2002 yılında %29,7 iken, hedeflemenin uygulandığı süre içerisinde sürekli olarak nihayet 2005 yılında %7,7'ye gerilemiştir. 2008 yılında Türkiye, TCMB finansal piyasalardaki daralmayı durdurmak için son dönemlerde rekor sayılabilecek faiz indirimlerine gitmiştir. 2008 Aralık ayında, TCMB, gecelik faizleri %18,75'ten %17,50'ye, borçlanma faizlerini de %16'dan %15'e çekmiştir. Özellikle de TCMB'nin yapısının değiştirilmesi ile bankanın araç bağımsızlığı kazanması ve temel amacının fiyat istikrarının sağlanması olarak kanun ile belirlenmesi sayesinde TCMB, enflasyon ile mücadelede bütün zaman ve enerjisini harcayacak bir kurum haline gelmiştir. 2009 yılında ise hammadde fiyatlarının düşmesi ile birlikte enflasyon hedefinin altında bir orana ulaşılmıştır.⁴⁰

Ayrıca enflasyonu yalnızca ekonomik bir sorun şeklinde değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Gelirdeki eşitsizliğe bağlı olarak incelendiğinde, ekonominin en önemli bileşenlerinden biri olmuş, etkisini her zaman göstermesiyle sosyal bir problem haline gelmiştir. Toplumdaki insanların büyük oranı enflasyonun olumsuz şoklarından sürekli etkilenmekte ve olumsuzlukları altında ezilmektedir. Enflasyon, ekonomideki sorunların artmasına ve ekonominin bozulmasında büyük rol oynamaktadır. Bütün bu bozulmalar ve olumsuzluklar sonucunda da toplumsal sorunlar ortaya çıkmıştır.

---

³⁸ F. Acar, **Türkiye Ekonomisine Genel Bakış**, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1(2), 2013, s.15-32

³⁹ R. Demirci, R. Arıkan ve B. Erdoğan, **Genel Ekonomi: Mikro-Makro**, Ankara, Gazi Kitapevi, 2001, s.259

⁴⁰ Hasan Sencer Peker, **Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi Uygulamasının Değerlendirilmesi**, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, sayı:22, 2011, s.487-506

Paranın yüksek bir seviyede kalması insanlar için daha fazla para talebine neden olacaktır. İnsanların günlük işlem, alım ve tüketimini kısıtlayacaktır. Para değer kaybına uğradığından tüketimi teşvik ederken tasarrufu da azaltacaktır. Enflasyonun yükselmesi şiddetlendikçe paranın reel değeri de o oranda çöküntüye uğrayacaktır.

3.1.4. Türkiye’de Sermaye Birikiminin ve Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi

İkinci dünya savaşından sonra dünyada başlayan liberalleşme dalgasının artması neticesinde Türkiye de bu doğrultta ekonomisine yön vermeye başlamıştır. 1950 yılında 5583 sayılı ve 1951 yılında 5821 sayılı kanunlar çıkarılarak doğrudan yabancı sermaye için elverişli ortam sağlanmaya çalışılmıştır. 5583 sayılı kanun ile Türkiye'ye gelen yabancı yatırımcıya parasını transfer etmesi garanti edilmiş ve yurt dışından borç almak isteyen Türk yatırımcılara da almış oldukları borçların faizlerini transfer etme hakkı verilmiştir. 5821 sayılı kanun ile doğrudan yabancı yatırım yapan şirketlere elde etmiş oldukları karların %10'unu transfer etme hakkı verilmiştir. 1954 yılında kabul edilen 6362 sayılı petrol kanunu ile de yabancı şirketlere Türkiye'de petrol arama, sondaj, üretim, arıtım ve dağıtım gibi faaliyetlerde bulunmaları için yasal düzenleme yapılmıştır.⁴¹

1961 yılından sonra yabancı yatırım oranı her geçen yıl daha fazla artış göstermeye başlamıştır. 1973 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış ancak Kıbrıs savaşı ve artan siyasi istikrarsızlar doğrudan yabancı yatırımcıyı olumsuz etkilemiştir. 70'li yılların sonunda ortaya çıkan ödemeler dengesi sorunu yabancı sermaye yatırımcılarının ülkeden ayrılmasına sebep olmuştur.⁴²

“1980’li yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomisi korumacı ekonomi politikasından serbest ekonomiye geçiş yapmıştır. Bu, 24 Ocak 1980 ekonomik kararlar paketi sonrası gerçekleşmiş, Türkiye ithal ikamesi üretimi yerine ihracata dayalı dışa açık liberal ekonomiye geçmiştir. 24 Ocak kararlarından sonra 1981 yılında ülkeye gelen yabancı yatırımcı artmıştır”.⁴³

⁴¹ Murat Koçtürk ve Meral Eker, “Dünyada Ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi”, Tarım Ekonomisi Dergisi, Cilt.1, Sayı:18, 2012, s.37

⁴² Asım Erdilek, “Türkiye’nin Osmanlı’dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yabancı Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Cilt:1, Sayı:30, 2006, s.23

⁴³ Murat Koçtürk ve Meral Eker, A.g.e., 2012, s.40

Türkiye, hızlı gelişen ve büyüyen dünyanın önde gelen 20 ekonomisinin kapasitesine sahip, sağlam ulaşım ve iletişim altyapıları için güncel teknoloji, turizm ve enerji sektörlerinin cazipliğinde olduğundan her zaman yabancı sermayenin odağında kalmıştır. Türkiye 1980'li yıllara kadar kendi içinde bir sanayileşme politikası izlediğinden yabancı sermayede artış ancak 1980 sonrası uygulanmaya konulan liberalleşme politikalarıyla olmuştur. 1980 yılının ilk yarısında sınırlı ve az miktarda gerçekleşen bu artış, bu yılın ikinci yarısından itibaren bir düzlük ve ivme kazanmıştır.

1980 dönüşümüyle, daha çok iç talebe yönelik olan ve dış ticaret koruma politikaları tarafından desteklenen ulusal sanayide bir nitelik değişimi gerçekleşmiş, yeni büyüme modelinde devlet düzenleyici bir rol benimsemiştir".⁴⁴ "Gerçekleşen bu nitelik değişimi ile resmi sermaye hareketlerinden ziyade özel sermaye hareketleri ağırlık kazanmıştır. Bu arada dış borç yükünde keskin bir artış gözlenmiştir. Sağlam bir mali uyum programının mevcut olmadığı bir durumda, ödemeler dengesi üzerindeki gereksiz baskıları önlemek için yurtiçi birimlerin uluslararası sermaye piyasalarından özgürce borçlanmasına izin verilmiştir. Bankacılık sektörünün uluslararası finansal piyasalarda kısa dönemli borç verme konusunda yaptığı atılım, ödemeler dengesinin sermaye hesabındaki düzelmeye destek olmuştur. Portföy yatırımlarındaki keskin artış da sermaye hesabındaki gelişmeye katkıda bulunmuştur. Yaşanan bu sermaye girişleri sayesinde cari hesap ve sermaye hesabı toplamı 1990-1995 yılları arasında Körfez Savaşı esnasında belirsizlikten kaynaklanan sermaye çıkışları hariç tutulduğunda fazla vermiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın uluslararası rezervleri bu süreçte önemli ölçüde artmıştır.⁴⁵

"Türkiye ekonomisi, para biriminin değer kaybetmesinin de yardımıyla krizi görece hızlı atlattır. Dış borç servisi oranındaki artış, Türkiye'nin borç erteleme yapmadan yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğine dair endişeleri artırmıştır. Cari hesaptaki düzelme ve kısa dönemli yabancı sermaye akımlarının kriz sonrası tersine dönerek giriş göstermesi hem borç servisinin tamamen karşılanmasını sağlamış hem de döviz rezervlerinin kriz öncesindeki seviyenin üstüne çıkmasını sağlamıştır. Burada ana faktör, yüksek yurtiçi faiz oranları nedeniyle bankaların yurtdışından borçlanmasıdır. Bu durum karşısında TCMB, Eylül 1995'te yurtdışından borçlanmaya

---

⁴⁴ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.28

⁴⁵ Murat Ucer, Christian Tielmann ve Pierre-Richard Agenor. **Fiscal imbalances, capital inflows and the real exchange rate: the case of Turkey.** International Monetary Fund. 1997, s.108

%6 oranında bir vergi getirmiştir. Geçici bir yavaşlamanın ardından, bankalar yurtdışından ciddi miktarlarda borçlanmaya devam etmiştir”.⁴⁶

Önceki dönemlerin tutarsız politika uygulamalarına karşın, az miktarda da olsa 1993 yılının başlangıcıyla, sermaye akımları meydana gelmiştir. Kamu kesimi borçlanması 1980’lerin ortasından 19993’e kadar %4’ten %12’ye doğru bir artış göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası bu yıllarda parasal büyüme üzerinde sıkı bir kontrol ve denetim sağlamıştır. Bu kontrol ve denetim, faiz oranının yükselmesine ve döviz kurunun değerlenmesine yol açmıştır. Faiz oranlarının yükselmesiyle özel sektör dış borçlanmaya yönelmiştir ve uygulanan politika devam edilmez hale gelmiştir. Ekonomiyi genişletmek hedefiyle uygulanan ve bu uygulama sonucunda ortaya çıkan yüksek büyüme oranları dış hesaplarda bozulma meydana getirmiştir. Bu da, 1994’ün başında bir döviz kuru kriziyle sonuçlanmıştır.

Tablo 8: 2001 - 2015 Arası Türkiye’ye Yönelik Yabancı Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar)

Dönem	Portföy Yatırımları	Doğrudan Yatırımlar	Diğer Yatırımlar	Toplam
2002	1503	1082	348	2933
2003	3851	1702	1368	6921
2004	9411	2785	647	12843
2005	14670	10031	489	25190
2006	11402	20185	4622	36209
2007	2780	22047	-3323	21504
2008	-3770	19851	4398	20479
2009	2938	8585	4135	15658
2010	19617	9099	13837	42553
2011	19516	16182	-4308	31390
2012	38355	13284	7799	59438
2013	21387	12384	8533	42304
2014	20850	12523	-154	33219
2015	-9369	16819	12887	20337

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (Erişim Tarihi: 22.01.2017)

Yukarıdaki tabloda 2001 yılı sonrası, Türkiye’ye yönelik yabancı sermaye hareketlerinin yıllık hacimleri verilmektedir. Kriz yıllarında, kısa vadeli sermaye hareketlerinin ani çıkışları tabloda görülmektedir. 2004’ten sonra doğrudan yabancı sermaye girişlerinde önemli oranda artışlar gözlenmiştir.

⁴⁶ Murat Ucer, Christian Tielmann ve Pierre-Richard Agenor, **A.g.e.**, s.109

Görülebileceği gibi, toplam sermaye hareketlerinin seyri kısa dönemli sermaye hareketlerinininki ile paralellik arz etmektedir. Bunun nedeni toplam sermaye hareketlerinin büyük bir bölümünün kısa dönemli sermaye hareketlerinden oluşmasıdır.

Ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin büyük bir kısmının dış kaynaklardan sağlanan kredilerden müteşekkil “diğer yatırımlar” kaleminden oluşması, tüketici kredilerinde artış meydana getirmiştir. Böylece iç talep artmış ancak ithal mallara yönelmiştir. Bu durum cari açıkta artış meydana getirerek ekonominin kırılganlığını artırmış; diğer bir deyişle ekonomi, yabancı sermayenin ani olarak durması veya yön değiştirmesi hadiselerinden daha kötü etkilenme potansiyeli kazanmıştır.⁴⁷

2001 krizinden sonra uygulanmaya konulan dalgalı kur rejimi önlemleri etkili olamamış ve sıcak paranın ani olarak ülkeyi terk etmesinin önüne geçilememiştir. 1990 ile 2001 yılları arasında yaşanan krizlerin ana nedeni sermaye hareketleri döngüsündeki iniş ve azalış olmuştur.

2002 yılı sonrasında Türkiye’de siyasi ve ekonomik istikrarın büyük ölçüde sağlanması, ülkeye gelen yabancı sermaye miktarını olumlu etkilemiştir. Bu süreçte hem reel sektörde hem de finansal sektörde hızlı bir liberalleşme yaşanmıştır. Yaşanan gelişmeler paralelinde uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye’nin kredi notunu artırması yabancı yatırımlar için Türkiye ekonomisinin cazibesini artırmıştır. 2001 yılı sonrasında yaşanan yabancı sermaye girişlerindeki ciddi artışlar neticesinde Türkiye ekonomisi daha fazla dışa açık bir konuma gelmiştir ve bu da dış şoklara karşı kırılganlıkta artış meydana getirmiştir.⁴⁸

Doğrudan yabancı sermaye akımları Türkiye’ye yönelik özellikle 2005 yılından itibaren artış göstermeye başlamış 2007 yılında ise sağladığı yüksek oranlı artışla zirve yapmıştır. 2008 krizinin etkisiyle düşüş gösteren doğrudan yatırımlar 2009 yılında düşük oran düzeyine düşmüş, ancak 2010’da toparlanma sürecine girerek 2011 yılında artış düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu tarih ile 2015 yılı arasında bir durgunluk gösteren doğrudan yatırımlar 2015 yılına gelindiğinde tekrar yükselmiştir. 2005 - 2015 yılları arasında ülkeye giriş yapan doğrudan yabancı yatırımın %80’inden

⁴⁷ Sumru Öz, **Türkiye’ye Yönelik Sermaye Akımları ve Ekonomik Büyüme**, Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu, 2012, s.12-04

⁴⁸ Tuba Başkonuş Direkçi, Semra Kaygusuz, **Kısa vadeli sermaye hareketlerinin makroekonomik değişkenler ile olan etkileşimi**, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), sayı:5, 2013, s.9

fazlası hizmetler sektörüne gelirken, yalnızca düşük bir oranı imalat sektörüne gelmiştir.

2007 ve öncesinde hâkim olan, büyümenin finansmanında dışa bağımlılığın bir sorun yaratmayacağı görüşü 2008 - 2009 kriziyle ciddi bir sarsıntıya uğramıştır. Kriz sonrasında ise büyümenin finansmanında bir değişiklik politikası izlenmiştir. Bu kapsamda finansal istikrar konusu ön plana çıkmış ve cari açığı azaltmada kaliteli kaynak kullanımı vurgusu gündeme gelmiştir. Bu süreçte TCMB, sermaye girişlerinin döviz kurları ve TL'nin değeri üzerindeki negatif etkilerini sınırlandırmak için hem politika faizi gibi temel araçları hem de rezerv ödeme süresi mekanizması gibi destekleyici araçları kullanmıştır. İzlenen bu politikalara dünya ekonomisindeki durgunluk da eklenince, Türkiye ekonomisinin büyüme hızında bir miktar yavaşlama gözlenmiştir. Bu sırada cari açık azalırken işsizlik oranında artış gerçekleşmiştir.⁴⁹

Dünyanın hızlı bir şekilde yoksulluğa uğradığı, gelir ve refahın arttığı ülkelerde bile görüldüğü gibi insanlar ve ülkeler arasında hem adil bir paylaşımın olmaması hem de gittikçe vahşileşen çok uluslu sermayelerden dolayı rekabet savaşlarına tanıklık etmekteyiz. Bunun yanında ekonominin ve pazarın küreselleşmesiyle birbirine bağımlı ve karşılıklı işbirliğinin yerine her geçen gün artan adaletsiz, eşitsiz gelişmelerle ilerleme olduğu gözlemlenmektedir.

3.2. Siyasal Değişimler

Siyasal Sistem içerisinde ve sisteme ilişkin olarak bireylerin, karar vericilerin ve toplumun siyasal tutum ve yönelimlerini etkilemek ve alınan kararları yönlendirmek amacıyla giriştikleri tüm faaliyet ve davranışları "Siyasal Katılma" kavramı ile ifade edilmektedir. Siyasal katılma basit bir ilgiden yoğun siyasal hareketlere kadar uzanan oldukça geniş ve karmaşık bir davranışlar kümesine sahiptir. Toplumu oluşturan insanların siyasetteki sistemle alakalı bütün inanç, tutum ve siyasete dair davranış durumları ise, genel kültür için daha özel bir durum teşkil etmiş, toplumun siyasal kültürünün tamamlayıcı etmenleri olmuşlardır. Her toplum kendi içinde bir kültür oluşturmakta ve aynı kültürde yetişen insanların bile zamanla farklılaşabildiği bilinmektedir. Siyasal sistem ve siyasete verilen tepkiler de tıpkı kültür süreci gibi değişimlere maruz kalmaktadır. Bireye mensubiyet duygusu aşılacak, bireyi

---

⁴⁹ Arif Orcun Söylemez ve Ahmet Yılmaz. **The relationship between the international capital flows and economic growth after the financial liberalization in Turkey**, sayı:16, 2012, s.18

ideolojisine yaklaştırmak ve kimlik kazandırmak için oluşturulan simgeler siyasetten paylarını almaktadırlar.

“Siyasal Toplumsallaşma “siyasal inanç, değer ve davranışların birey tarafından benimsenme ya da toplum tarafından öğretilme süreci olarak tanımlanabilir.” “Siyasal toplumsallaşma, siyasal sistem hakkında geğerli görüş ve bilgi sahibi olmaktır. Bu siyasal sistem hakkındaki görüş ve bilgiler toplumsallaşma aşamasında bireyin çevresiyle girdiği toplumsal ve siyasal ilişkilerle birlikte öğrenme sonucunda edinilir. Ölene kadar devam eder”.⁵⁰

Böylece siyasal toplumsallaşma evresi, mevcut durumun getirmiş olduğu görüş, davranış tutumu ve değerlerini kişiye açılması, kişinin kendisini, içinde yer aldığı siyasal yapının bir üyesi şeklinde hissetmesi ve bu aşmadan sonra burada kendine yer edinmesidir. Bütün bu duruma bakıldığında siyasal toplumsallaşma, kişiye siyasal sistemin temel tutum, değer ve davranış kalıplarını aktardığı gibi, diğer taraftan da sistemin isleyişini, devamlılığını da garanti altına alacak şekilde karşımızda olacaktır.

Siyasal Kültürün üç ayrı istikameti bulunmaktadır. Bu yönler; siyasal sistem için elde edilen bilgilerin oluşturduğu tanıma yönü (bilişsel), önder ve kurumlara bakan kısmıyla bireysel bağlılığın dayandığı duygusal yön ve siyasal hadiseler bağlamında karara bağlanıp değer yargılarını barındıran yargı yönü olarak açıklanabilir. Buradaki üç faktör şüphesiz ki bireylerin siyasal sisteme ilişkin temel tutumlarının biçimlendirilmesinde bireyle bir iç bağlantıya sahiptir. Ancak burada bilişsel etkenlerin, siyasal tutumların biçimlenmesinde daha temel bir işleve sahip olduğu düşünülebilir. Zira siyasal sisteme ilişkin bir değerlendirme yapabilmek için, kuşkusuz sistem hakkında bazı bilgilere hâkim olunması gerekir. Bu bilgiler duygularımız tarafından yönlendirilebileceği gibi tam aksine, duygularımızın kaynağı bilgilerimiz de olabilir. Ancak her durumda duygularımızı ve yargılarımızın temelleneceği asgari bir bilgi varlığı zorunluluk taşımaktadır. Bu açıdan siyasal sistem hakkında sahip olunan asgari bilgilerin oluşturduğu bilişsel etken, duygusal ve yargısal etkenlere kaynaklık etmesi bakımından önemlidir.

Çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte, Türkiye’de kültürel muhafazakârlık unsurlarından siyasal alana doğru bir transfer başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nden ayrılanların Demokrat Parti (DP)’yi kurmaları ve daha sonraki

---

⁵⁰ Emir Turan, **Medya’nın Siyasi Hayata Etkileri**, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1.Basım, İstanbul, 1994, s.22

söylemlerinde yer alan temaların Cumhuriyetçi muhafazakârlığın önermeleriyle kesişme noktaları beklenenden çok olmuştur. Kesişme göstermiş bu ortak noktalar, milliyetçilik ve dindarlıkla kemikleşmiş Türk muhafazakârlığı 1950 - 1960 yıllarında en parlak dönemini yaşamıştır. Böylece 1960'larda Milliyetçilik, 1970'lerde de İslamcılık düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu durumu destekleyen pek çok değerlendirme yapılmış ve günümüze kadar bu söylemler desteklenmektedir.

“1980 sonrası siyaset, yirminci yüzyılın iki rakip ideolojisi liberalizm ve muhafazakârlığın birleştirilmeye çalışıldığı bir dönemi ifade eder. Kalkınmacı dönem devlet merkezli anlayışın ve onun ekonomi politikalarının, liberalizmin merkezi kavramı “bireysel özgürlük” açısından sakıncalı görülmesi idealleştirilmiş bir “serbest piyasa ekonomisi”ni amaçlar. Bu, aynı zamanda toplumsal-siyasal dünya görüşü açısından belirli bir ulusal devletin ve o devleti oluşturan ulusal-geleneksel değerlerin üstünlüğünü vurgulayarak, “liberal-demokratik” bir düzenin gereklerini yerine getirmekten çok otoriter eğilimleri ağır basan muhafazakâr ideoloji ve onun örgütlenmelerini sergiler. Başka bir ifadeyle birey ve piyasa gibi liberal siyasal kuramın temel ilkelerini muhafazakâr kodlarla uyumlu kılıp bugüne uygulayan yeni siyaset tarzı, Reaganizm ve Thatcherizm’in kapitalist ilişkileri yeniden biçimlendirmesi sırasındaki ideolojik konumlanışını ifade eder. Paylaşılan değerler ve ortak kültürün toplumsal bağlılığı ve “medeni” varoluşu mümkün kıldığı iddiası muhafazakârlığın özellikle aile, din ve millet gibi geleneksel değerlerinin siyasetin temel belirleyeni olduğu görünümünü verir. Dolayısıyla muhafazakâr düşüncenin “bireysel yaşamın vazgeçilmez bağlamı olarak dinin gerekliliği” konusundaki inancı ile birlikte “bireysel özgürlük” açısından olumsuz engel olarak görülen aile, köy ve din gibi sivil toplum alanına dâhil edilen kurumlar, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi, yani toplumsal bütünlüğü sağlayıcı unsurlar olarak kabul edilir. Toplum içindeki sınıf farklılıklarını olağan karşılayan ve bu farklılıklara saygı gösterilmesi gerektiğini belirten muhafazakâr düşünce, bu kurumların toplumsal varlığın istikrarlı işleyişi için önemine de dikkat çeker”.⁵¹

3.2.1. 27 Mayıs 1960 İhtilali, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 İhtilali'nin Siyasal ve Toplumsal Yansımaları

1960 Askeri İhtilali, beraberinde toplumsal ve siyasal serbesti düşüncelerine yeni bakış açıları getirmiştir. Sosyalist düşünce bunlardan birisidir. Bu süreçle dindar

⁵¹ Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992, s.89-90

partiler devreye girmiş ve dış güçlerin etkisiyle de siyasal kutuplaşmalar, toplumsal ayrışmalar için ortam oluşmuştur. Böylece 27 Mayıs sonrasında hazırlanan 1961 anayasasıyla demokratik ve özgürlük ortamı toplumsal hayata fazla gelmiştir. Meydana getirilen olumsuz ortamda askeri müdahalelerle toplumsal hayattaki askeri güç ve varlığı pekiştirilmiştir. Askeri hâkimiyetin arttığı ve zamanla kurumsallaşmasını tamamladığı gözlemlenmiştir.

“27 Mayıs, asker, akademik kökenli liberal aydın ve elitler ile iktidarı elinden kaçıran bürokrasinin gerçekleştirdiği bir harekettir. 27 Mayıs, sadece askeri bir çerçevede oluşmamıştır. DP'ye karşı biriken siyasal, sosyal ve ekonomik muhalefetten doğmuştur”.⁵²

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde kırk yıl devam edecek, Askeri Darbeler döneminin başlangıcı olmuştur. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra; TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) eliyle 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 Askeri Darbeleri ve 28 Şubat 1997 post-modern darbeleri gerçekleştirilmiştir. 27 Mayıs Türkiye siyasal yaşamında, demokrasi ve millet egemenliği dışındaki çözüm arayışlarını kuvvetlendirmiştir. Bu da ülke siyasetinde oluşan kargaşanın düzeltilmesi için demokrasinin gücü yerine ordunun gücü tercih edilir fikrini doğurmuştur.

“1960 Darbesi ile beraber, TSK'nın Türk siyasetindeki etkisinin artmasıyla birlikte, ülkede toplumsal açıdan büyük değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde köyden kente göçler artmış, siyaset sahnesinde söz sahibi olan yeni aktörler, halkı devletten uzaklaştırmıştır”.⁵³

“27 Mayıs'tan sonra MBK tarafından, temel hak ve hürriyetleri anayasa güvencesi altına alan, çok partili demokratik sistemi pekiştiren, Türkiye Cumhuriyeti'nin en özgürlükçü anayasası olma niteliğindeki 1961 Anayasası hazırlandı ve DP dönemindeki Akıllar Meclisi'ne benzer bir senato vücuda getirildi. Bunun yanında rejimin kurallarını belirleyen Anayasa Mahkemesi kuruldu. Danıştay'ın sahip olduğu, idarenin ve yürütmenin tasarruflarını denetleme yetkisi genişletildi”.⁵⁴

1961 Anayasası geniş serbestlikler, modern, politik ve sosyal düşünceler için meşrulaştırma getirmiştir. Bu da nesillerin ideolojikleşmesine neden olmuş ve süreci

⁵² Bülent Tanör, “İki Anayasa: 1961-1982”, İstanbul: Beta Basım, 1986, s.11

⁵³ Ahmet İnsel, **Demokrasinin Sancılı Yılları**, İstanbul, Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, Cilt:3, 2002, s.2

⁵⁴ Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımız**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s.347

hızlandırmıştır. Sol kesim ithal ikameci bir zemin üzerinde güçlenmiştir. İşçi örgütlenmelerinin abartıya kaçması, daha çok sağ kesimi içinde barındırmasıyla soldan ziyade sağ kesimde zemin alarak güçlenmişlerdir. Türkiye'deki sol tamamen işçi, sendikal, sosyal hakları savunurken "Sosyalizmin evrenselliği" anlayışla Müslüman-Türk milletinin millî ve manevi değerlerini reddetme hatası içine düşmüştür. Sol kesimin bu hareketi, sağ kesimin hızlı şekilde güçlenmesini ve ortaya çıkmasını sağlamıştır.

"1961 - 1971 yılları arasındaki dönem "vesayet demokrasisinin başarısızlığı"nın kanıtlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin ilk yarısında iktidarın askerlerden sivillere geçmesiyle ilgili sıkıntılar yaşanmış, birbiri arkasından gelen darbe girişimleri ortaya çıkmıştır. Çeşitli baskı ve zorlamalarla oluşturulan koalisyon hükümetlerinin altından kalkamadığı iç ve dış gelişmelerin bunalttığı bir Türkiye gözlenmiştir. Bütün darbeler sonrasında olduğu gibi 27 Mayıs sonrasında da darbecilerin inisiyatifiyle oluşturulan ve kendi fiili konumlarını resmîleştirerek güçlendiren bir iktidar organizasyonunun tanzimi ciddi sıkıntıların uç vermesine yol açmıştır".⁵⁵

26 Nisan 1971 'de on bir ilde sıkıyönetim ilan edildi. 13 Mayıs'ta 1402 tarihli Sıkıyönetim Kanunu çıkarıldı. Kanun, sıkıyönetim komutanına hiçbir gerekçe göstermeksizin evleri, kişilerin üstünü, belgelerini aramak, partileri, sendikaları ve dernekleri kapamak, mektup ve haberleşmeleri sansür etmek, basını ve her türlü yayını denetleme, basımevlerini kapatma yetkisi veriyordu. 22 Eylül 1971'de yürürlüğe giren 1488 sayılı yasa, 1961 Anayasası'nın basın özgürlüğünü güvence altına almaya yönelik 22-27. maddelerini değiştirdi. 22. maddenin ilk şekline göre Türkiye'de yayınlanan gazete ve dergiler bu tedbirlerin uygulanacağını kanun açıkça göstermesi halinde ve ancak hâkim kararıyla "toplanabiliyordu" Maddenin yeni şekli hükümete, savcılara toplama yetkisi verdi.⁵⁶

1961 Anayasası'nın istekleri ve ordunun destekleriyle reformları gerçekleştireceği düşünülen Nihat Erim seçimsiz bir şekilde göreve getirilmiştir. Dolayısıyla, Nihat Erim'in başarılı olacağına dair güveninin olmamasına rağmen ondaki seçim kazanma ve kaybetme endişesini ortadan kaldırmıştır. Bunu da, kabinesine getirdiği teknokratlarla ve ordunun desteğiyle gerçekleştireceğine inancı kendisinde oluşmuştur. Bu reform hareketi birkaç gün sonra, Türk Halk Kurtuluş

⁵⁵ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980) Türkçesi**, Feti Naci, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s.212-234

⁵⁶ Türkiye Gazeteciler Sendikası, Danışma Kurulu Çalışma Raporu, İstanbul. 1972, s.117-118

Ordusu'nun terör fitilini ateşlemesiyle ülke genelinde başlayan anarşi ve terör hareketleriyle her şey tersine dönmüştür. Bu reform programı sert muhalefet ve eleştirilerle karşılaşmıştır. Başbakan yardımcısı Sadi Koçak'ın "Yasalara karşı çıkan herkese savaş açıyoruz" deyişiyle "Balyoz Harekâtı" başlatılmıştır. Sonra, on bir ilde sıkıyönetim başlatılmış ve toplumun öncelikleri değiştirilmiştir.

12 Mart Muhtırası hiçbir soruna çözüm getirmemiştir. Aksine şiddetin şiddeti meydana getirdiği, siyasal gerilim ve kutuplaşmanın daha da yükselmesine neden olmuştur. 1970'li yıllarda ülke terör ve sağ-sol çatışmalarına doğru sürüklenmiştir. Bu dönemdeki koalisyon hükümetlerinin zayıf olmasıyla siyasal istikrarsızlık çoğalmıştır. Bu ortamda petrol krizi ve ambargo altındaki ekonomik krizle ülkede darboğaz yaşanmış ve temel ihtiyaç maddeleri bile bulunamaz hale gelmiştir.

12 Mart 1971 muhtırasının toplumdaki hiçbir çevre ve grup için tatminkâr bir tarafı olmamıştır. Muhtırayla, ideolojik-etnik-mezhepsel-düşünsel farklılıklar daha da derinleşmiştir. Türkiye'de her etnik ve siyasi grup kendi çıkarlarına uygun bir örgütlenme yapısına girmiştir. Böylece ülkede sağ-sol ayrışması daha da derinleşmiş, sonraki yıllarda gittikçe şiddeti artan bir süreç halinde çatışmalara dönüşmüştür. Ülke anarşi ve kargaşa ortamına girmiştir. Alevi-Sünni, laik-antilaik kavgaları milli birlik ve beraberliği bozmuştur. Ülke kaçınılmaz bir şekilde bu defa, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine doğru sürüklenmiştir.

Görüldüğü üzere 12 Eylül darbesine kadar gelinen süreçte Türkiye siyasetinde en belirgin durumlar; istikrarsızlık, belirsizlik, bölünmüşlük ve diyalogsuzluk olduğu açıktır. Bu şekil bir siyasi tabloda problem çözmek, toplumsal taleplere cevap verecek, ülkeyi yansız ve rasyonel şekilde yönlendirecek iktidar olacak mevcut bir güç olmamıştır. Çünkü toplum, 1973'ten 1980'e varılan süreçte yedi hükümetin değişimine tanık olmuştur. Bu yüzden sağlam bir yönetim beklemek hayalcilik olmuştur. Bütün bunlar, toplumsal sorunların katmanlı şekilde artmasına, toplum nezdinde siyasetin inandırıcılığını ve meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur. Devamında da demokrasinin çöküşü sağlanmış, askeri müdahalelere tekrar kapı aralanmıştır.

12 Eylül 1980 Müdahalesi sonrası politik örgütlenme bakımından, partiler dışındaki kuruluşlar için siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Bunu güçlendirmek için de, 1982 Anayasası yapılmıştır. Bu yasayla, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu işlevindeki meslek kuruluşları gibi tüzel kişilikler için politika yasağı getirilmiştir.

“12 Eylül 1980 Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Ülkede yaşanan ekonomik ve siyasal sıkıntılar, can güvenliğinin tehdit altında olması gibi nedenlerle ordu yönetime el koymuştur. Bu el koyma, ülkeye belirli bir huzurla birlikte siyaset yasaklarını da beraberinde getirmiştir. Türk toplumu 80 darbesi ile birlikte siyasetten uzaklaşmış, ülkedeki temel hak ve özgürlükler önemli ölçüde engellenmiştir. Bu süreçte, toplumun her alanı basın da dâhil olmak üzere kontrol altına alınmıştır”.⁵⁷

Yine bu darbeden sonra da, askeri yönetim terör ve anarşinin önlenmesi için ülkenin her bölgesinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Geniş çaplı bir tutuklama ve yargılama uygulamaları başlatılmıştır. Sayısı on binleri alacak her düşünceden insan nezarete alınıp sorgulanmış, işkence edilmiş, askeri mahkemelerde yargılanmış ve birçok insan idam cezasına çarptırılmıştır. Acımasız muamelelerle bu baskı rejimi, toplumu tamamen susturmuş, gençlik kolları, sendikalar ve siyasi gruplar teker teker kapatılmıştır. Hatta bu dönemde Kenan Evren’in meşhur bir sözü vardır. “Asmayalım da besleyelim mi? Ya da “Komünist partisini yasak etmemize karşı çıkıyorlar. Biz onların faşist partiyi yasak etmesine bir şey söylüyor muyuz?” şeklinde söylediği sözlerle yaptığı uygulamaları haklı çıkarmaya çalışmıştır.

“Darbeden sonra ordu, basını “yola getirmek” adına büyük bir sansür uygulamıştır. Öyle ki haberlerin, köşe yazılarının dışında, askerin en ufak “imalara” dahi tahammülü bulunmamıştır. Sıkıyönetim Mahkemeleri için uyarılar, yayın durdurmadan gazete kapatmaya kadar gitmiştir. Gazeteciler ise bu cezalara çare olarak politika ve ekonomi haberlerinden uzak durmakta bulmuştur. Bu haberlerden boşalan yerleri ise üçüncü sayfa haberleri diye de adlandırdığımız polis-adliye haberleri ile magazin haberleri doldurmuştur. Bu dönemde gazeteciler siyaset ve ekonomi gibi konularda az haber yapabilmiş, bunlar da genellikle ordu tarafından istenen ya da izin verilen haberler olmuştur. Dolayısıyla magazinde hacimsel büyüme ve basının magazinleşmesi kaçınılmaz olmuştur”.⁵⁸

3.2.2. Gündem Belirleme, Medya ve Siyasal Katılım

Siyasal ve ekonomik egemenler, toplumda ne tür düşünce oluşmasını isterlerse medyanın manşetlerine onu koymuşlardır. Gücü elinde bulunduranlar, insanlara ulaşma ve onlara belli şeyleri empoze etmede en kolay yol olarak kitle iletişim araçları

⁵⁷ Erdal Atabek, Necdet Dağtaş, **Kamuoyu ve İletişim**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:139, Eskişehir, 1998, s.128

⁵⁸ Gülseren Adaklı, **Türkiye’de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2006, s.146-147

kanalıyla halkı istedikleri gibi yönlendirebilmişlerdir. Kitle iletişim araçları, özellikle sosyal medya, günümüz insanların olmazsa olmazı haline almıştır. Bu gerçeği yansıtan veriler, yapılan gözlem, araştırma ve analizleriyle ortaya konmuştur. Örneğin günümüz dünyasında siyasi partilerin çoğu, seçim kampanyalarını internet üzerinden yaparlar. Bazı toplumlarda kitle iletişim araçları sıkı denetim altında tutulurken, daha demokratik olan bazı toplumlarda ise yanlı ve denetimden uzak, kendi kampanyaları doğrultusunda kullandıkları görülmektedir.

“Kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın siyasal katılım üzerindeki etkisi, pek çok çalışma kapsamında değerlendirilmiş ve bireylerin siyasal yaşama katılımını hangi yönlerden etkileyebileceği saptanmaya çalışılmıştır. Kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın sadece bireyler üzerinde ilgi ve bilgilerini etkileyen bir konumda değil farklı beklentileri aktarmaları dolayısıyla donanımlarını da etkilediklerini göstermiştir. Beklentilerle donanmış, dünyevileşmiş bir kişinin siyasal sisteme yönelik istek, dilek ve talepleri yoğunlaşarak, siyasal yaşama katılan bireylerin sayısında büyük artışlara tanık olunabilecektir. Kişiyle siyasal örgütler arasındaki mesafeyi kısaltır. Siyasal materyali okuyucuya ya da dinleyiciye ulaştırır. Hazmettirir. Punto aranjmanları resimler, sürekli olarak bir konuyu işleyerek kitle haberleşme bir sorun üzerinde taraftar toplama faaliyetlerine de girer. Kişiyi empati diye nitelenen, kendini kendi çevresi dışında görebilme yeteneklerini kazandırarak sorunları daha iyi kavrayabilme olanaklarını verir”.⁵⁹

Haberlerde çarpıtma durumu ise özellikle gazetelerin, haberlerinde olaylara ilişkin kendilerine karşı siyasi eğilimlere yönelik düşmanlıklarından dolayı yandaş oldukları taraf lehine haberleri servis etmeleridir. Ellerindeki bulguları kendi siyasi eğilimlerinden yola çıkarak değiştirip sunulduğu özellikle günümüzde gelinen aşamada yapılan analizlerle ortaya konulmuştur. “Yandaş” ve “Havuz Medyası” söylemleri de bu doğrultuda ortaya çıkmıştır. Böylelikle haberlerdeki çarpıtma eğilimleri, etikten ve gerçeklikten çok uzak bir konum almıştır. Bütün bu yanlı ve çıkarıcı hareketler siyasi kutuplaşmayı da hızlandırmaktadır.

3.2.3. Cumhurbaşkanı'nın Genel Oylama ve Halk Tarafından Seçilmesi

Türkiye'nin mevcut anayasasında 2007 yılında yapılan bir değişiklikle siyasal hayatta uzun zamandır devam eden tartışma sona ermiştir. Anayasa'nın 102.

---

⁵⁹ Ersin Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siyasal Bilim**, 1984, s.178

maddesi gereğince Cumhurbaşkanının genel oyla ve halk tarafından seçilmesi kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanının getirilen seçim usulünce yapılan değişiklikle hiç şüphesiz sistemin tamamını etkileyecek bir durum oluşmuştur. 2007'den önce hükümet sisteminin parlamenter bir hükümet sistemi olduğunu cumhurbaşkanının direkt halk tarafından seçilmemesi kanıtlar. Zaten, 82 Anayasası ile geniş yetkiler verilen cumhurbaşkanının ilerleyen zamanlarda halk tarafından seçileceği yolu açılmıştır. Böylece meşruiyetini yasama organından değil de doğrudan halktan alacak ve geniş yetkiler sağlayacak durum için tartışmalar devam etmiştir. Ayrıca, cumhurbaşkanının hükümet sisteminin işlevine ne şekil bir etki yapacağı tartışmaları da hep yapılmıştır.

“Bir görüşe göre, 2007 değişikliklerinden sonra hükümet sistemi tam bir yarı başkanlık sistemine dönüşme bile fiili bir yarı başkanlığa dönüşebilir. Tam bir yarı başkanlık sistemi olamaz, çünkü Anayasa'nın 101. maddesi ile cumhurbaşkanı seçilen kişinin partisi ile ve meclis üyeliği ile ilişkisinin kesileceği düzenlenmiştir. Ayrıca, cumhurbaşkanının bizzat üstünlük kullanarak meclisi feshetme ve meclisin güvenine haiz hükümetin görevine son verme yetkisi yoktur. Fiili bir yarı başkanlık sistemine yol açması muhtemeldir, çünkü yetkili cumhurbaşkanı halkoyu ile seçilince demokratik meşruluğa sahip olacaktır. Bu durumda, zaten 82 Anayasası'nda var olan iki başlı yürütme niteliği cumhurbaşkanının güçlü olduğu ve ağır bastığı melez bir yapıya hızla kayacaktır”.⁶⁰

Her şeyden önce, genel oy ve halk tarafından seçilecek cumhurbaşkanı mevcut sistem içerisinde güçlenecektir. Mevcut sistemde yürütmenin iki başlı olması, krizin çıkma olasılığını ve sistem tıkanıklığını daha da belirgin hale getirecektir. Yapılacak seçimde cumhurbaşkanı, başa gelmek için alanlara çıkıp kampanya yürütecek ve halka vaatlerde bulunacaktır. Siyasi partilerin de desteğini alıp seçilen cumhurbaşkanı, halka bulunduğu vaatleri yerine getirmeye çalışacaktır. Mevcut durumda, içinde bulunduğumuz bu dönemde bu yolla seçilen cumhurbaşkanı yukarıda sözü edilen durumları hemen hemen gerçekleştirmiştir. Bu durum, cumhurbaşkanının anayasal konumu için saf parlamenter sistemin öngörülen fonksiyonunun dışına çıkıldığını ve ortadan kalktığını kanıtlayacak hale gelmiştir. Cumhurbaşkanının seçilmesinden günümüze sistemin bu şekil devam etmesi ve bu durumu yasal zemine yerleştirmek, buna tam bir isim koymak için “başkanlık” ya da “cumhurbaşkanlığı sistemi” gibi referandum çalışmaları başlatılmıştır.

---

⁶⁰ Faruk Bilir, **Hükümet Sistemleri Tartışmaları Bağlamında Hükümet Sistemimizin ve Partili Cumhurbaşkanlığı**, Yeni Türkiye, 51, 2013, s.305-306

3.2.4. “Başkanlık” ve “Cumhurbaşkanlığı Sistemi” Tartışmaları

1982 Anayasası'nın öngördüğü hükümet sistemi ve uygulamadaki sistem başladığı zamandan günümüze kadar tartışma ve eleştirilerle gelmiştir. Farklı dönemlerde 1982 Anayasası üzerinde önemli değişiklikler zaten yapılmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi, 21 Ekim 2007 tarihinde Cumhurbaşkanının genel oy ve halk tarafından seçilecek olmasıdır. 82 Anayasası'nın 101. ve 102. maddelerinde cumhurbaşkanı genel oy ile seçilecek, görev süresi 5 yıl ve en fazla iki defa seçilebilir şeklinde bir değişiklik yapılmıştır. Zaten, mevcut hükümet sistemleri üzerinde devam eden tartışmalar da yoğunlaşarak ilerlemiştir. Özellikle siyasetçiler, entelektüeller ve akademisyenlerin bu doğrultuda aktif şekilde devam eden tartışmaları olmuştur. Bu tartışma ortamında Türkiye ve Türkiye şartlarına uygun başkanlık sistemi irdelenmiştir.

2002, 2007, 2011 ve 2015 genel seçimlerini üst üste kazanmış ve tek başına hükümet kuran Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve partinin lideri Recep Tayyip Erdoğan günümüzde “Cumhurbaşkanlığı Sistemi” ve “Başkanlık Sistemi”nin en önemli savunucuları olmuşlardır. Adalet ve Kalkınma Partisi, daha istikrarlı ve yönetilebilir bir Türkiye'nin ancak getirilebilecek bu sistemle mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla, istikrarın kalıcılığı, bürokratik kurumlarla uyum, ekonomik alanda yaşanacak iyileştirmeler için getirilecek sistemin kesinlikle ihtiyaç olduğu savunulmuştur. Bu doğrultuda milliyetçi hareket partisinin desteğini de alan adalet ve kalkınma partisi, birlikte hazırladıkları 18 maddelik anayasa paketiyle referandum sürecini başlatmışlardır.

Başkanlık sisteminin Türkiye'de başarıya ulaşacağını ummanın iyimser bir beklenti olacağını savunan Mehmet Merdan Hekimoğlu, bunu Türkiye'nin özgü şartlarına bağlamıştır. Öncelikle, Türkiye'nin devrimci bir siyasi tarihi vardır ve siyasi kültür ABD'nin aksine çatışmacıdır. Ayrıca, Türkiye'de siyasal partiler ideolojik ve disiplinlidir. Uzlaşma ortamından uzak bir siyasi yapıda aynı siyasi görüşe sahip olmayan başkan ve meclisin birlikte çalışması zorlaşır. Sistemde arabulucu rolde bir devlet başkanı da olmayacağından sistem tıkanacaktır. Hekimoğlu, ABD ile karşılaştırıldığında ülkemizde sivil toplum geleneğinin ve kamuoyu denetiminin de zayıf olduğunu ileri sürmektedir. Hekimoğlu, parlamenter sistemi aksaklıklarını gidererek uygulamaya devam etmek gerektiğini savunmaktadır. Basit tek türlü

çoğunluk sistemi ve rasyonelleştirilmiş parlamenterizm uygulamaları başarı getirecektir.⁶¹

3.3. Toplumsal Olaylar

Toplumsal olaylar, sosyal değişimi hedef alan aşma faaliyetine dayanmakta olup “güçlü bir çağrı, sorunlara yönelik kitle katılımına dönük eylem çağırısı, özgürlüğünü engelleyici, kısıtlayıcı bir yönetime başkaldıracak bir ağırlık” şeklinde açıklanmaktadır. Toplumsal olaylar, merkezi yönetim yapısının gelişmesi ve kamu anlayışının ortaya çıkması kadar eskidir.⁶²

Toplumsal olaylar topluma yönelik problemler, öncelik, değer ve amaçların, birey ve toplum bazında uygulanan protestolarla elde edilmesini sağlar. Bu gelişmelerin ardından ortaklaşa bir yapı ve değere dönüşmesini sağlayarak güçlenmesine aracılık eder. Toplumsal olayların ortaya çıkışındaki etkenler liderler, kamuoyunda destek görmeyen uygulamalar ve günümüzdeki kapitalist sistem aktörleridir. Bu etkenlerin gelişerek toplum üzerinde hüküm sürmesi, kitleleri harekete geçirmiş ve hedeflerine yöneltmiştir. Böylece toplumsal olaylar, gönüllülük ve geniş kitlelerin katılımıyla güçlenmişlerdir.

“Toplumsal hareketler geniş bir toplum içindeki tutumları, davranışları ve sosyal ilişkileri değiştirmek üzere uyumlu çabalara girmiş insanlardan meydana gelen bir gönüllü birlik olarak yorumlanabilir. Sosyologlar, bazı toplumsal olayların mevcut düzeni tamamen değiştirmeyi ve yerine yeni bir düzen kurmayı hedef aldığını düşünerek bunları devrimci toplumsal hareketler, bazılarını da toplumsal düzenin, toplumun çoğunluğunun karşı olduğu bazı yanlarını değiştirmeye yönelik olduklarını kabul ederek reformcu sosyal hareketler sınıflandırmasında değerlendirmişlerdir”.⁶³

⁶¹ Mehmet Merdan Hekimoğlu, **Başkanlık Demokrasisini Doğru Tartışmak**, Yeni Türkiye, sayı: 51, 2013, s.58-51

⁶² T.A. Hastemir ve M.K.Coşkun, “**Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(1), 2014, s.121-149

⁶³ Orhan Türkdoğan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, 2008, s.42-43

3.3.1. 12 Eylül 1980 Darbesi

“Öncelikle Askeri Darbeler’in herhangi bir biçimde rejim değişikliği olmadığını söylememiz gerekir. Yani; darbelerde mevcut olan düzen veya o düzene hâkim olan kimseler değişmez. Sadece iktidarda ve görevde olan insanlar değiştirilir”.⁶⁴

1970 - 1980’ler arası Türkiye’nin en sıkıntılı ve hareketli yılları olmuştur. Bundaki temel neden, ilk olarak 1960 ve 1971’li yıllarda meydana gelen askeri müdahalelerin ve sonrasında askeri rejimlerin, ülkenin siyasal-toplumsal hayatında büyük, derin izler bırakan karar ve uygulamalarıdır. Bu yıllar öncesinde gerçekleşen 27 Mayıs müdahalesinden sonra 1961 Anayasası’yla 1924 Anayasası sanık sandalyesine oturtulmuştur. Bu düzenlemelerde sınırlamalar ve kısıtlamalar yapılmıştır. Böylece, devam eden yıllarda birbiri karşıtı uygulamalarla çalkantılı süreçler devam etmiştir. Aslında 1971 ve 1973’te Anayasa’da devam eden karışıklıkları gidermek için önemli değişiklikler yapılsa da muhtıranın ardından artarak devam eden şiddet olaylarından dolayı bu değişiklikler amacına ulaşamamıştır. Bütün gelişmeler ışığında, 12 Eylül 1980 Darbesi’ni anlamak için darbe öncesi dönemin detaylarına bakmak gerekli olmuştur. Türkiye’nin genel durumunu ve dış politikayı da sağlam detaylandırıp incelemek ayrıca amaçlanmalıdır.

3.3.1.1. 12 Eylül Öncesi Gelişmeler (1973 - 1980)

“Yetmişli yılların Türkiye siyaseti 14 Ekim 1973’ten 12 Eylül 1980’e kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu dönemde iki genel seçim (14 Ekim 1973 ve 5 Haziran 1977) yapılmış ve toplam yedi hükümet kurulmuştur. Her iki seçimde de hiçbir bir parti parlamentoda salt çoğunluğu elde edemediğinden hükümet kurma konusunda ciddi krizler yaşanmıştır. Bu dönemde kurulan hükümetlerin hepsi koalisyon veya azınlık hükümetleri olup fazla uzun ömürlü olmamışlardır”.⁶⁵

Türkiye’de 1970’li yıllar siyasî istikrarsızlığın, artan ekonomik sorunların meydana getirdiği karmaşanın, giderek artan terörün, her geçen gün katlanan problemlerin egemen olduğu yıllar olmuştur. Bu ara dönemi bitireceği umulan ve mevcut sıkıntıları gidereceği düşünülen 14 Ekim 1973 genel seçimleri yapılmıştır. Fakat bu ara seçimlerden alınan sonuçlar istikrarsızlığı daha da arttırmıştır.

⁶⁴ Mahir Kaynak, **Darbeleri Demokrasi, “Olaylar ve Çözümlenmeler”**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2006, s.10

⁶⁵ Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s.17-18

Milliyetçi Cephe Hükümeti, sol kesime karşı güttüğü politikalarından dolayı ülke hızlı bir şekilde sağ-sol çatışması ve kamplaşmasına girmiştir. Bu dönemde sol cephenin temsilcisi olan CHP, 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasına rağmen muhalefette kalmıştır. Bu durum, sol kesimin temsiliyetinden dolayı sol grupların daha çok radikalleşmesine neden olmuştur. Bu radikalleşmeler sonucunda siyasi şiddet yerine toplumsal şiddet ve örgütsel şiddetler başlamıştır.

“19 - 26 Aralık 1978 tarihlerinde Kahramanmaraş'ta patlak veren Alevi-Sünni çatışmasında toplam 108 vatandaşın hayatlarını kaybetmeleri sorunun vardığı düzeyi göstermenin ötesinde tüm toplum kesimlerinde gelecek ve güvenlikle ilgili ciddi bir kaygıya yol açtı. Olaylar karşısında çaresiz kalan Başbakan Ecevit, istemeyerek de olsa, 13 ilde Sıkıyönetim ilan edilmesine razı olmak zorunda kaldı. Bir kez daha sivil siyasetin acizliği ortaya çıkmış, askerler Sıkıyönetim yoluyla kamu yönetimine ortak olmuşlardır”.⁶⁶

Bütün bu yaşananlardan sonra ortada göze çarpan en önemli durum, yaşanan tüm bu şiddet olaylarına güvenlik güçlerinin neden müdahale etmediği ve engellemediği olmuştur. Özellikle Doğu Blok'unda gerçekleşmiş Kadife-Turuncu-Gül Devrimleri ve günümüzde yaşanan Arap Baharı olayları o dönem yaşananları anımsatmaktadır. Çünkü Türkiye'nin içinde ve dışında bir tezgâhların döndüğü ve sanki birilerinin siyasi-ekonomik-stratejik amaçları için yapılmış operasyonların varlığını göstermektedir. Bu amaçlara ulaşmak yolunda örtülü şekilde sürekli bu operasyonlar tekrarlanmıştır.

3.3.1.2. 12 Eylül 1980 İhtilâlinin Nedenleri

Görüldüğü gibi 12 Eylül 1980 darbesine kadar yetmişli yıllardaki Türkiye siyaseti belirsizlik, istikrarsızlık, bölünmüşlük ve diyalogsuzluk gibi nitelikler taşımıştır. Böyle bir siyasi tabloda problem çözebilmek, toplumsal taleplere cevap vermek, ülkeyi rasyonel ve tarafsız yönetebilecek bir iktidar da mümkün olmamıştır hatta fırsat bulmamıştır. 1973'ten 1980'e kadar yedi yılda yedi hükümet kurulmuş ve görev yapmıştır. Ama hiçbir kalıcı olmamıştır. O dönem için siyasal sistemde istikrar ve güçlü bir hükümet yapısı beklemek hayalcilik olmuştur. Ortalama ömürleri bir yıl olan tüm bu hükümetlerin istikrarsızlıkları toplumsal sorunların hızlı bir şekilde katmanlaşmasına neden olmuştur. Böylece, sorunların daha da artması ve

⁶⁶ Davut Dursun. **A.g.e.**, 2005, s.43

çözülenememesi toplum nezdinde siyasetin inandırıcılığını yitirmiş, demokrasinin çöküşünü sağlamıştır. Meşruiyetini ve inandırıcılığını kaybeden siyaset, yeni bir askeri müdahaleye kapı aralamıştır.

Sosyal yaşamdaki tatsızlıklar ve tüm iç sorunların ekonomik alandaki sorunlara da katkı yaptığı görülmüş böylece iç içe geçmiştir. İlk 1973 yılında meydana gelen petrol krizi, Türkiye ekonomisi üzerine olumsuz etki ve büyük sorun getirmiştir. Bir taraftan artan petrol fiyatları Türkiye’de enerji harcamalarını iki hatta üçe katlamıştır. Diğer taraftan Türkiye ihracat gelirlerinin büyük kısmı petrol ithalatına harcanmasından dolayı yatırımlara ayrılacak kaynaklar hızlı bir şekilde azalmıştır. Siyasal alandaki kırılma ve boşluklar, toplum düzeninin sağlanamaması, iç ve dış etkenlerle beslenen siyasal-ideolojik-düşünsel ve toplumsal şiddet, çatışmaların artması, gerçekleşecek askeri müdahaleye doğru götürmüştür. Toplum tarihinde derin izler bırakacak, hatırlanacak, toplumsal kargaşa, ayrışma; siyasi ve toplumsal bölünmeyi de arttırmıştır.

Devlet otoritesi ortadan kalkarken ekonomide karaborsacılık ve enflasyon bir türlü durdurulamamıştır. Ülkede, üretim hızlı şekilde düşmüş, en temel maddeler bile piyasada temin edilemez duruma gelmiştir. 1979 senesi Türkiye’de yaşananlar en kara süreç ve insanların kolay kolay unutamayacağı bir kış yaşanmıştır. Döviz yokluğundan ülkeye petrol getirilememiş, kaloriferli alanlar ısıtılamamış, uzun benzin kuyukları, durma noktasına gelen ulaşım ve fabrikalar ancak %30 kapasiteyle çalışabilmişlerdir. Türkiye’de döviz listesinde olan ürünlere ulaşmak neredeyse olanaksız hale gelmiş, tekrarlanan zorunlu zamlar uygulanmıştır. TL’nin döviz karşısındaki değeri fazlasıyla düşmüş, enflasyon çığ gibi yükselmiştir. Bu durumun ağırlaşması ve kontrolden çıkmasında tabiki de iç faktörler olduğu gibi dış etkenlerin de katkısı fazlasıyla olmuştur.

“İşveren çevreleri de bu dönemde CHP’ye karşı Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir mücadele açtı. Bazıları dövizsizlikten hammadde bulamadığından, bir diğer bölümü ise, daha karlı gördüklerinden, ya işyerlerini kapatmayı veya grevlerin uzamasıyla işyerlerinin kapalı kalmasını tercih etti. 1979 yılında Türk özel sektörünün paniği öylesine büyüdü ki, yüzlerce fabrika veya son derece sağlam kuruluşlar yok pahasına satıldı ve sahipleri aileleriyle birlikte yabancı ülkelere göç ettiler”.⁶⁷

---

⁶⁷ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül/Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitap, 7.baskı, 1984, s.71

“IMF’nin daha önce yaptıramadığı isteklerini içeren program, Türkiye ekonomisini tek taraflı olarak yabancı sermayeye açmıştır. 24 Ocak Kararları’nın temelini neo-liberal yaklaşımın oluşturduğudur. Neo-liberal politikalar çerçevesinde uygulanan 24 Ocak Kararları asıl olarak IMF’nin pek çok az gelişmiş ülkeye sunduğu geleneksel istikrar programının ve yine söz konusu ülkelere bu kez Dünya Bankası tarafından sunulan yapısal uyum programının içeriğini kapsamaktadır. Yapısal uyum, uluslararası kapitalizmin taleplerini yerine getirmek için gerekli olan bünye değişikliği olarak tanımlanmaktadır ve buna göre Türkiye Cumhuriyeti açısından 24 Ocak Kararları, salt ekonomik niteliği açan, çok önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır”.⁶⁸

Terör ve anarşinin, aşırı sağ ve sol grupların birbirine karşı şiddet uygulamaları ve işledikleri cinayetlerin tanınmış kişilere yönelmesi çok büyük ses getirmiştir. Ayrıca, bu eylemlerin kitleleşmesi, tekrarlanması toplumda ciddi bir korku ve kaygıya neden olmuştur. Uygulanan bütün çaba ve önlemlere rağmen tırmanış devam etmiş, hükümetin ve siyasetin acizliği bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu da askeri darbeyi kaçınılmaz kılmıştır.

3.3.1.3. İhtilal Süreci Gelişmeleri

Dönemin askeri kanadının başı Kenan Evren’in 1979 Temmuzunda komutanlarla ülkenin içinde bulunduğu durumu görüşmeleri, sonrasında yazdıklarıyla ne yapılması gerektiği yüksek sesle dile getirilmiş ve müdahalenin olacağı yansıtılmıştır. Bu çerçevede Silahlı Kuvvetlerdeki komuta kademesinin 1979 yılının ortalarından sonra siyasi kanattan ve demokratik kurumlardan ümidini kestiği, ülkenin içinde bulunduğu durumun müdahaleyi zorunlu hale getirdiğini belirtmişlerdir. Bunun için geç kalınmaması gerektiğini, taleplerinin hükümet tarafından da önemsenmediği ve yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Demokratik kurum ve süreçlere karşı açık bir güvensizliğin oluştuğu, yaşanan gelişmelerden sonra mevcut sistemin tasfiye edilmesine, askeri müdahaleyle bir çözüm yoluna gidileceğine yaşananlar şahitlik etmiştir.

“Planlanan şekliyle gece 03.00’te uygulamaya giren Bayrak Harekât Emri önce TRT, PTT ve diğer haberleşme sistemlerine, ardından İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Koleji, Polis Telsiz İstasyonu, Polis Radyosu gibi kurumların

⁶⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, Cilt 1: 1919-1980. 6.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.665

ele geçirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Böylece bir kez daha Silahlı Kuvvetler idareye fiilen el koymuştur. Siyaset devre dışı kalmıştır".⁶⁹

3.3.1.4. 12 Eylül 1980 İhtilâlinin Siyasetteki Yansımaları

12 Eylül askeri rejiminin ortaya çıkması ve oluşturduğu Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin aldığı kararlarla tüm siyasi partiler, kurumlar, dernekler ve şahıslar etkisiz hale getirilerek devre dışı bırakılmıştır. Bundan sonra tamamen yeni bir dönem başlayacak, tüm demokratik ve siyasi kurumlar işlevsiz kılınmıştır. Bunlar yapılırken, mücbir, despot, müstebit yöntemler kullanılmıştır. Anarşi ve terörün iç ve dış örtülü yönlerinden çok öncelik, demokrasinin vazgeçilmezi ve kaçınılmazı olan partiler, siyasetle alakalı ve alakasız dernekler, kurumlar, örgütler ve yapılanmaların devre dışı bırakılmasına verilmiştir.

Bu askeri müdahale dönemiyle birlikte, askeri düşüncenin dışında kalan her türlü yöntem ve uygulama gayrimeşru kabul edilmiştir. Bütün askeri yöntemler siyasi kabul edilecek ve ideolojileri de askeri vesayetın devamı niteliğinde olmuştur. Karar mekanizmaları oluşturulmuş ve askeri eğilimde kararlar alınmıştır.

3.3.1.5. 12 Eylül 1980 İhtilâlinin Toplumdaki Yansımaları

12 Eylül Askeri yönetimi boyunca kişi hakları babında en çok zarar gören haklar; yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı hakkı olmuştur. İdam cezası tekrar uygulanmış, yargısız infaz ve işkenceler yapılmıştır. 90 güne kadar uzatılan gözaltı süreleriyle de kişi güvenliği kalmamıştır. 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz yolu kaldırılmış, yargı yoluna başvurma kısıtlanmış, hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaşmıştır. Böylece, hak ihlalleri yaptırımsız duruma gelmiştir. Ülkeden çıkışlar kısıtlanmıştır. Siyasi partilerin, Türk Hava Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin, DİSK, MİSK gibi işçi konfederasyonlarının faaliyetleri durdurulmuş ve mal varlıklarına el konulmuştur. Grev ve lokavtlar ertelenmiş, basın organları zor şartlar altında çoğu zaman da oto sansür uygulanarak çalışmak zorunda bırakılmışlardır.

İnsanlardan, yakalan ve tutuklananlar genellikle saygın sendikacılar, meşru siyasetçiler, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, gazeteciler olmuştur. 1982'nin sonunda kendi istek ve rızasıyla istifa eden, işine son verilen 300'ün üzerinde

⁶⁹ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım**, İstanbul, 1994, s.220

akademisyen olmuştur. Bunu, 1983 başlarında ikinci bir işten çıkarma dalgası izlemiştir.

“Müdahale sonrası, Siyasal partilerin, Türk Hava Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin bazı işçi konfederasyonlarının faaliyetleri durdurulmuş, mallarına el konulmuş; grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Basın organları zor koşullar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Bu baskılar ve IMF türü iktisat siyasetleri sonucu ücret ve maaşların satın alma gücü esaslı bir düşüşe geçti. Ancak 1980’lerin sonuna doğru toparlanmaya başladı”.⁷⁰

Bütün yaşananlardan sonra toplumda bozulma, ahlaksızlaşma, siyasî ve toplumsal yozlaşma almış başını gitmiştir. İnsanlara siyasî ve toplumsal taleplerini unutturmak için magazin, eğlence, futbol gibi zamanlarını geçireceği hazlarıyla, arzularıyla yaşayacağı bir dönemin temelleri atılmıştır. Toplum artık daha az düşünen, daha bireysel, daha az hak ve taleplerde bulunan, uyutulan bir toplum haline getirilmiştir. Bir benzetme de yapılacak olursa, Latin ülkelerinde olduğu gibi halkı uyutmak için daha az düşünen, sorgulayan apolitik halk yaratmak için “3F(fado, futbol, fiesta)” kavramının oturtulmasıyla aynı paralelliği göstermesi tamamen kurgusal ve belli bir planla olduğunu açıkça göstermiştir. Bunun yanında özel kanalların yayına başlamasıyla eğlence, magazin, diziler, filmler, tüketen bir yaşam biçimi model olarak gösterilmiştir. İnsanlar artık kapitalist kültürün bir parçası olmaya başlamış, dürüst çalışmak yerine köşeyi dönme, voleyi vurma, her yol mübah, az çalışma yerine çok kazanma peşine düşmüştür. İş sahasında çal ama yakalanma, çal ama büyük olsun gibi söylemlerle yeni bir felsefe oluşturulmuş, iş ahlakı ortadan kalkmış, yozlaşma tavan yapmıştır. İnsanları hazlarıyla, arzularıyla yaşayan hayvanlara dönüştürme operasyonları yapılmıştır. Dürüstlük, kanaat etme, çalışkanlık, onur gibi kavramlar utarılan kavramlar olmuştur. Birbirlerine enayi gözüyle bakan bakış açıları yaygınlaşmıştır.

Darbeyi izleyen 80’li yıllarda “köşeyi dönmek” en çok hayal edilen, ulaşmak için en çok çabalanan kavram olmuştur. Köşeyi dönebilmek içinse yeni yükselen değerler ortaya çıkmıştır. Ahıskalı’ya göre “Tüketerek yükselmek”, “anlık vurgunlar” ve “bireysel girişimler” en iyi örneklerdendir. Bu dönemde “çağ atlamak”, köşeyi dönmekle birlikte çokça kullanılan bir başka kavramdır. Çağ atlamak, çağdaşlaşma ve ilerlemeye yönelik kullanılmıştır. 80’li yıllarda evler de çağ atlamaktan nasibini

---

⁷⁰ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2007, s.279

almıştır. Darbeyi izleyen yıllardan itibaren, Türkiye’de, kitle iletişim araçlarında, evlerde ve ev işlerinde kullanılan aletlerle ilgili haberlere, reklamlara rastlamak mümkündür. Özellikle kadınları hedefleyen bu yayınlarda yeni bir hayat tarzı ve “çağdaşlık” kavramı pazarlanmakta, toplum bu yeni hayat tarzına özendirilmektedir.⁷¹

3.3.2. Taksim Gezi Parkı Olayı

27 Mayıs 2013’ün ilk saatlerinde Taksim Gezi Parkı’nın Divan Oteli’ne bakan duvarlarının yıkılması ve parktaki ağaçlardan birkaçının sökülmesiyle başlayan olaylar, Taksim Dayanışma Platformu tarafından konunun sosyal medyaya taşınmasıyla büyümüştür.⁷²

“Gezi Parkı Olayları, Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi’ne tepki gösteren az sayıdaki aktivistin bir araya gelmesiyle başlayan ve hedefleri, kapsamı ve etkisi itibariyle ufak çaplı gösterilerin yaşandığı bir süreç olarak başlamıştır. Eylemlerin başlangıç döneminde, Gezi Parkı’nın zarar görmesini engellemek için toplanan grup, bu yöndeki çabalarını sürdürmüştür. Bu süreç, 27 Mayıs 2013 akşamı ile polisle göstericiler arasında şiddetli çatışmaların yaşanmaya başladığı 31 Mayıs 2013 gecesine kadar sürmüştür. Belirtilen tarihler arasında Gezi Parkı Olaylarının gerek kamuoyu, gerekse siyasi partiler açısından “basit bir asayiş sorunu” olarak değerlendirildiği ve gündemde çok sınırlı bir alan işgal ettiği vurgulanmalıdır.”⁷³

Toplumsal olaylar toplumun hareketliliğini ve duyarlılığını gösterir. Ters durum ise, haber ve fikir akışının kısıtlılığını, durağan halde olduğu durumunu ifade eder. İnsanlar farklılıklarıyla vardır, fikir ve inançlarının tek tip olması beklenemez. Sosyal hayatta kişinin, kendi fikir ve inançlarını beyan etmesi ve çözüm araması en doğal hakkıdır. Vatandaşlık haklarının kısıtlanması, önlenmeye çalışılması, toplumdaki memnuniyetsizliklerin artmasını ve devamında toplumsal kargaşayı getirmiştir. Yeniliklere açık olmayan, konuşmayan, yazmayan, okumayan, hareket etmeyen insanın, fikir hayatının gelişme göstermesi beklenemez. Doğal gelişimi engellenmiş, düşünceleri kısıtlanmış, siyasi ve mesleki çatışmalar dışında kalmış insanın, düşünce ve fikir yaratıcılığı azalmıştır. Kuşkusuz yazı, düşünce ve hareket özgürlüğü bulunan

⁷¹ Meltem Ahıska ve Zafer Yenal, **Aradığınız Kişiyi Şu An Ulaşılamıyor Türkiye’de Hayat Tarzı Temsilleri 1980 - 2005**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006, s.160

⁷² Meltem Banko ve Ali Rıza Babaoğlu, **Gezi Parkı Sürecine Dijital Vatandaşın Etkisi**, İstanbul, 2013, s.12-14

⁷³ Hatem Ete ve Coşkun Taştan, **Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri**, Ankara, Pelin Ofset, 2013, s.21

kişi ve toplumlar ancak ilerleyebilir, ileri seviyede olabilirler. Bu da, özgürlüğün olup olmadığının aslında bir göstergesidir.

Ayrıca, bir arada yaşamamanın ve toplum olmanın ilk gerekliliği demokratik hoşgörü bilincidir. Ülkede gerektiği kadar gelişmeyen demokratik hoşgörü anlayışı toplumsal olayları olumsuz yönde etkilemektedir. Farklı fikir ve düşüncelere saygılı olmanın gelişmediği, hoşgörü üzerine inşa edilmediği zaman toplumsal olaylar kaçınılmaz olur. Dolayısıyla sorunlar meydana gelir, gerçekleşen toplumsal olaylarda kolluk güçlerinin faaliyetleri de uzlaşma dışına itebilir ve yansımaları da farklı olabilir. Mesela polis, toplumsal olaylara katılan işçi ve öğrenci gibi gruplarla bazı durumlarda uzlaşma sağlamakta zorlanmıştır. Bunun yanında devletin merkezîyetçi bir anlayışla idare edilmesi, toplumdaki kesimlerin alınan karar ve uygulanan politikalara az katılım göstermesini sağlayabilir, hatta toplum bunlara direnç gösterebilir. Bu da, yaşanmış örnekleriyle devlet güçleriyle toplumu karşı karşıya getirmiştir.

3.3.2.1. Kamuoyu, Yeni Medya, Sosyal Medya, Sosyal Ağ Kavramları

Kamuoyu halkın kendisini ilgilendiren bir mesele hakkındaki genel kanaat ve düşünceleri demektir. Bir başka ifadeyle, toplum hayatının çeşitli güçlük ve problemleri karşısında belirli bir zamanda, belirli bir yerde, belirli bir insan grubu arasında yaygın düşünce ve bakış açılarını anlatan bir kavramdır. Daha dar ve sosyolojik anlamda terim, kamuoyu ilgilendiren bir konuda halkın kanaatlerinin toplanması ve bunların örnekleme tekniğiyle istatistiklerinin yapılmasına işaret eder.⁷⁴

Bugünkü dünyada gittikçe gelişme gösteren, hızlı şekilde yayılan internet teknolojisinin beraberinde sosyal paylaşım ve sosyal medya alanlarını meydana getirmiştir. Web 2.0 diğer adıyla internet, sosyal kanal veya sosyal etkileşim ortamları şeklinde de tanımlanan bu âlem, yeni nesil internet uygulamalarını barındırmaktadır. Bu alanlar, kullanıcıları için haberleşme, düşünceler, ilgi ve bilgi paylaşma olanağı sağlamaktadırlar. Çevrimiçi araçlar ve web siteleri, karşılıklı ilişkiler ve paylaşımlar için ortak alan sağlayarak sosyal medyayı oluşturmuşlardır.

Sosyal medya, aslında medya ismi taşımasına rağmen daha önceki kitle iletişim araçlarından, bildiğimiz medyadan çok farklılıklar göstermektedir. Ona bu özgünlüğü sağlayan en temel özelliği, sıradan bir vatandaşın bile içeriğini oluşturabilmesi, içeriğe

⁷⁴ Veysel Eren ve Abdullah Aydın, **Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler**, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16 (Özel Sayı I), 2014, s.197-205

yorum getirmesi ve farklı şekillerde katkı sağlamasıdır. Yazı dizisi, ses, video, resim paylaşımına imkân verdiğiinden kullanıcılar için geniş bir alan sunmaktadır. İnternet kullanımının toplumun her kesiminde yayılmaya başlanması, bir dönüşüme uğramasını sağlamış ve kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber ilk başlardaki tek taraflı paylaşımlar değişim geçirmiş ve kullananlar sitelerde bulunan içerik ve paylaşımlara yorum yapmaya başlamışlardır.

Sosyal Medya ülkemizde de yaygın olarak kullanılmakta, ülke gündemine etki eden birçok konu sosyal medya üzerinden gündeme gelmektedir. Hâlihazırda Facebook, Pinterest, Twitter, Tumblr, LinkedIn, MySpace, Youtube ve Google+ gibi sosyal medya siteleri Türkiye’de en çok tıklanan ve en çok vakit geçirilen internet siteleri olmakla birlikte, ülkemizde 35 Milyon internet kullanıcısının 31 Milyonu Facebook, 6 Milyonu Twitter, 1 Milyonu Google+, 1 Milyonu ise LinkedIn üyesidir.⁷⁵

3.3.2.2. Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler

Sosyal medyayı (sanal ortam), gençlerin yetişkinlerden daha fazla kullandığı yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir. Bunun böyle olması, yetişkinlerin belli bir kısmının maddi yetersizlik engeli olmadan kendi isteğiyle (bilgi eksikliği) kullanmıyor olması ve diğer kısmının ise bu alana ilgi duymamasından kaynaklı sanal dünyadan uzak yaşam sürmesidir.

Günümüzün yönetim paradigmasında, yönetenlerden yönetilenlere bilgi geçişini besleyen ve sağlayan en büyük unsurdan biri sosyal medyadır. Sosyal medya, bütün dünyada demokrasi ve özgürlük talebinin yayılmasında ve artmasında yurttaşlar için önemli bir işlev görür hale gelmiştir. Örnekeleyecek olursak sosyal medya, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşayan yurttaşların gelişmiş ülkelerdeki refah ve demokrasi seviyesini öğrenmesinde önemli rol oynar. Böylece, dünyayla bütünleşme imkânı bulabilir, kendi istek ve taleplerini yönetenlerine karşı dile getirebilir. Böyle bir işlevle, kamu politikalarının oluşturulma süreci, merkezîyetçi ve tek yönlü yönetim anlayışı yerine, yurttaşlarla interaktif şekilde bir işbirliğini sağlayan yeni bir yaklaşım oluşmuştur. Ayrıca, yönetim süreçleri, bu süreçteki şeffaflık, özgürlük ve demokrasi ilkelerinin çiğnenmeden insanların şahit olacağı şekilde bir durumu zorunlu kılmıştır. İşte tüm bunlar, sosyal ağların getirdiği kamuoyu oluşturma işlevi sayesinde temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçiş için büyük roller üstlenmiştir.

---

⁷⁵ Mehmet Kartal, “Türkiye’de Sosyal Medya Raporu”, İletişim ve Diplomasi Dergisi, 2013, s.88

Sosyal medyadaki tehditlerin bazısı insanların özeline ve ailesine yönelik iken, bazısı ise kişisel ya da toplumsal boyutta tehdit getirmektedir. Sosyal medya toplumsal olayların hızlı yayılmasına ve kolay organize edilmesine imkân sağlamaktadır. Bu, ülke içinden ya da dışından bunu organize ve mühendislik edenlerin işbirliği şeklinde olabileceği gibi bu mühendislik saldırılarının gerçekleşmesini de kolaylaştırmaktadır. Yapılan araştırmalar sosyal medyanın, bireyleri, grupları veya kamuoyunu belli bir tutum ve davranış için iknalarını kolay şekilde sağladığı, önemli fırsatlar verdiği ortaya konulmuştur. Toplum dizayn etmek için internet bağlantılı bir cihaz yeterli olmakta ve bu yolla geniş kitleler yönlendirilebilmektedir. İşte bu, günümüzde kamuoyu oluşturmaın en etkili yollarından biri haline gelmiştir.

Ayrıca, sosyal mühendislik saldırıları için bu yöntemler kullanıldığı gibi, bu olanaklar, daha kapsamlı bir kullanım alanı da bulabilmektedir. Örneğin, provoke, haberleşme ve tahrik olanağının yanında, özel yaşamdan ticarete, kişisel amaçlardan grup ya da farklı devletlerin istihbarat emellerine kadar hemen hemen her sahada tehdit oluşturabilmektedir. Böylece diğer taraftakilere belli bir düşünce, tutum ve davranışlarını benimsetme imkânı da vermiş olacaktır. Haberleşme aracılığıyla kitlelerin harekete geçilmesi ve legal olmayan örgütlerin kontrolüne geçimi sağlanmış olacaktır. Kitlelerin bu şekil yanıltılmasıyla, kamu düzeninin bozguna uğratılması gibi sonuçlar ortaya çıkabilir. Bütün sayılan bu riskler, iletişim ve bilgi teknolojisi, sosyal medya ve ağlar konusunda yeterli teknik, yasal ve idari altyapısının olmadığı ülkeler için sonuçları da daha ağır olacaktır. Diğer yandan bu alandaki tehlikeli ve kirli bilgi paylaşımlarıyla gelişmekte olan ülkelerde manipülasyonla etnik, dini ve mezhepsel çatışmaların körüklenmesini bile getireceği riskler arasında görülmüştür.

Ülkelerin geleceği özellikle genç nesillerdir. Bu nesillerin okuyan, araştıran bireyler olmaktan çok oyunlar, filmler veya sanal âlem araçlarına bağımlı hale gelmeleri toplumsal hayat açısından tehdit oluşturacaktır. Buna ilaveten gençlerin kışkırtmaya ve yönlendirilmeye açık olmalarını eklediğimizde durumu daha da ciddileştirir. Gençlere gelecek kötü niyetli yaklaşımların, ne derece tehlike ve sistematik bir durum olduğu özellikle Türkiye gibi kalabalık bir genç nüfusa sahip ülke için daha da önemli bir risk halini almıştır.

3.3.2.3. Gezi Parkı Protestoları ve Sosyal Medya

“Bilişim çağının Türkiye’de daha çok fark edildiği ve “bugüne kadarki en sert sinir testinin yaşandığı olay”, Gezi Parkı olayları olmuştur. Bir yandan basın sansürleri, öbür yandan yaşanan muhalefet eksikliği nedeniyle, yıllardır düşünceleri bastırılan halk, meşru isteklerini ve var olan rahatsızlıklarını sosyal medyada paylaşması sonucu birlikte eylem yapma kararı almıştır. Sosyal medya, tek yönlü yayıncılıktan yurttaş gazeteciliğine geçişe de olanak tanımıştır: Yaşanan olaylar sürecinde her yerde bir televizyon veya radyo kanalının kameraman bulundurması imkânsızdı ama olay yerlerinde cep telefonu ya da tableti olan insanlar vardı. Böylelikle paylaşımlar önce sosyal medyadan diğer kişilere, oradan da tüm halka ulaşabilmiştir. Gazetelerin olaylardan bir gün sonra çıkması nedeniyle güncelliğine gölge düştüğü ve geleneksel medyanın sosyal medyadan aldığı paylaşımlarla yayın yaptığı süreçte, halkın habere olan etkisi görülmüştür”.⁷⁶

Sosyal medya kanalıyla örgütlenip iktidarlara, uygulanan politikalara ve kapitalist sistemin çeşitli aktörlerine karşı gerçekleştirilen protestoların ilk örnekleri ABD ve Avrupa ülkelerinde görülmüştür. Daha sonra Ortadoğu ülkeleri ve gelişmiş ülkelere de sıçramış, benzerleri yaşanmıştır. Türkiye’de de ilk olarak Taksim Gezi Parkı Olayı ile meydana gelmiştir. Türkiye’deki bu protestolar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Taksim Gezi Parkı’nı Yayalaştırma Projesini uygulamaya çalışmasıyla başlamıştır. Bu uygulama haberinin sosyal medya aracılığıyla kısa zamanda yayılmasıyla ilk etapta bazı eylemcilerin parka gidip çalışmalarını engellemeye kalkışmalarıyla 27 Mayıs 2013’te olaylar patlak vermiştir.

“Bilişim devriminin sanayi devriminde atılmış tohumları, 1989’dan sonraki küresel dönemde bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hızla filizlenmiştir. Yaşanan teknolojik gelişmeleri, ideolojik gelişmeler de takip etmiştir. Bilgisayarlar, akıllı telefonlar, tabletler ve sosyal medya kullanımı yaygınlaşırken; özgürlüğü, demokrasiyi, insan haklarını temel alan yaklaşımlar da değişmiştir. Yeni devrim sadece teknolojik değil, ideolojik yapısıyla da insanları etkilemiştir ve işte “Taksim Gezi Parkı olayları da bu bilişim devrimin Türkiye’deki dışavurumudur”.⁷⁷

⁷⁶ Meltem Banko ve Ali Rıza Babaoğlu, **A.g.e.**, 2013, s.10-12

⁷⁷ Emre Kongar ve Aykut Küçükkaya, **Gezi Direnişi**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2013, s.54-

Eylemlerin siyasallaşma aşaması ise, Gezi Parkı Olaylarının en üst seviyeye ulaştığı 1 Haziran –15 Haziran 2013 tarihleri arasındaki 15 günlük süreci ifade gösterir. Bu aşamada, gösterilerin hedefleri, yayılım alanları ve katılımcı kitlenin niteliği değişmiş, olaylar, hızlı ve etkili bir dönüşüm yaşanmıştır. Aşağı yukarı 50 kişilik bir grupta başlayan olaylar, 31 Mayıs gecesinden itibaren şehirden şehre yayılmış; gösteriler, hükümet karşıtı gösteri niteliğine bürünmüştür.

Görüldüğü üzere sosyal medya, insanların toplumsal yaşam ve devlet yönetimine katılmadan, eğitim ve ticarete kadar pek çok alanda kendini anlatma ve tanıtmaya olanağı sunmuştur. Bununla birlikte, birey, toplum, kamu düzeni ve devlet için önemli tehdit ve riskleri de getirmiştir. Bu tehdit ve risklerin başında, mühendislik saldırılarıyla bir ülkenin yönetimini etkileme, değiştirme faaliyetlerine kadar plan ve amacı da taşıyabilir. Sosyal medya, provokasyon, dezenformasyon ve bilgi kirliliğine açık olduğundan kısa sürede kitle protestolarına yol açabilir. Taksim Gezi Parkı olaylarında olduğu gibi ülke için büyük ekonomik kayıplarına da neden olabileceği ortaya çıkmıştır.

4. TÜRKİYE – RUSYA “UÇAK KRİZİ”

Tarihsel açıdan bakıldığında Türkiye - Rusya ilişkilerinin rekabet üzerine olduğu söylenebilir. Bu rekabet Osmanlı'nın Balkanlar, Karadeniz ve Akdeniz gibi jeopolitik havzalara yayılmasından beri süre gelmiştir. Özellikle 15.yüzyıldan sonra Rusların da güneye, batıya ve doğuya doğru yayılma emelleriyle daha da kızışmıştır. Bu da pek çok sıcak çatışmaya sahne olmuştur. 17.yüzyılda her iki tarafın da imparatorluk inşa sürecini tamamlamalarıyla Karadeniz çevresinde belli aralıklarla savaşlar yaşanmıştır. Böylece 18. ve 19. asırlar boyunca da iki taraf savaş meydanlarında birbirini tanıma imkânı bulmuştur. Savaşın olmadığı zamanlarda ise “soğuk barış” halinde birbirine karşı hazırlıklı durumda beklemişlerdir.

“Son yıllarda ekonomik anlamda ülkelere uygulanan yaptırımlar Dünya’da önemli bir politika aracı haline gelmiştir. Bunun en yakın örneklerinden biri ise Rusya’nın diğer ülkelerle yaşadığı sorunlarla ortaya çıkmıştır. Rusya’nın 2014 yılında Kırım ve Doğu Ukrayna’yı ele geçirme mücadelesi, özellikle güç dengesi bakımından söz sahibi ülkelerin Rusya’ya uygulayacağı bazı ekonomik yaptırımları doğurmuştur. Bu yaptırımlar özellikle Rusya ile bağlantılı tüm ülkeleri derinden etkilemiş, ekonomik anlamda çıkmazlar doğurmuştur. Bu bağlamda Rusya ise kendi ülkesi için bazı zorluklara zemin hazırlamış olup, tıpkı diğer ülkeler gibi ekonomik olarak düşüşe

geçmiştir. Rusya'ya karşı benimsenen yaptırımlar Rusya'nın Ukrayna'da askeri istikrarsızlaştırmasına tepki olarak AB ve ABD tarafından sağlanmıştır".⁷⁸

Ukrayna krizinden sonra Rusya'ya uygulanan yaptırımların beraberinde 24 Kasım 2015 tarihi, Türkiye - Rusya ilişkilerinde siyasi ve ticari açıdan yeni bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye hava sahasını ihlal eden Rusya savaş uçağının düşürülmesiyle Rusya ile Türkiye arasında yeni bir dönem başlamıştır. Uçak krizinden sonra Türkiye'nin en büyük ekonomik ortaklarından biri olan Rusya ile ekonomik alanda restleşmeler meydana gelmiş ve iki ülke arasındaki ticari ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiştir. Çünkü Türkiye – Rusya arasında 2002 – 2015 yılları arası farklı dinamiklerin olduğu ilişkileri kapsamıştır. Bu dönemde askeri bir ittifaktan ziyade ticari, ekonomik, alışveriş, karşılıklı yatırımlar, üst düzeyde diplomatik trafik ve kültür temasları yer almıştır. Bunun yanında Türkiye, enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü Rusya'dan temin etmiştir. Buna karşılık ta Rusya turizm rotasının önemli bir kısmını Türkiye olarak değerlendirmiştir.

Rusya - Türkiye ilişkilerinin son iki senesi genel itibariyle Batı ile ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Rusya ile Batının ilişkileri çeşitli vesileler ile sürekli olarak kötüye giderken, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin seyri, Batı ile ilişkilerine bağlı görüntüsü vermiştir. Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri kötüye doğru gittiği dönemlerde Türkiye - Rusya hattının güçlenmesi aynı dönemlere denk gelmiş ve bu iki olgu arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulmaya başlanmıştır. Bir başka ifadeyle, Türkiye Batıdan uzaklaştıkça Rusya'ya doğru kaymıştır. Aynı şekilde, Batıya karşı kendisine bir müttefik arayan Rusya en güçlü aday olarak Türkiye'yi görmüştür. Bu yakınlaşma öyle boyutlara varmıştır ki, Türkiye için büyük tarihi bir öneme sahip olan Kırım, Rusya tarafından ilhak edildiğinde Türkiye Rusya'ya karşı ciddi bir karşılık vermemiştir. Bu belki Rusya ile arasını bozmak istememesinden, belki de Batı ülkeleri ile arasındaki soğuk rüzgârlara karşı Rusya'yı yanında bir müttefik olarak görmesinden kaynaklanmıştır.⁷⁹

Bu çerçevede artık Türkiye - Rusya ilişkilerinin eski ilişki biçimlerinden farklılaştığı kanısı ortaya çıkmıştı zira önceki yakınlaşma dönemlerine hiç benzemeyen çok yönlü işbirliği söz konusu idi ve karşılıklı bağımlılık gittikçe artmaktaydı. Bu da, çıkabilecek sorunların müzakere edilerek çözülme imkânını

---

⁷⁸ S.d. Galbert, "A Year of Sanctions against Russia-Now What? A European Assessment of the Outcome and Future of Russia Sanctions", A report of CSIS Europe Programme, CSIS Center for Strategic & International Studies, October, 2015, s.5

⁷⁹ Ali İhsan Kahraman, **Türkiye – Rusya Krizi**, Birlik Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2015, s.2

artırmaktaydı. İkili ilişkilerde pek çözülemeyecek/konuşulamayacak bir sorun görülmez iken, bölgesel politikalarda keskin ayrışmaların olduğu bilinmekteydi. Gerek Balkanlar'da, gerek Kafkaslarda, gerekse Karadeniz çevresinde ve Ortadoğu'da Türk ve Rus çıkarları örtüşmekten ziyade ayrışmaktaydı ve bu bölgelerde örtük bir rekabet, zaman zaman da açıktan bir karşı karşıya gelme söz konusu idi. Suriye iç savaşının patlak vermesiyle birlikte Türkiye'nin muhalifleri, Rusya'nın ise Esed rejimini desteklemesi bu tür bir rekabetin bariz bir göstergesi idi. Bununla birlikte, bölgesel politikalarda kıyasıya rekabet eden ve farklı askeri bloklara mensup olan iki ülke, ikili ilişkilerini üst düzey işbirliği seviyesinde tutmakta idi. Bu anlamda, son dönemdeki Türkiye - Rusya münasebetleri, uluslararası ilişkilerde ilginç bir örnek vaka olarak görülebilirdi.⁸⁰

4.1. Türkiye - Rusya “Uçak Krizi'nin” Dinamikleri ve İkili İlişkilere Etkileri

Arap Baharı rüzgârının Suriye'ye sığramasıyla oluşan siyasi istikrarsızlığın doğrudan ve dolaylı şekilde Türkiye'ye etkileri her geçen gün artmıştır. 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerini azaltmaya çalışan Rusya, 2014 yılında Ukrayna (Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı ilhak etmesi ve Doğu Ukrayna'yı da koparıp ülkesine birleştirme hamlesi) ile yaşadığı krizden dolayı başta AB Ülkeleri ve ABD tarafından ekonomik yaptırımlara maruz kalmıştır. Son yıllarda ekonomik anlamda ülkelere uygulanan yaptırımlar Dünya'da önemli bir politika aracı haline gelmiştir. Bunun en yakın örneklerinden biri ise Rusya'nın diğer ülkelerle yaşadığı sorunlarla ortaya çıkmıştır. Rusya'nın 2014 yılında Kırım ve Doğu Ukrayna'yı ele geçirme mücadelesi, özellikle güç dengesi bakımından söz sahibi ülkelerin Rusya'ya uygulayacağı bazı ekonomik yaptırımları doğurmuştur. Bu yaptırımlar özellikle Rusya ile bağlantılı tüm ülkeleri derinden etkilemiş, ekonomik anlamda çıkmazlar doğurmuştur. Bu bağlamda Rusya ise kendi ülkesi için bazı zorluklara zemin hazırlamış olup, tıpkı diğer ülkeler gibi ekonomik olarak düşüşe geçmiştir. Rusya'ya karşı benimsenen yaptırımlar Rusya'nın Ukrayna'da askeri istikrarsızlaştırmasına tepki olarak AB ve ABD tarafından sağlanmıştır.⁸¹

Rusya, hem içerde hem de dışarıda özellikle Putin öncülüğünde son yıllarda yeniden yapılanma olarak tanımlanabilecek uygulamalara girişmiştir. Çünkü kendisine uygulanan yaptırımlardan ve ekonomisinin kötü gidişatından dolayı Suriye

⁸⁰ Vügar İmanbeyli, “Uçak Krizi” ve Türkiye - Rusya İlişkileri, Seta Perspektif, Sayı 119, Aralık 2015, s.3-4

⁸¹ S.d. Galbert, A.g.e., s.21

üzerinden yeni cephe ve arayışlara girmiştir. Rusya, her şeyden önce kaygı taşımıştır. Güvenlikle alakalı bu kaygıların yanında petrol ve doğal gaz pazarında aktif kalmak ve bunu yönlendirmek için Arap Baharı üzerinden rolünü sürdürmeye çalışmıştır. Bu alanda hem oyuncu hem de oyun kurucu yolunda hamlelerini rakiplerine göstermiştir.

Rusya ekonomisindeki daralmaya bağlı olarak, Türkiye ile Rusya arasındaki yıllık ticaret hacmi 2014 yılındaki 31 milyar USD düzeyinden Ekim 2015 itibarıyla 12 aylık birikmiş verilere göre 25,5 milyar ABD Doları gerilemiştir. İki ülke arasındaki en büyük ticaret kalemi başta enerji olmak üzere gıda ve turizm sektörleri olmuştur. 2015 Ocak ve 2016 Ocak arasında Rusya ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi yarı yarıya azalmıştır. Bu durum krizin etkilerini göstermektedir.⁸²

Rusya, 2015 yılında Suriye’de hava birliklerini konuşlandırmıştır. Böylece Suriye iç savaşında doğrudan müdahil olmuştur. Savaş uçakları Türkiye sınırındaki özellikle Türkmen bölgelerini bombalamaya başlamıştır. Bu, hem Türkiye için kabul edilemez hem de belli aralıklarla hava sahasının ihlallerine neden olmuştur. “Uçak krizi” de tam bu noktada meydana gelmiştir.

Rus uçağının düşürülmesinin akabinde Moskova’dan yapılan açıklamalar ve Türkiye’yi sıkıştırma yönünde uygulamaya konulan politikalar, Türkiye - Rusya ilişkilerinin bundan sonra en azından Putin döneminde gerilimli bir seyir izleyeceğine işaret etmektedir. Rus uçağının düşürülmesiyle imajı derin bir yara alan Rus liderin, Türkiye aleyhinde her türlü faaliyeti destekleyeceği tahmin edilebilir. Uzun bir süredir bütçesinin yüzde 30’undan fazlasını savunma ve güvenlik harcamalarına ayıran, yakın çevresindeki ülkelere karşı saldırgan politikalar izleyen, bunları Gürcistan ve Ukrayna misalinde görüldüğü gibi işgale kadar vardırıran ve sıklıkla nükleer silahların kullanılmasından bahseden bir liderlikten, makul adımların atılmasını beklemek oldukça zordur. Rusya ekonomisindeki resesyonun çok kısa sürede atlatılamayacağı ortada iken, Putin’in etrafındaki eliti ve iç kamuoyunu konsolide etme adına yeni düşmanlar oluşturma ve ülkeyi bir savaş atmosferinde tutma politikasının devam edeceği tahmin edilebilir.⁸³

⁸² USAK, **Türkiye Krizinin Etkileri, Çok Yönlü Bir Değerlendirme**, Avrasya Analizleri Serisi No:1, Analiz No:30, Şubat, Ankara, 2016, s.1

⁸³ Akif Abdullah ve Erhan Babaç, **Ekonomik Açından Rusya’ya Uygulanan Yaptırımlar ve Türkiye İle Yaşanan Uçak Krizinin Etkileri**. “İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”, Sayı 7, 2016, s.4-5

4.2. Türkiye - Rusya “Uçak Krizi’nde” Ekonomik, Kültürel, Sosyal Yaptırımlar ve Eylemler

Uçak Krizinden sonra ticaret ve enerji alanlarına bakıldığında, ilişkilerin eskisi gibi rayında, uzun ve eski düzeylerde olmadığı ve olamayacağı gözlemlenmiştir. Buna ilaveten bu durumun sadece ikili ilişkilerden ibaret olmayacağı, ileriye dönük atılacak adımları, ülkelerin izleyecekleri politikaları ve ticareti de etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle her iki ülkenin enerji ve ticaret politikaları bakımından etkili olacağı düşünülebilir. Rusya Türkiye’den daha çok tarım ve hayvancılık ürünleri ile başta tekstil olmak üzere bazı kitlesel tüketime dönük endüstriyel ürünleri almaktaydı. Ayrıca inşaat ve ulaştırma sektörlerinde de birçok Türkiye’den şirket Rusya ile bağlantılı ekonomik faaliyetler göstermekteydi. Rusya ve Türkiye arasında karşılıklı gerçekleştirilecek boru hatlarıyla alakalı büyük projelerin durgunluğa uğraması da kaçınılmaz olmuştur. Tüm bu dinamikler Rusya ile ticaret hacminin iyice azalacağını göstermiş ve karşılıklı boykotlar ardı ardına gelmiştir. Rusya’nın ortaya çıkan “jet krizini” tek taraflı olarak daha da derinleştirerek, bu krizi Türkiye’ye karşı adı konulmamış bir “soğuk savaşa” dönüştürmek istediği anlaşılmıştır.

Türkiye’den beyaz et alımının durdurulmasına, Rus gümrüklerinde ihraç ürünlerinin geçişine nedensiz engeller konulması, Türkiye’den gıda alımının başka devletlere yönlendirilmesi, Türkiye’ye ithal edilen tahılların da başka devletlere yönlendirilmesi, Türkiye’den gelen 16 ton narın geri çevrilmesi, Türkiye’de üretilen çocuk giyim, mobilya, temizlik malzemesi gibi hafif sanayi ürünlerine yönelik engelleme, Türkiye ürünlerinin Rusya limanları ve hava sahasına girişinin yasaklanması, "Türkiye ile serbest ticaret bölgesi için yapılan hazırlıkları durdurmak zorundayız" açıklaması, Türk Akımı doğalgaz projesinde bazı kısıtlamalar olabileceğini, Akkuyu Nükleer Santrali projesinin de yaptırımlar dâhiline alınabileceğinin belirtilmesi, Türkiyeli girişimcilerle yapılması planlanan 30 yatırım projesini askıya aldığı duyurulması, başta Belek olmak üzere, Kemer, Manavgat ve Alanya’da kış kampı yapan Rus spor takımları rezervasyonlarının iptal edilmesi, Rus vatandaşları için güvenli bir ülke olmayan Türkiye’ye gidilmemesi yönünde çağrıda bulunulması, Havaalanlarındaki pasaport kontrollerinde Türkiye’den yolculara zorluklar çıkarılması, iki ülke arasındaki vize muafiyetini 1 Ocak’tan itibaren iptal edileceğinin ve 2016 yılında yapılması planlanan Rusya - Türkiye Kültür Yılı programının iptal edileceğinin açıklanması gibi pek çok uygulama yapılmaya çalışılmıştır.

4.3. Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri

Türkiye hammadde, ara malı ve özellikle enerji konusunda büyük ölçüde dışa bağımlı bir ülkedir. Bu sebeple dış ticaret açığı oluşmakta ve sürekli artış göstermektedir. Bu dış ticaret açığının oluşmasında Rusya Federasyonu'nun etkisi azımsanamayacak kadar fazladır. Çünkü Türkiye'nin önemli ticaret ortaklarında biridir.⁸⁴

Tablo 9: Türkiye - Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon \$)

Yıllar	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
1997	2.056.542	2.174.258	4.230.800	-117.716
1998	1.347.533	2.154.994	3.502.527	-807.461
1999	586.589	2.371.856	2.958.445	-1.785.267
2000	643.903	3.886.583	4.530.486	-3.242.680
2001	924.107	3.435.673	4.359.780	-2.511.566
2003	1.367.591	5.451.316	6.818.907	-4.083.725
2004	1.859.187	9.033.138	10.892.325	-7.173.951
2005	2.377.050	12.905.620	15.282.670	-10.528.570
2006	3.237.611	17.806.239	21.043.850	-14.568.628
2007	4.726.853	23.508.494	28.235.347	-18.781.641
2008	6.483.004	31.364.477	37.847.481	-24.881.473
2009	3.202.398	19.450.085	22.652.483	-16.247.687
2010	4.628.153	21.600.641	26.228.794	-16.972.488
2011	5.992.633	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.945.713	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015	3.591.151	20.400.229	23.991.380	-16.809.078

Kaynak: TÜİK. <http://tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi 22.01.2017)

Başbakan Vladimir Putin'in Ağustos 2009'da Türkiye'yi ziyareti çerçevesinde ikili ticaretin önümüzdeki beş yıl içerisinde 100 milyar dolara çıkartılması ortak hedef olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği başlıca ürünler arasında gıda ürünleri (%25), dokumacılık ürünleri (%20), kimyasallar (%9,6) ve otomotiv sanayi (%7) ürünleri yer almaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği başlıca

⁸⁴ Sahar Naz ve Ghoreyshi, "Türkiye - Rusya Federasyonu Ticaretinde Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Geçerliliği", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. 20014, s.56-59

ürünler arasında ise petrol ve ürünleri (%37,6), doğalgaz (%32,4), demir-çelik (%8), kömür (%5,8) ve demir dışı metaller bulunmaktadır.⁸⁵

Devamlı olarak dış ticaret açığı vermekte olan Türkiye'nin, 2000 yılından sonra özellikle ve ilk sırada Rusya ile yapılan ticaret anlaşmalarından sonra bu açıklar meydana gelmiştir. Rusya büyük miktarda Türkiye'ye ithalatta bulunurken karşılığında daha düşük oranda ticari ortaklık sağlamıştır. Hatta Rusya'nın 2011 yılına değin ithalatta bulunduğu ilk sıradaki ülke Türkiye olmuştur. Türkiye – Rusya arasında ticaret hacmi günümüze kadar özellikle Türkiye'nin istediği ve açıkların olmayacağı seviyeye ulaşmamıştır.

İki ülkenin ekonomik ilişkilerinde son yıllardaki kazanımlarından belki de en büyüğü Rus doğalgazının önce Türkiye'ye ve buradan da yurtdışına aktarımında Mavi Akım'dan sonra Türk Akımı'nın öne çıkması olmuştur. Ne yazık ki, Türk Akımı projesinin uçak krizinin hemen sonrasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından önce durdurulduğu açıklanmıştır. Daha sonra, yine Putin'in bizzat kendisi 17 Aralık tarihindeki geleneksel yılsonu basın toplantısında ülkesinin çıkarlarının söz konusu olduğu projelerden vazgeçmek niyetinde olmadıklarını beyan etmiştir.⁸⁶

4.4. Türkiye - Rusya “Uçak Krizi'nin” Tarım ve Turizme Etkisi

Türkiye, doğal, tarihi, kültürel ve benzeri pek çok açıdan zenginliklere sahip bulunduğundan ötürü dünyanın sayılı turizm merkezlerinden birisidir. Bu potansiyeli ile özellikle Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler içerisinde en fazla turist ve turizm geliri elde etmesi gerekirken sektöre gerekli yatırımların yapılmaması nedeniyle uzun yıllar gelirler düşük kalmış, son yıllarda ise bu alana yapılan yatırımlardaki artış ve tanıtım faaliyetleri sonucu hızla gelişmiştir. Bununla birlikte turizm çeşitli krizlere oldukça duyarlıdır. Kriz söylentisi bile yapılan rezervasyonların iptali ile sonuçlanabilmektedir. Türkiye, üzerinde bulunduğu coğrafyadan kaynaklı çok sayıdaki nedenden ötürü turizmi etkileyecek başta ekonomik olmak üzere pek çok farklı kriz ve çeşitli şokları bünyesinde barındırmaktadır.

Türkiye ile Rusya arasında yaklaşık 4 milyar dolarlık tarım ürünü ticareti yapılmaktaydı. Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde Rusya ilk sıralarda yer alırken, iki

⁸⁵ Tuğrul İsmayil, “Türkiye - Rusya İlişkileri: Soğuk Kış'tan Sıcak Bahar'a Dönüşebilecek mi?”, Ekoavasya: Avrasya Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi, IX/33, 20013, s.8-13

⁸⁶ Şahtahtı ve Şahbazov, “Uçak Krizinin Türkiye - Rusya Ekonomik İlişkilerine Etkisi”, 2015, s.22-25

ülkenin birbirleriyle yaptığı tarım ürünleri ticaretinin özellikle 2006 yılından sonra arttığı gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya sattığı tarım ürünleri içerisinde meyve ve sebzenin payı yüzde 90'ın üzerindeyken, ithalatta ise hububatın payı yüzde 80'den fazla idi. Rusya, tarımda önemli bir ithalatçı ama aynı zamanda özellikle tahıl ve yağlı tohumlarda önemli bir ihracatçı ülke konumundaydı. Türkiye, başta yaş sebze ve meyve olmak üzere birçok ürünü ihraç ediyordu. Ancak ihraç ettiğinden çok daha fazlasını da ithal eden bir ülkedir Rusya'ya karşı. Bu da ticaret açığının oluşmasına neden olmuştur. Küresel ticaretteki Türkiye verilerine bakıldığında tarım ürünleri ihracatının 1,27 milyar doları Rusya'ya yapılmıştır. Buna karşılık ithalatımızın ise 2,8 milyar doları Rusya'dan gerçekleşmiştir.

Türkiye - Rusya arasında yaşanan uçak krizinden sonra Türkiye'nin en büyük ekonomik ortaklarından biri olan Rusya ile ekonomik anlamdaki gerginliklerle iki ülke arasındaki ticari ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiştir. Ancak uzmanlar bu etkinin uzun süreceğinin pek mümkün olamayacağı kanısındadırlar. Çünkü Rusya'nın ağırlıklı olarak tarım ve tekstil ürün ihtiyacını karşılayan Türkiye'ye alternatif bulmaları kısa sürede mümkün gözükmemektedir. Uçak krizinin ekonomik ve siyasi krize dönüşmesi sonucu ekonomik açıdan Rusya'nın kayıplarının başlangıçta yüksek, ani kayıplar olacağını, Türkiye'nin kayıplarının ise zamana yayılı ve zaman içinde artan kayıplar olarak ortaya çıkacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁸⁷

Uçak krizi sonrasında tarım ve turizmle alakalı pek çok yaptırım gündeme getirilmiştir. Rusya, tarım ürünleri ile sebze ve meyve alımlarının yasaklanacağını belirtmiş ve uygulamaya koymuştur. Türkiye'de yaşayan vatandaşlarına Rusya'ya dönme yönünde çağrılarda bulunmuştur. Bütün tur şirketlerindeki rezervasyonlarını iptal ettirmiştir. 2016 yılında yapılması planlanan Rusya - Türkiye Kültür Yılı programı iptal edilmiştir. Rusya vatandaşlarına Türkiye'ye gidilmemesi yönünde çağrıda bulunulmuştur. Bu çağrının ardından 26 Kasım'da Rus tur operatörleri, Türkiye tatil paketlerini iptal etmiştir. Daha önce tur satın almış Rus turistlerin yüzde 20'den fazlası, biletlerinin iptali için başvuruda bulunmuştur. Türkiye'deki Rus turistlerin geri getirilmesi için ise boş uçak seferleri başlatılmıştır. Rusya Federal Turizm Ajansı, Türkiye ile turizm alanında yürütülen işbirliğinin Mısır'da olduğu gibi sona erdirileceğini açıklamıştır.

---

⁸⁷ Akif Abdullah ve Erhan Babaç, **A.g.e.**, s.8

5. 15 TEMMUZ KALKIŞMASI

Türkiye için 15 Temmuz tecrübesi, gerçekleştirilmeye çalışılan bu kalkışmaya karşı toplumun göstermiş olduğu direniş, mücadele, karşı çıkış, Türkiye ve dünya demokrasisinde bir milat olmuştur. Bu kalkışma üzerine, uzun yıllar tartışmalar yapılacak ve çalışmalar meydana getirilecektir. Gerçekleştirilen bu başarısız kalkışma, daha önceki darbelerden tecrübe edinmiş, bedel ödemiş insanların güçlü direnişleriyle bastırılmıştır. Böylece ülke, demokrasisi ve kazanımları açısından önemli bir tehlikeyi atlatmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen bu olay, şimdiye kadar Türkiye’de gerçekleştirilmiş diğer darbelerden farklı özellikler barındıran bir kalkışma olmuştur. Burada gerek olayın dinamikleri, gerek işlevlerinin beraberinde getireceği sonuçları bakımından farklılıklar olacaktır. Bu olayın büyüklüğünün ve gerçekleştirenlerin organizel yapısının çözülmesi ve ortaya çıkarılması elbette uzun bir süreç olacaktır.

5.1. 15 Temmuz Kalkışmasının 1960 ve 1980 Darbelerinden Farklı Tarafları

15 Temmuz’da ana caddelerde tankların boy göstermesi, önemli konumların ele geçirilmesi ve jetlerin (F-16) şehirlerin üzerinde uçuş yapmalarıyla Türkiye’de daha önce gerçekleştirilmiş darbe ve müdahalelerden çok farklı uygulamalar ve ilkler olmuştur. “Atatürk’ün kurduğu rejimin tehlikeye düşmüş olduğunu, ülkeyi kurtarmak amacıyla demokrasiye müdahale edildiğini, uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş taahhütlere bağlı kalınacağını, yeni bir anayasa hazırlık sürecinin başlatılacağını ve bu amaçlarla ülke genelinde sıkıyönetim ilan edildiğini, ikinci bir emre kadar yine ülke genelinde sokağa çıkma yasağı ilan edildiğini” (Yurtta Sulh Konseyi) açıklamışlardır. Bu bilindik ifadeler daha önceki darbeleri yaşamış insanlar için nasıl bir tablo anlamı taşıdığı tecrübeleriyle sabittir.⁸⁸

1) Halkın daha başlangıçta darbenin meşruiyetini tanımayarak direniş göstereceği sinyalini açık bir biçimde vermesi, Türkiye tarihi açısından bir ilktir.

2) Müdahalede bulunanların kimliklerini kamuoyundan saklamaya çalışmaları yine ayırt edici bir özellik olmuştur. Komuta kademesindeki kişilerin olayın başından sürecin gelişimine bağlı olarak kendilerini gizlemeleri ve sorumluluğu üstlenmemeleri dikkat çekici olmuştur”.

⁸⁸ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul: İletişim Yay. 2016, s.62-63

3) Bir diğ er ayırt edici fark ta müdahaleyi gerçekleştirenlerin özellikle devletteki demokrasi açısından strateji kurumlara ve direnen sivillere açık ve kanlı şekilde saldırıda bulunmuş olmalarıdır. Daha önceki tarihlerde meydana gelmiş müdahalelerde, gerçekleştirilen şiddet karşısında aleni bir sivil direniş in olmaması olmuştur. 15 Temmuz Kalkışmasında, direniş gösteren insanlar orantısız bir güç ve saldırıyla karşılaşmışlardır.⁸⁹

5.2. 15 Temmuz Kalkışması Başarısızlığının Dinamikleri

15 Temmuz gecesinde başta alanlara çıkan halk olmak üzere, devlet otorite birimlerinin en yukarisından seçilmişlerin (milletvekilleri) kararlı duruşları ve bütün siyasi partiler arasındaki dayanışma ile TBMM'nin üstlendiği roller etkili olmuştur. Bu direniş, Türkiye demokrasi tarihi açısından parlak, yeni bir sayfanın açılmasına kapı aralamış, aynı zamanda Türkiye'de asker–devlet, darbeler–demokrasi ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına ve anlamlandırmasına yönelik analitik yaklaşımların geliştirilmesi öngörülerini beraberinde getirecektir.

Darbenin bastırılması sürecinde Türkiye'de henüz aktifleştirilen yüksek hız ve kapasitede mobil internet sağlayan 4.5G bağlantısının da yapıcı etkisi olmuştur. Buna benzer “elektronik görüşme” platformları ve ülkede son yıllarda iletişim haberleşme teknolojileri sahasında yapılan yenilikler, darbe girişiminin akamete uğratılması için gerekli olan kitlesel ve kolektif işbirliklerine zemin hazırlamıştır. Başka bir deyişle köprü, havalimanı ve kritik kavşakları tanklarla kapatan; TBMM, Özel Harekât Daire Başkanlığı ve kablolu TV ve uydu operatörü TÜRK SAT gibi devletin en can alıcı noktalarını bombalayan ve Cumhurbaşkanı'na Marmaris'te kaldığı otelde suikast girişiminde bulunan FETÖ darbecileri iletişim teknolojilerini etkili bir şekilde kullanan sivil halkın karşısında aciz kalmıştır. Cumhurbaşkanı'nın çağrısına icabet edenler acımasız saldırılara maruz kalsalar da “görsel paylaşımlar”la birbirlerini cesaretlendirmeyi sürdürmüş ve bu sayede darbe teşebbüsünü etkisiz hale getirmişlerdir.⁹⁰

5.3. Sonuçları Bakımından 15 Temmuz Kalkışması

Soruşturmanın derinleştirilmesi ile TSK içindeki çok sayıda rütbeli FETÖ mensubunun deşifre edilmesi imkânı söz konusu olmuştur. Bu isimler arasında albay

⁸⁹ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **A.g.e.**, s.62-63

⁹⁰ Sertaç Timur Demir, **15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya**, Seta Yayın, 2016, s.10-11

ve yarbay gibi rütbeli personel dışında general rütbesindeki askerlerin de olması o güne kadar TSK içindeki FETÖ yapılanmasının büyüklüğünü göstermesi açısından dikkate değerdir.⁹¹

15 Temmuz 2016 tarihinde ordu içerisinde ve diğer kamu kurumlarında örgütlenmiş olan bu yapı, savaş uçakları, helikopter ve tanklarla kanlı, çılgın yeni bir darbe girişiminde bulunmuştur. Sokakta darbeye karşı çıkan vatandaşların üzerine tankları sürmüştür. Ankara ve İstanbul'da, Cumhurbaşkanlığı, parlamento, emniyet ve kamu binaları ile darbeye karşı çıkan insanlar taranmış ve savaş uçaklarıyla bombalanmışlardır. Bu kalkışma, halkın ve devletin diğer unsurlarının karşı koymasıyla başarısız olmuştur. Darbe girişimi sırasında pek çok sivil, polis ve asker hayatını kaybetmiştir. Darbecilerin saldırısında ayrıca binden fazla insan da yaralanmıştır. Bu girişime karşı farklı düşünceden toplumun bütün kesimleri; siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, medya ve iş dünyası şiddetle karşı koymuşlardır. Gelinek noktada kanlı darbe girişimi bastırılmış, devlet kurumları büyük oranda olağan işleyişine dönmüştür.

---

⁹¹ Murat Yeşiltaş ve Necdet Özçelik, “Turkey’s Stalborn Junta Coup Attempt”, SETA Analysis, Sayı: 19, (Temmuz 2016), s.11

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MEYDANA GELEN SOSYAL VE TOPLUMSAL OLAYLARIN FİNANSAL YAPIYA ETKİSİ UYGULAMASI

1. TÜRKİYE – RUSYA “UÇAK KRİZİ” VE 15 TEMMUZ ANALİZİ

“Kredi türev ürünler kullanıcılarını bazı dönemlerde önceden öngörülemeyen bir takım risklerle karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu risklerden biri kredi türevlerinin kullanılması sırasında genellikle karşılaşılan en önemli risk olan kredi riskidir. Finansal bir işleme taraf olan her kişi ya da kurum bu riske maruz kalmaktadır. Kredi riski, borçlu bir kimsenin aldığı borcu veya banka kredisini önceden taahhüt ettiği şekilde geri ödeme konusunda temerrüde düşme olasılığıdır. Borçlu kişi aldığı kredinin taksiti veya ihraç ettiği tahvilin kupon ödemesi gibi bir takım temel finansal yükümlülüklerini yerine getirmeye isteksizlik gösterirse ve alacaklılar ciddi boyutlarda zarara katlanmak zorunda kalırlar. Kredi riski, tahvil ve benzeri borçlanma senedi ihraç eden veya bu ürünlere yatırım yapan tüm gerçek ve tüzel kişiler için önemli bir kavramdır. Bir şirket borcunu ödeme konusunda temerrüde düşerse, şirkete kredi açan bankalar ve bu şirketin tahviline para bağlayan yatırımcılar, kendilerine taahhüt edilen ödemeleri planlandığı gibi tahsil edememektedir”.⁹²

Ülke kredi değerliliğinin belirlenmesinde iki gösterge kullanılır. Bunlar derecelendirme notları ve CDS (kredi temerrüt swapları) primleridir. Derecelendirme notları, bir ülkenin finansal sorumluluklarını eksiksiz ve zamanında yapmasının belirlenmesi bakımından derecelendirme kuruluşlarının görüşlerini ifade etmektedir. Fakat son zamanlarda yapılan çalışmalarda derecelendirme kuruluşları; erken uyarı işlevinin yerine getirilmemesi, metodolojilerin açık ve anlaşılabilir olmaması, derecelendirme notu değişikliklerinin piyasaları bozucu etkisi, not indirimleri hususunda aşırı tepki verilmesi, bölgesel önyargı, çıkar çatışmaları, derecelendirme sektöründe oluşan takım tekeli piyasa yapısı, derecelendirme hataları, gecikme, gizlilik ilkesinin ihlal edilmesi, ödeme istekliliğinin dikkate alınmaması, analistlerin yetersizliği gibi açılardan eleştirilmektedir. Özellikle ülkeleri etkileyen gelişmelerin derecelendirme notlarına yansımalarının beklenen zamanda gerçekleşmemesi, araştırmacılar tarafından derecelendirme kuruluşlarınca verilen notun etkinliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. CDS, yatırımcıların kredi olayı olarak ifade edilen

---

⁹² Robert Neal, “Credit Derivatives: New Financial Instruments for Controlling Credit Risk”, Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, Second Quarter, 1996, s.15-27

durumlarda (temerrüt, iflas, batma, kredi notundaki düşüş) ortaya çıkan kayıplarının transfer edilmesi amacıyla kullanılan bir sözleşmedir. CDS primleri ise, kredi değerliliğinin takip edilmesini sağlayan bir göstergedir. Derecelendirme notları ile karşılaştırıldığında CDS primlerine ilişkin veriler anlık olarak takip edilebilmektedir. Derecelendirme notları ise, derecelendirme kuruluşu tarafından oluşturulan bir takvim çerçevesinde duyurulmaktadır. Bu husus derecelendirme notları penceresinden bakıldığında, ülkeleri etkileyen ekonomik ve siyasi olayların kredi değerliliğine yansımalarının hemen gerçekleşmemesi sonucunu doğurabilmektedir.

“Kredi temerrüt swapları (Credit Default Swap) en yaygın kredi türev ürünüdür. Kredi Temerrüt swaplarının popülerliğinin bir sebebi piyasalara yüksek likidite sağlamasıdır. Artan talep ve ilgiden dolayı CDS işlemleri çok sayıda kredinin riskini taşımakta ve kredi piyasalarının çeşitli kısımlarını, banka kredileri, işletme ve hatta devlet borçlarını, birbirine yakınlılaştırarak piyasaların daha entegre olmasını sağlamaktadır”.⁹³

Kredi Temerrüt Swapları (CDS), kısaca bir sigortalama işlemidir. Günümüzde ise sigortalama işleminin ötesinde ülke risklerini açıklayan bir gösterge işlevi görmeye başlamıştır. Hatta Kredi Temerrüt Swaplarının, kredi derecelendirme kuruluşlarının derecelendirme notlarına etki eden ve bunlara ikame işlevi görecek bir gösterge haline geldiği de söylenebilir. Kredi kuruluşlarının belirli dönemlerde Türkiye'nin kredi notlarını açıklamaları buna bir örnektir.

1.1. Literatür

Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de yaşanan toplumsal ve siyasal olayların finans sektöründe toplu durum değişimleri çerçevesinde birçok etki meydana getirdiği görülmüştür. Son zamanlarda kredi temerrüt swapları ile finansal piyasalar arasındaki ilişki üzerine pek çok çalışma yapılmış ve benzer çalışmalar önem kazanmaya devam etmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların sonuçlarının bazıları aşağıda paylaşılmıştır.

Ersan ve Günay (2009), yaptıkları uygulamada Türkiye'de 2008'de Ak Parti'ye Yargıtay tarafından açılan kapatma davasını ele almışlardır. Bu davanın kredi temerrüt swaplarına nasıl bir etkisinin olduğunu test etmişlerdir. VAR (Vektör

---

⁹³ Antulio M. Bomfim, “**Understanding Credit Derivatives And Related Instruments**”, Elsevier, 2005, s.67-68

otoregresif) yöntemiyle istatistiksel ve anlamlı ilişkiyi analiz etmişlerdir. Uygulama sonucunda açılan davanın CDS primleri ve diğer değişkenler üzerinde bir etki ve anlamlı bir ilişkinin olmadığını gözlemlemişlerdir.⁹⁴

B. Kaya, E.Ö. Kaya ve K. Yalçiner (2015), çalışmalarında çoklu doğrusal regresyon testinden hareketle ülke kredi derecelendirme notları ile CDS spreadleri arasındaki ilişkiyi test etmeye çalışmışlardır. Burada, Türkiye sınırlamasıyla belli başlı olayları ele almışlardır. Uygulama sonucunda derecelendirme notları ile kredi temerrüt swap primleri arasında olayı bünyesinde barındırma durumuna göre bir etki, derecelendirme notları bünyesinde tespit edilmiştir.⁹⁵

Ismailescu ve Kazemi (2010), yaptıkları çalışmada kredi derecelendirme kuruluşları tarafından gelişmekte olan ülkelerin not ve görünüm değişiklikleri yapmalarıyla kredi temerrüt swapları üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini tespit etmeye çalışmışlardır. Derece kuruluşlarının 2001 Ocak ayı ile 2008 Aralık ayı aralığında 83 tane not artışı, 63 tane de not düşüşü yaptıkları tespit edilmiştir. Böylece oluşan olumlu durumların etkilerinin CDS piyasalarında kısa süre içinde başka ülkelere yayıldığı ve oluşan olumsuz olayların etkilerinin tahmini ve öngörüsü için de yararlanılabileceği gözlemlenmiştir.⁹⁶

M. Gün, M. Kutlu ve O. Karamustafa tarafından 2013'te yaşanan Taksim Gezi Parkı olaylarının, Türkiye CDS primleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığı Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda Gezi Parkı olayları ve CDS primleri arasında birbirini etkileyen anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında CDS primleri ile Eurobond faizleri, BIST100 endeksi, sepet kur ve tahvil faizi arasında da ne tür bir etkileşim olduğu VAR analiziyle ortaya konmuştur.⁹⁷

2007 - 2011 dönemi için gerçekleştirilen çalışmada Granger nedensellik ve VAR analizi kullanılarak CDS ve borsalar arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmanın

---

⁹⁴ Ersan, İ., Günay, S., **Kredi Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları (CDS) ve Kapatma Davasının Türkiye Riski Üzerine Etkisine Dair Bir Uygulama**, Bankacılar Dergisi, Sayı 71, 2009, s.3-22

⁹⁵ Kaya, B., Kaya, E. Ö., Yalçiner, K., **Türkiye'nin Derecelendirme Notları Ve Kredi Temerrüt Swap Primlerinin Ekonomik Ve Sosyal Olaylara Tepkisinin Analizi**, Maliye Finans Yazıları, 103, 2015, s.85-112

⁹⁶ Ismailescu, I., Kazemi, H., **The Reaction of Emerging Market Credit Default Swap Spreads to Sovereign Credit Rating Changes**, Journal of Banking & Finance, 34, 2010, s.261-273

⁹⁷ Musa Gün, Melih Kutlu ve Osman Karamustafa, **Gezi Parkı Olaylarının Türkiye Kredi Temerrüt Swapları (CDS) Üzerine Etkisi**, sayı: 8/1, 2016, s.7

sonucunda, Asya ülkeleri kredi temerrüt riski ile hisse senedi piyasaları arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁹⁸

2013'te Murat Keten, Çağatay Başarır ve Yunus Kılıç, kredi temerrüt takası ile makroekonomik ve finansal değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için CDS primleri ile makroekonomik ve finansal değişkenler arasındaki ilişki VAR modeliyle tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda belirlenen değişkenler ile CDS primleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁹⁹

Jacobs, Karagözoğlu ve Peluso (2010) çalışmalarında, kredi temerrüt swapları ile derecelendirme notları ilişkisini araştırmışlardır. Burada kredi riskinin fiyatı ve katılımcılardaki algılar üzerine inceleme yapılmıştır. Şubat 2003 ve Şubat 2008 yıllarını baz alarak 5 yıllık CDS günlük verileri kullanılmıştır. Ampirik çalışma sonucunda CDS primlerinin borçlanma aracının volatilitelerini ve kredi alıcısının kredi durumunda bozulmalara yol açtığı gözlemlenmiştir.¹⁰⁰

Zhu, CDS ve finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasında 1999-2002 dönemine ait tahvil piyasası ve hızla büyüyen CDS piyasasındaki kredi riskinin fiyatlandırılmasını koentegrasyon testi ile araştırmış ve iki kredi marjı arasındaki teorik parite ilişkisinin uzun vadeli bir denge durumu barındırdığını ortaya koymuştur.¹⁰¹

Norden ve Weber (2009) yaptıkları uygulamada, 2000 – 2002 arasındaki dönemi baz alarak kredi temerrüt swapları, tahvil ve borsa piyasaları arasındaki etkileşimi günlük, haftalık ve aylık olarak verilerle ele almışlardır. Eşbütünlük testi ve ileri-geri ilişkilerden kaynaklı piyasalar arasındaki düzenlemeleri test etmeye çalışmışlardır. Yatırımcı için borsadaki getirilerin CDS primleri ve tahvillerde değişiklikler meydana getirdiği, kredi temerrüt swap primlerinin borsaya daha çok

---

⁹⁸ M. Hassan, Ngow Kabir, S.Yu Thiti, Jung-Suk ve Abul Hassan, “**Determinants of Credit Default Swaps Spreads in European and Asian Markets**”, Journal of Derivatives & Hedge Funds, 19/4, 2013, s.295-310

⁹⁹ Murat Keten, Çağatay Başarır ve Yunus Kılıç, “**Kredi Temerrüt Takası ile Makroekonomik ve Finansal Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**”, 17. Finans Sempozyumu, 23-26 Ekim 2013, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, s.377-386

¹⁰⁰ Jacobs, M., Karagözoğlu, A. K., Peluso, C. M., **Measuring Credit Risk: CDS Spreads vs. Credit Ratings**, FMA Meetings in New York, 2010, s.16

¹⁰¹ You Zhu, Xie, Chi; Sun, Bo; Wang, Gang-Jin; Yan, Xin-Guo, “**Predicting China's SME Credit Risk in Supply Chain Financing by Logistic Regression**”, Artificial Neural Network and Hybrid Models, Sustainability, 8/5, 2016, s.1-17

duyarlı olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca bunlar, beraber hareket ettiklerinde kredi kalitesini ve tahvil ihraçlarını arttırdığını gözlemlemişlerdir.¹⁰²

Yenice ve Hazar (2014), risk primini temsil eden Kredi Temerrüt Swap'ının (CDS) gelişmekte olan ülkelerin menkul kıymet borsaları ile etkileşimini regresyon eğrisi tahmini modelleri kullanılarak incelemesini yapmaya çalışmışlardır. Çalışma kapsamında Türkiye, Arjantin, Brezilya, Endonezya, Malezya ve Çin olmak üzere 6 ülkeye ait 5 yıllık CDS primleri Nisan 2009 – Nisan 2014 dönemleri arasında günlük olarak temin edilmiş ve aynı döneme ait menkul kıymet borsa endeks kapanışları ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonunda elde edilen bulgulara göre, CDS primleri ile endeks kapanışları arasında 6 ülkeden 2'sinde önemsiz ilişkiye rastlanırken, diğer ülkelerde önemli kabul edilebilecek ilişkilerin olduğu belirlenmiştir.¹⁰³

1.2. Çalışmanın Amacı

Sepet kur, enflasyon oranı, sanayi üretim endeksi, uluslararası net rezervler, Borsa İstanbul 100 getiri endeksi, işsizlik oranları ve tüketici güven endeksi gibi pek çok etmen CDS (Kredi Temerrüt Swapları) primlerine etki etmektedir.

Burada sosyal ve toplumsal olayların Türkiye 5 yıllık tahvil CDS primleri üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Belirlenen değişkenler ile kredi temerrüt swap primleri arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

1.3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Ocak 2010'dan Mart 2017'ye kadar olan dönem aşamalı olarak CDS primleri ile BIST100 endeksi arasındaki etkileşimden hareketle, bu aralıkta meydana gelen sosyal ve toplumsal olayların CDS primleri, BIST100 getiri endeksi, sepet döviz kuru, kukla değişken, işsizlik oranı, net uluslararası rezervler, sanayi üretim endeksi, TÜİK tüketici güven endeksi ve enflasyon oranı verileri arasında anlamlı bir etkinin olup olmadığını araştırılmıştır.

---

¹⁰² Lars Norden ve Martin Weber, "Informational Efficiency of Credit Default Swap and Stock Markets: The Impact of Credit Rating Announcements", Journal of Banking & Finance, 28/11, 2004, s. 13-28

¹⁰³ Sedat Yenice ve Adalet Hazar, "Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Risk Primleri ile Menkul Kıymet Borsalarının Etkileşiminin İncelenmesi", 18. Finans Sempozyumu, 15-18 Ekim 2014, Pamukkale Üniversitesi, 2014, s.531-544

Dünyada ve Türkiye’de meydana gelen ekonomik krizlerden sonra finans piyasalarında derin hasarlar oluşmuş ve etkileri 2010 yılına kadar devam etmiştir. Bu da çalışmamız için veri setlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu analiz çalışmasında Ocak 2010’dan Mart 2017 yılları arasını barındıran aylık veriler ile çalışılmıştır. Burada verilerin çalışmaya hazır hale getirilebilmesi için öncelikle veriler en anlaşılır duruma getirilip serilerle ilgili düzeltmeler yapılmıştır. Ocak 2010 ve Mart 2017’ye kadar olan veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. Çalışmada aşağıdaki veriler kullanılmıştır.

- Türkiye 5 yıllık CDS primleri (CDS)
- Borsa İstanbul 100 getiri endeksi
- Sepet döviz kuru (%50 Amerikan Doları, %50 Euro)
- Kukla değişken (DUMMY)
- İşsizlik oranı
- Net uluslararası rezervler
- Sanayi üretim endeksi
- TÜİK tüketici güven endeksi
- Enflasyon oranı

Çalışmada Türkiye kredi temerrüt swap spreadleri ile diğer değişkenler arasındaki ilişki VAR (Vektör Otoregresif) modeliyle test edilmeye çalışılmıştır. Uygulamada durağanlık, eş bütünleşme testi, Granger nedensellik testi, varyans ayrıştırması ve etki tepki testleri uygulanmıştır.

VAR modeliyle alakalı optimal gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Tayin edilen gecikmeli VAR modellerinden sonra tahminler yapılmıştır. Tahmin edilen gecikmeli VAR modellerinin yapısal olarak sınanması yapıp modellerde bulunan değişkenlerin ilişkili olmalarıyla mevcut durumun analizinin yapılmasına geçilmiştir. Gerçekleştirilen ilişkili analiz sonrasında modelin vektörleri bulunmuştur. Böylece hata düzeltme model aşamasına geçiş yapılmıştır. Hataları düzeltme modelini izleyecek şekilde, etki tepki ve varyans ayıklaması yapılmıştır. Bunun sonucunda değişkenlerin zaman ve birbirine karşı nasıl değiştiği yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu basamaktan sonra da kısa dönem için değişkenler arasındaki ilişkilerin yorumlanmasını sağlayan Granger Nedensellik testi yapılmıştır.

Türkiye - Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Kalkışması’nın Türkiye risk primi üzerine etkisini test edebilmek amacıyla değişkenler kullanılmıştır. Bu değişkenlerle,

Türkiye-Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Kalkışması’nın başlangıcından sonucuna kadar süreci kapsayacak şekilde analiz sağlanmıştır.

1.4. Vektör Oto Regresif Analizi (VAR)

VAR modelleri oluşturularak analizlerin gerçekleştirildiği bu kısımda kapsamlı derecelendirme notlarının CDS primine etkisi, CDS priminin kapsamlı derecelendirme notlarına etkisi, olayların CDS primine ve kapsamlı derecelendirme notlarına etkisi incelenmektedir. VAR modelleri ile ilgili izlenen süreç; öncelikle modelin gecikme uzunluğunun belirlenmesi ile başlamaktadır. Uygun gecikme uzunluğunun tespiti ardından, Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi ile VAR modelleri oluşturulmakta, ardından etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizi bulguları değerlendirilmektedir.¹⁰⁴

VAR (Vector Autoregression) modellemedeki asıl hedef, bir tek değişkenler arası tek yönlü etkileşimi ortaya çıkarmak değil, değişkenler arasındaki ileri ve geri ilişkiyi de tespit etmek asıl amaçlardandır. VAR modeli, Granger nedensellik testini model alır ve testteki iki değişken üzerinden değişkenleri hem kendi içleri hem de diğer değişkenle belirlenen döneme kadarki gecikme değerleri tespit edilmeye çalışılır. VAR modelinde gecikme uzunlukları tespit edildikten sonra etki-tepki testi aşamasına geçilir. Etki-tepki (IR) fonksiyonları değişkenlerin birbirine uyguladıkları şokların etkilerini ve hangi zamanda etkisinin ne olduğunu tablolar ya da grafiklerle gösterimini sağlar. Etki-tepki testinde şokların hangi değişkende meydana geldiği ve bu şoklara değişkenlerin hangi derecede tepkide bulunduğu anlaşılmış olur. VAR analizinde uygulanan bütün bu testlerin sonucunda çalışmamıza konu olan Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz olayının finansal yapıya negatif etkileri eldeki değişkenlere ait verilerle ortaya konmuş olacaktır.

Y_t ve X_t serilerini ele alacak olursak VAR modeli aşağıdaki

$$Y_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

¹⁰⁴ Bekir Kaya, **Ekonomik ve Siyasi Olayların CDS Primleri ve Ülke Kredi Notları Üzerine Etkisi**, Doktora Tezi, 2015, s.101

$$X_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \theta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \vartheta_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

Formüllerıyla gösterilir. Burada ε_1 ve ε_2 hata terimidir. Y'nin gecikmeli değerleri X değişkenini ve X'in gecikmeli değerleri Y değişkenini etkilemektedir. Vektör Otoregresif (VAR) modelde denklemlerin sağ kısmında sadece gecikmeli değişkenler yer alacak olmasından en küçük kareler yöntemi ile bulunacak değerleri tutarlı olacaktır.

1.4.1. Durağanlık Testi

Burada, analizlere dâhil edilen zaman serisi verilerin durağan olup olmadığının incelenmesidir. Durağanlıkta olasılık değeri 0,05'ten küçük olan seriler durağan, 0,05'ten büyük olan seriler durağan değildir.

1.4.2. Eş Bütünleşme Testi

“İki değişken arasında eş bütünleşme olması, iki seri arasında uzun dönem bir denge ilişkisi olduğunu gösterir. Yani eş bütünleşme, değişkenlerin uzun dönem ilişkisinin araştırılmasıdır. Ancak kısa dönemde iki değişken arasında bir denge olmayabilir. Bu durumda bulunan hata terimleri u_t kısa dönem değerleri ile uzun dönem değerleri arasında bir köprü kurulmasını sağlar. Hata düzeltme modeli bu amaçla geliştirilmiştir. Eşbütünleşik serilerin hata düzeltme modeli (error correction model) kısaca ECM ile gösterilir. Y ve X değişkenlerinin eşbütünleşik olduğu varsayımı altında en basit şekliyle hata düzeltme gösterilmeye çalışılır”.¹⁰⁵

1.4.3. Granger Nedensellik Testi

“Granger, operasyonel nedensellik tanımına dayanarak yeterince yüksek dereceli iki değişkenli otoregresif bir sürecin tahmini yardımıyla, nedenselliğin test edilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece X'in Y'ye veya Y'nin X'e neden olup olmadığı hipotezi test edilebilir hale gelmiştir”.¹⁰⁶

¹⁰⁵ N. Dikmen, **Ekonometri Temel Kavramlar Ve Uygulamalar**, Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, 2012, s.331-332

¹⁰⁶ Erkan Işığışok, **Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi**, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Bursa, 1994, s.92

“Örneğin, X ve Y gibi iki değişken arasında nedensellik ilişkisi araştırılmasında olası dört sonuç ortaya çıkabilmektedir.

1. $X \rightarrow Y$ (X değişkeni Y değişkenini etkilemektedir.)
2. $Y \rightarrow X$ (Y değişkeni X değişkenini etkilemektedir.)
3. $X \leftrightarrow Y$ (Her iki değişkende birbirini etkilemektedir.)
4. $X \nleftrightarrow Y$ (Değişkenlerin aralarında bir nedensellik yoktur.)

Yukarıda verilmiş olan değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisi nedensellik testleri yardımı ile yapılmaktadır. Buna göre, Granger nedensellik testi aşağıdaki denklemler vasıtasıyla test edilir”.¹⁰⁷

Bu test için, X ve Y arasındaki ilişkiden hareket ederek şu şekilde açıklanabilir. Testte önce şu denklemler tahmin edilir.

$$X_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^{nm} \beta_j X_{t-j} + u_{1t}$$
$$Y_t = \sum_{i=1}^m \varphi_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + u_{2t}$$

Burada u_{1t} ve u_{2t} hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olmadığı varsayılmaktadır. 1.denklemleri X'in; X'in geçmiş değerleri ile Y'nin geçmiş değerlerine bağlı olduğunu göstermektedir. 2. denklemleri ise Y'nin; geçmiş Y ve X değişkenlerine bağlı olduğunu ifade eder. X ve Y değişkenlerinin birbirlerine etkileri konusunda ise dört farklı hal ortaya çıkmaktadır:

1) Y'nin X'i tek yönlü etkilemesi ($Y \rightarrow X$)

Bu durum; 1. denklemlerdeki gecikmeli Y'nin parametrelerinin istatistiki olarak sıfırdan farklı olması ve 2. denklemlerdeki gecikmeli X parametreleri setinin istatistiki olarak sıfırdan farksız olması halinde söz konusu olur.

2) X' in Y' yi tek yönlü etkilemesi ($X \rightarrow Y$)

1. denklemlerdeki Y gecikmeli parametrelerinin sıfırdan farksız olması ve 2. denklemlerdeki gecikmeli X değişkeni parametre setinin istatistiki olarak sıfırdan farklı olması halidir.

3) X ve Y' nin karşılıklı olarak birbirini etkilemeleri durumu ($X \leftrightarrow Y$)

¹⁰⁷ Recep Tarı, “**Ekonometri**”, 3. Baskı, Kocaeli Üniversitesi Yayınları No:172, Kocaeli, 2005, s.49

Her iki denklemde de gecikmeli Y ve X parametreleri setleri istatistiki olarak anlamlı yani sıfırdan farklı ise $\sum a_i \neq 0, \sum \beta_j \neq 0, \sum \varphi_i \neq 0, \sum \delta_j \neq 0$ ise iki değişkenin karşılıklı olarak birbirini etkilediklerine karar verilir.

4) X ve Y' nin birbirini etkilememesi, birbirinden bağımsız olma durumu
Gecikmeli değişkenlerin parametreler setlerinin sıfıra eşit olmaları halinde söz konusu olmaktadır.

1.4.4. Etki -Tepki (IR) Analizi

“VAR sistemi içinde uygun gecikme uzunlukları bulunduktan sonra etki-tepki fonksiyonuna geçilir. IR fonksiyonları şokların değişkenler üzerindeki etkilerini ve hangi zamanda etkisinin ne olduğunu tablolar ya da grafik yardımıyla gösterimini ortaya koyar. Bu işlem ile şokların hangi değişkende meydana geldiğini ve bu şoklara değişkenlerin ne tepki vereceği anlaşılır. Şokların nasıl oluşacağını belirlemek amacıyla ilk önce değişkenlerin 10 dönem içindeki hareketleri incelenir. Serilerde meydana gelen şoklarda 1 birimlik değişim karşısında diğer serilerin verdiği tepkiler grafikler yardımıyla ortaya koyulur. Aynı sonuçlar tablo olarak da verilebilir. Sütunlar şokların meydana geldiği değişkenleri ifade ederken satırlar ise bu şoklara karşılık değişkenlerin verdiği tepkileri göstermektedir”.¹⁰⁸

1.4.5. Varyans Ayırıştırması Analizi

“Varyans ayırıştırması; bir değişkendeki değişimin yüzde kaçını kendi, yüzde kaçınınsa diğer değişkenlerden kaynaklandığını araştırır. Varyansdaki değişimin yüzde yüze yakın bir değerini kendi başına açıklıyorsa dışsal değişken olarak nitelendirilir. VDC’de değişkenlerin sıralanması oldukça önemlidir. Sıralama dışsaldan içsele doğru yapılır. Varyans ayırıştırması VAR’da hedeflenen ikinci fonksiyondur. İncelenen değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişimin yüzde kaçının kendi gecikmeleriyle, yüzde kaçınınsa diğer değişkenler tarafından açıklandığını araştırır. Değişkenlerin içsel ya da dışsal olup olmadıkları hakkında bir yan değerlendirme olarak da kullanılabilir”.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Recep Tari, **A.g.e.**, s.465-468

¹⁰⁹ Recep Tari, **A.g.e.**, s.452-453

1.5. Bulgular

VAR sisteminin istikrarlı bir yapıda olup olmadığını incelediğimiz tablo 10'da enflasyon oranı ve sanayi üretim endeksi durağan diğer değişkenler durağan değildir. Modelde var olan bu karakteristik özellikten dolayı VAR modelinin eş bütünleşme testi için uygulanabilirliğini göstermektedir.

Tablo 10: Durağanlık Tablosu

Seriler	Test istatistiği	Olasılık
CDS	-2.576236	0.1018
BISTGETIRI	-1.440251	0.5589
DUMMY	-0.475911	0.8898
ENFLASYON	-7.136337	0.0000
İŞSİZLİK ORANI	-1.131075	0.7002
DÖVİZ SEPET KUR	-0.969629	0.7601
Net Uluslararası Rezerv	-1.511653	0.5231
Sanayi üretim endeksi	-8.313964	0.0000
TÜİK Tüketici güven endeksi	-2.781333	0.0652

Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unit root (assumes common unit root process)				
Levin, Lin & Chu t*	-0.26304	0.3963	9	757
Null: Unit root (assumes individual unit root process)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-4.87821	0.0000	9	757
ADF - Fisher Chi-square	81.6047	0.0000	9	757
PP - Fisher Chi-square	102.819	0.0000	9	774

** Probabilities for Fisher tests are computed using an asymptotic Chi-square distribution. All other tests assume asymptotic normality.

Birinci farklarında durağanlaşmasını sağlamadığımız serileri için yapılacak analizde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tabloda yer alan kriterlerinden faydalanarak model için en isabetli gecikme uzunluğu bulunmuştur.

Burada FPE, AIC ve HQ kriterleri doğrultusunda gecikme uzunluğu 7 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 11: VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Seviyesinin Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-3544.093	NA	3.05e+27	88.82733	89.09531	88.93477
1	-3091.856	791.4156	2.88e+23	79.54639	82.22617*	80.62079
2	-2982.689	166.4797	1.53e+23	78.84221	83.93380	80.88358
3	-2912.656	91.04205	2.44e+23	79.11641	86.61979	82.12473
4	-2814.607	105.4032*	2.40e+23	78.69017	88.60535	82.66545
5	-2719.930	80.47491	3.62e+23	78.34826	90.67525	83.29050
6	-2556.122	102.3801	1.79e+23	76.27805	91.01684	82.18726
7	-2335.592	88.21226	7.15e+22*	72.78979*	89.94038	79.66595*

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 12'de eş bütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında 3 eş bütünleşme denkleminin var olduğu tespit edilmiştir. Test sonuçları CDS primleri, BIST100 getiri endeksi, sepet döviz kuru, kukla değişken, işsizlik oranı, net uluslararası rezervler, sanayi üretim endeksi, TÜİK tüketici güven endeksi ve enflasyon oranı serilerinden oluşan sistemde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği bulunmuştur.

Tablo 12: Eş Bütünleşme Testi Sonucu

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.583527	276.5110	197.3709	0.0000
At most 1 *	0.537314	202.9325	159.5297	0.0000
At most 2 *	0.415125	138.1931	125.6154	0.0068
At most 3	0.355253	93.13914	95.75366	0.0747
At most 4	0.249279	56.27175	69.81889	0.3671
At most 5	0.194685	32.18719	47.85613	0.6018
At most 6	0.092828	13.99932	29.79707	0.8407
At most 7	0.063666	5.815797	15.49471	0.7172
At most 8	0.003447	0.290064	3.841466	0.5902

Trace test indicates 3 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Ayrıca, CDS primleri ile Sanayi Üretim Endeksi ve TÜİK Tüketici Güven Endeksi arasında nedensellik ilişkisi görülmektedir. Granger Nedensellik Testleri, ilişkinin yönü

konusunda değişkenlerin etkileme ve etkilenme durumları için bir bilgilenmede bulunmaktadır.

Tablo 13: Granger Testi

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
BISTGETIRI does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause BISTGETIRI	85	12.5391 1.33772	2.E-05 0.2683
DUMMY does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause DUMMY	85	0.79208 5.50034	0.4564 0.0058
ENFLASYON does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause ENFLASYON	85	0.35356 1.64301	0.7033 0.1999
ISSIZLIKORAN does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause ISSIZLIKORAN	85	0.01551 1.80984	0.9846 0.1703
KUR does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause KUR	85	3.05969 1.42855	0.0524 0.2457
NUR does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause NUR	85	1.61247 0.07424	0.2058 0.9285
SUR does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause SUR	85	3.36001 2.57923	0.0397 0.0821
TUIKTGE does not Granger Cause CDS CDS does not Granger Cause TUIKTGE	85	0.03275 3.69504	0.9678 0.0292

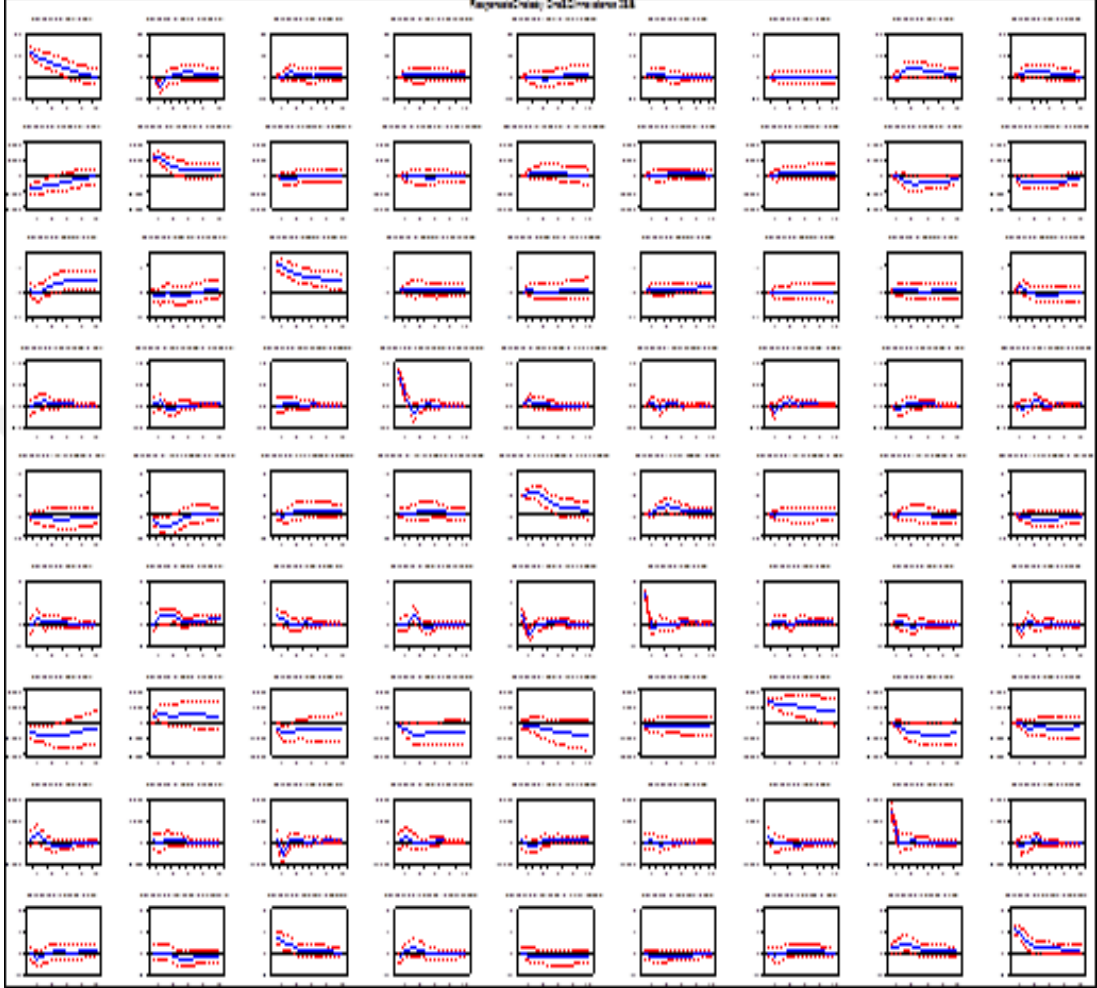
Tablo 14: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişken	F Değeri	Olasılık Değeri	Sınama Sonucu
CDS DUMMY (Kukla Değişken)	0.79208 5.50034	0.4564 0.0058	DUMMY ve CDS arasında tek yönlü etkileşim vardır
Sanayi Üretim Endeksi CDS	3.36001 2.57923	0.0397 0.0821	Sur ve CDS arasında tek yönlü bir etkileşim vardır
CDS TUIK Tüketici Güven Endeksi	0.03275 3.69504	0.9678 0.0292	TUIKGTE ve CDS arasında tek yönlü bir etkileşim vardır

Değişkenler arasında eş bütünleşme olduğu tespit edildiğinden, Granger Nedensellik testlerinde değişkenlerin seviye değerlerinden faydalanılmıştır. Granger Nedensellik testi sonuçları Tablo 14'te gösterilmiştir. Tabloya bakıldığında DUMMY değişkeni yani Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayı CDS primleri, CDS

primlerinin granger nedenidir. Bu itibarla Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz olaylarının ekonomi ve finans piyasaları üzerinde etkisi vardır.

Grafik 1: Etki Tepki Analizleri

Yukarıda Etki - Tepki Analizi yaklaşımı sonuçlarının sunulduğu Grafik-1’de bir seriye bir birimlik şok uygulandığında, diğer serilerin bu şoka gösterdikleri tepkiler 10 dönem boyunca çizilmiştir. İlk sütunda, özellikle üzerinde durduğumuz Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayı için modellenen CDS’nin diğer değişkenler üzerindeki etkisi incelenmiştir. CDS’ye verilen bir standart sapmalı şok karşısında diğer değişkenlerin bu şoka verdikleri cevaplar gözlenmektedir. CDS’nin diğer değişkenler üzerinde belli bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayının en büyük etkisinin sırasıyla BIST100 getiri endeksi, işsizlik oranı ve net uluslararası rezervler üzerinde olduğu gözlemlenmiştir.

Varyans araştırması sonuçları, kısa vade için 2.periyod, orta vade için 5. periyod ve uzun vade için 10. periyod olarak Tablo 15 ve 16’da gösterilmiştir.

Tablo 15: Varyans Ayrıştırması Analizi

Variance Decomposition of CDS:										
Period	S.E.	CDS	BIST	DUMMY	ENF	ISSIZ	KUR	NUR	SUR	TGE
1	23.11226	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	31.46703	88.79224	8.593414	0.079605	0.792987	0.050503	0.989467	0.003489	0.091442	0.606849
3	36.89354	84.00197	6.252320	1.525399	0.701789	0.172892	1.247366	0.011643	3.436798	2.649819
4	40.22620	80.64461	5.414341	1.510031	0.754453	0.476471	1.082802	0.074079	6.475777	3.567436
5	42.72194	77.26856	5.716810	1.478591	1.063843	0.539257	0.967524	0.099816	8.658898	4.206699
6	44.14365	75.06483	6.229736	1.440513	1.260099	0.508981	0.911805	0.170495	9.775393	4.638153
7	45.02316	73.33439	6.726357	1.493916	1.308067	0.631146	0.881453	0.209298	10.52456	4.890814
8	45.58242	71.90704	7.042617	1.582092	1.372809	0.972657	0.863441	0.221515	11.00496	5.032866
9	45.97539	70.76426	7.305125	1.710315	1.454326	1.410802	0.870675	0.225302	11.22878	5.030413
10	46.26991	69.87037	7.493727	1.884108	1.527348	1.841026	0.896739	0.222635	11.28686	4.977196

Variance Decomposition Of CDS: CDS Ye Göre Varyans Ayrıştırması Testi

Tablo 16: Varyans Ayrıştırması Analizi Sonuçları

Periyod	CDS	BIST	DUMMY	ENF	ISSIZ	KUR	NUR	SUR	TGE
2	88.79224	8.593414	0.079605	0.792987	0.050503	0.989467	0.003489	0.091442	0.606849
5	77.26856	5.716810	1.478591	1.063843	0.539257	0.967524	0.099816	8.658898	4.206699
10	69.87037	7.493727	1.884108	1.527348	1.841026	0.896739	0.222635	11.28686	4.977196

Kısa dönem için 2. periyod, orta vade için 5. periyod ve uzun vade için 10. periyodu üzerinden yapılan değerlendirme ile varyans ayrıştırma sonuçlarına göre CDS değişkenindeki değişimin bütün periyotlarda yüksek oranlı durumu kendisine bağlı ortaya koymaktadır. Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayını temsilen modele dâhil edilen kukla değişkenin CDS üzerindeki etkisi dönem uzadıkça artış gösterdiği tespit edilmiştir. Olaylar meydana geldiğinde etki düşük iken olayların uzun sürmesi ile etki şiddeti dönem sonuna doğru artma göstermiştir.

Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayı ile CDS primleri, BIST100 getiri endeksi, sepet döviz kuru, kukla değişken, işsizlik oranı, net uluslararası rezervler, sanayi üretim endeksi, TÜİK tüketici güven endeksi ve enflasyon oranı serilerinden oluşan sistemde değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye’de meydana gelen sosyal ve toplumsal olayların ülke için belli riskler getirdiği ve finansal sistemi etkilediği gözlemlenmiştir.

Ayrıca ÷lkede ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler sonrasında meydana gelen olayların süresi uzadıkça kredi temerrüt swapları üzerindeki etkisi de döneme bağlı olarak artış gösterdiği tespit edilmiştir.

SONUÇ

24 Ocak 1980 kararları Türkiye ekonomisinin seyrini değiştirmiştir. Yeni ekonomi politikalarının etkinlik kazanması ve bunlarla beraber gelişen noe-liberal anlayış doğrultusunda Türkiye’de yüksek faiz, düşük ücret ve dolaylı vergiler ekonomi içinde kendini hissettirmiştir. İşsizlik, enflasyon, sermaye birikiminde ve gelir dağılımındaki eşitsizlik ekonomideki en temel sorun olmuştur. 1950 – 2017 döneminde ekonomide, toplumsal ve siyasal yaşamda yaşanan olayların finansal yapıya ve topluma yansımaları derin düzeylerde olmuş ve etkisi uzun dönem devam etmiştir. Ayrıca, yakın dönemlerde yaşanmış olayların etkisi halen devam etmektedir.

Türkiye gibi ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimlerin sık yaşandığı bir ülkede sosyal ve ekonomik barışın sağlanması ve korunması toplumsal amaçlar için en önemli konulardandır. Bunun sağlanması, ekonomi ve ekonomi bileşenlerini iyileştirdiği gibi sosyal ve toplumsal olayların yaşanmasının da önüne geçmiş olacaktır. Beraberinde ülke kalkınmasını ve refahı getirecektir. Refah düzeyi yüksek toplumlar ancak bilimsel, teknolojik ve ekonomik değişimlere ayak uydurabilirler.

Türkiye’de ve diğer ülkelerde meydana gelen sosyal ve toplumsal olaylar, siyasi süreçler ve ekonomik değişimler finans piyasalarında travma etkileri yaratmıştır. Sosyal ve toplumsal olayların ülke riskini nasıl etkileyeceği durumu her zaman Türkiye’de araştırma konusu olmuştur. Bu itibarla özellikle yakın dönemde yaşanmış olayların ekonomi bileşenlerine etkisi bu çalışmada araştırılmıştır. Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayı kriz değişkenleri olarak ele alınıp 5 yıllık CDS primleri ile meydana gelen olaylar arasındaki anlamlı ilişkiler anlaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin ülke kredi temerrüt swaplarının Türkiye’de meydana gelen olaylara duyarlılığının tespit edilmesi için Ocak 2010 – Mart 2017 tarihleri arasındaki veri setleri kullanılmıştır. VAR analizi, eş bütünleşme testleri, nedensellik analizleri ve varyans ayrıştırma yöntemleriyle etkileşimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada CDS primleri ile değişkenler arasındaki ilişki VAR modeli ile araştırılmıştır. Durağanlık Testi, Uygun Gecikme Uzunluğunun Bulunması, Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Analizi, Varyans Ayrıştırma ve Etki-Tepki analiz sonuçları belirlenmiştir. Granger nedensellik analizi sonuçları doğrultusunda VAR modelinde geleceğe yönelik tahminlerde bulunma imkânı da doğmuştur. VAR uygulama modelinde, modelin yapısının gerektirdiği şekilde gecikmeli değerler bulunup doğrusal ilişkiler tespit edilmiştir. Hata oranlarını da dikkate alan VAR modeli,

uygulamaya konulan zaman serisi verilerinin çözümlenmesi için önemli kolaylıklar sağlamıştır. Yapılan uygulamada Granger nedensellik analizi sonuçları doğrultusunda seriler arasındaki etkileşimler belirlenmiştir.

Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayı ile CDS primleri, BIST100 getiri endeksi, sepet döviz kuru, kukla değişken, işsizlik oranı, net uluslararası rezervler, sanayi üretim endeksi, TÜİK tüketici güven endeksi ve enflasyon oranı serilerinden oluşan sistemde değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Eş bütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında 3 eş bütünleşme denkleminin var olduğu tespit edilmiştir. Test sonuçları CDS primleri ile BIST100 getiri endeksi, sepet döviz kuru, kukla değişken, işsizlik oranı, net uluslararası rezervler, sanayi üretim endeksi, TÜİK tüketici güven endeksi ve enflasyon oranı değişkenleri arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu, yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği bulunmuştur.

Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre DUMMY değişkeni yani Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz Olayı CDS primlerinin granger nedenidir. Bu itibarla Türkiye – Rusya “Uçak Krizi” ve 15 Temmuz olaylarının ekonomi ve finans piyasaları üzerinde etkisi vardır. Türkiye’de meydana gelen sosyal ve toplumsal olayların ülke için belli riskler getirdiği ve finansal sistemi etkilediği gözlemlenmiştir.

Ayrıca ülkede ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler sonrasında meydana gelen olayların süresi uzadıkça bu olayların kredi temerrüt swapları üzerindeki etkisinin döneme bağlı olarak artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu itibarla, Türkiye’de yaşanan siyasal değişimlerin, toplumsal olayların ve finansal krizlerin genellikle piyasadaki artan streslerden etkilendiği, nihayetinde şoklarının finansal sistemin diğer bölümlerinde ve reel sektörde genişleme gösterdiği ve hissedildiği görülmüştür. Türkiye için söz konusu risklerin de dikkate alınarak önleyici politikalar uygulanması ve geliştirilmesi ekonomik büyümeyi ve refahı sağlayacaktır. Küreselleşme ile sertleşen ekonomi rekabetlerine de hazırlık ve önlem alınmış olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ADAKLI Gülseren, Türkiye'de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2006

AHISKA Meltem ve YENAL Zafer, Aradığınız Kişiyi Şu An Ulaşılamıyor Türkiye'de Hayat Tarzı Temsilleri 1980 - 2005, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006

AHMAD Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980) Türkçesi, Feti Naci, Hil Yayınları, İstanbul, 1994

AKŞİN Sina, Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul, 2007

AKYÜZ Yılmaz ve BORATAV Korkut, The making of the Turkish financial crisis. "Financialization of the Global Economy". PERI, University of Massachusetts, Aralık 7-9, 2001

ALP Ali, Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye, IMKB Yayınları, İstanbul, 2002

ATABEK Erdal, DAĞTAŞ Necdet, Kamuoyu ve İletişim, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:139, Eskişehir, 1998

AYDIN Suavi ve TAŞKIN Yüksel, 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İstanbul: İletişim Yay. 2016

BANKO Meltem ve BABAOĞLAN Ali Rıza, Gezi Parkı Sürecine Dijital Vatandaşın Etkisi, İstanbul, 2013

BATIREL Ömer Faruk ve diğerleri, Türk Vergi Gelirlerini Artırma Yolları, Alternatifleri ve Beklentiler, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:15, 1989

BAYKAM Bedri, 27 Mayıs İlk Aşkımız, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994

BİRAND Mehmet Ali, 12 Eylül/Türkiye'nin Miladı, Doğan Kitap, 7.baskı, 1984

BOMFİM Antulio M., "Understanding Credit Derivatives And Related Instruments", Elsevier, 2005

CHİNOY Ely, Society, Published in New York, Second Edition 1967

DEMİRCİ R., ARIKAN R. ve ERDOĞAN B., Genel Ekonomi: Mikro-Makro, Ankara, Gazi Kitapevi, 2001

DİKMEN N., Ekonometri Temel Kavramlar Ve Uygulamalar, Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, 2012

DİNÇER Bülent ve ÖZASLAN Metin, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2004

DURSUN Davut, 12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler), Şehir Yayınları, İstanbul, 2005

ERÖZ Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, 2.Baskı, Fakülteler Matbaası İstanbul 1977

ETE Hatem ve TAŞTAN Coşkun, Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri, Ankara, Pelin Ofset, 2013

EVREN Kenan, Zorlu Yıllarım, İstanbul, 1994

FİCHTER Joseph, Sosyoloji Nedir?, (Çev. Nilgün Çelebi), 7.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004

FREDERİC S. Mishkin, Financial Policies And The Prevention Of Financial Crises İn Emerging Market Countries. NBER, 2001

GALBERT S.d., "A Year of Sanctions against Russia-Now What? A European Assessment of the Outcome and Future of Russia Sanctions", A report of CSIS Europe Programme, CSIS Center for Strategic & International Studies, October, 2015, s.5

GOLDSTEİN Morris ve TURNER Philip, Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri: Kökenler ve Politika Seçenekleri (Çev. Ali İhsan Karacan). İstanbul: Globus Dünya Basım Evi, 1999

GÖKÇE Birsen, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996

İŞİĞİÇOK Erkan, Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Bursa, 1994

İNSEL Ahmet, Demokrasinin Sancılı Yılları, İstanbul, Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, Cilt:3, 2002

JACOBS, KARAGÖZOĞLU M., A. K., PELUSO, C. M., Measuring Credit Risk: CDS Spreads vs. Credit Ratings, FMA Meetings in New York, 2010

KALAYCIOĞLU Ersin, Çağdaş Siyasal Bilim, 1984

KAYNAK Mahir, Darbeli Demokrasi, "Olaylar ve Çözümlemeler", İstanbul, Timaş Yayınları, 2006

KAZGAN Gülten, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929 - 2009) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Genişletilmiş 3. Baskı, Ocak 2012

KAZGAN Gülten, Türkiye'de Gelir Bölüşümü: Dün ve Bugün, Ekonomi ve Toplum, Friedric Ebert Vakfı, İstanbul, 1990

KİBRİTÇİOĞLU Aykut, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001", Yeni Türkiye, 2000

KONGAR Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi 10. Basım, İstanbul, Mayıs 2004

KÖKER Levent, Demokrasi Üzerine Yazılar, Ankara, İmge Kitabevi, 1992

KÜÇÜKKAYA Aykut ve KONGAR Emre, Gezi Direnişi, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2013

LOCKE John, Two Treatises Of Government, (Ed.) Thomas I. COOK, Newyork: Hafner Press Company, 1947

NEAL Robert, "Credit Derivatives: New Financial Instruments for Controlling Credit Risk", Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, Second Quarter, 1996

OKTAYER Nagihan, Gelir ve Tüketim Vergilerinin Tasarruflar Üzerindeki Etkisi, İ.Ü İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Konferansları, 41.seri, 2002

ORAN Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980. 6.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

ÖNİŞ Ziya ve AYSAN Ahmet Faruk, Neoliberal Globalization, The Nation State and Financial Crises in the Semi-Periphery: A comparative Analysis, Third World Quarterly, Cilt: 21, 2003

PARASIZ İ., Para Banka ve Finansal Piyasalar, 7. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2001

SERTER Nur, Genel Olarak ve Türkiye Açısından İstihdam ve Gelişme, İstanbul, İ.Ü. Yayınları No: 3697, İktisat Fakültesi Yayın No: 540, 1993

SEYİDOĞLU Halil, Uluslararası Finans, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2001

ŞAMİLOĞLU Famil, Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Finansal Kaynak Sorunu, Baskı 1, Gazi Kitabevi, Ankara, 2002

TANÖR Bülent, "İki Anayasa: 1961-1982", İstanbul: Beta Basım, 1986

TARI Recep, "Ekonometri", 3. Baskı, Kocaeli Üniversitesi Yayınları No:172, Kocaeli, 2005

TEZER Ersin, 5 Nisan Kararlarının Hedefi - Devleti Küçültmek Olmasına Rağmen - Özel Kesim Küçölmek Durumunda, TİSK İş Veren Dergisi, Cilt:32, No:1, 1996

TUNCER Selahattin, Türkiye’de Sermaye Piyasası, Teori Uygulama, İstanbul Matbaası, İstanbul,1985

TURAN Emir, Medya’nın Siyasi Hayata Etkileri, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1.Basım, İstanbul, 1994

TÜRKDOĞAN Orhan, Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı, 2008

UCER Murat, TİELMANN Christian ve AGENOR Pierre-Richard, Fiscal imbalances, capital inflows and the real exchange rate: the case of Turkey. International Monetary Fund. 1997

UYGUR Ercan, The Global Crisis and Turkish Economy. Third World Network. 2010

YELDAN Erinç, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

YÜKSELER Zafer, Örtülü Mali Kuraldan Açık Mali Kurala Geçiş, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2010

ZWET Annemarie Van Der ve SWANK Job, “Financial Fragility and Macroeconomic Performance: A Comparison of Emerging and Highly Developed Countries”, DNB Staff Reports, De Nederlandsche Bank, No:52, 2000

MAKALELER

ABDULLAH Akif ve BABAÇ Erhan, Ekonomik Açıdan Rusya’ya Uygulanan Yaptırımlar ve Türkiye İle Yaşanan Uçak Krizinin Etkileri. “İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”, Sayı 7, 2016, s.4-5

ACAR F., Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1(2), 2013, s.15-32

AKTAŞ R., PETEKKAYA S. ve AYDOĞAN E., 2001 Krizi Sonrası Dönemde Makroekonomik Gelişmeler Işığında Türk Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Bir Değerlendirme. İktisat İşletme ve Finans, 20(237), 2005, s.17-48

BİLİR Faruk, Hükümet Sistemleri Tartışmaları Bağlamında Hükümet Sistemimizin ve Partili Cumhurbaşkanı, Yeni Türkiye, 51, 2013, s.5-6

DEMİR Sertaç Timur, 15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya, Seta Yayın, 2016, s.10-11

DİREKÇİ Tuba Başkonuş ve KAYGUSUZ Semra, Kısa vadeli sermaye hareketlerinin makroekonomik değişkenler ile olan etkileşimi, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), sayı:5, 2013, s.9

DURUSOY Serap, Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri, DTM Dergisi, Sayı:18, 2000, s.16-17

ERDİLEK Asım, "Türkiye'nin Osmanlı'dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yabancı Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Cilt:1, Sayı:30, 2006, s.23

EREN Veysel ve AYDIN Abdullah, Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16 (Özel Sayı I), 2014, s.197-205

ERSAN, İ., GÜNAY, S., Kredi Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları (CDS) ve Kapatma Davasının Türkiye Riski Üzerine Etkisine Dair Bir Uygulama, Bankacılar Dergisi, Sayı:71, 2009, s.3-22

GÜÇLÜ Sami ve BİLEN Mahmut, 1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler, Yeni Türkiye Dergisi, sayı:6, 1995, s.160-171

GÜN Musa, KUTLU Melih ve KARAMUSTAFA Osman, Gezi Parkı Olaylarının Türkiye Kredi Temerrüt Swapları (CDS) Üzerine Etkisi, sayı: 8/1, 2016, s.7

HASSAN M., KABİR Ngow, THİTİ S.Yu, Jung-Suk ve Abul Hassan, “Determinants of Credit Default Swaps Spreads in European and Asian Markets”, Journal of Derivatives & Hedge Funds, 19/4, 2013, s.295-310

HASTEMİR T.A. ve COŞKUN M.K., “Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(1), 2014, s.121-149

HEKİMOĞLU Mehmet Merdan, Başkanlık Demokrasisini Doğru Tartışmak, Yeni Türkiye, sayı: 51, 2013, s.58-51

ISMAİLESCU, I., KAZEMİ, H., The Reaction of Emerging Market Credit Default Swap Spreads to Sovereign Credit Rating Changes, Journal of Banking & Finance, 34, 2010, s.261–273

İMANBEYLİ Vügar, “Uçak Krizi” ve Türkiye - Rusya İlişkileri, Seta Perspektif, Sayı 119, Aralık 2015, s.3-4

İSMAYİL Tuğrul, “Türkiye - Rusya İlişkileri: Soğuk Kış'tan Sıcak Bahar'a Dönüşebilecek mi?”, Ekoavrya: Avrasya Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi, IX/33, 2013, s.8-13

KAHRAMAN Ali İhsan, Türkiye – Rusya Krizi, Birlik Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2015, s.2

KARTAL Mehmet, “Türkiye’de Sosyal Medya Raporu”, İletişim ve Diplomasi Dergisi, 2013, s.88

KAYA, B., KAYA, E. Ö., YALÇINER, K., Türkiye'nin Derecelendirme Notları Ve Kredi Temerrüt Swap Primlerinin Ekonomik Ve Sosyal Olaylara Tepkisinin Analizi, Maliye Finans Yazıları, 103, 2015, s.85-112

KETEN Murat, BAŞARIR Çağatay ve KILIÇ Yunus, “Kredi Temerrüt Takası ile Makroekonomik ve Finansal Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, 17. Finans Sempozyumu, 23-26 Ekim 2013, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, s.377-386

KOÇTÜRK Murat ve EKER Meral, “Dünyada Ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi”, Tarım Ekonomisi Dergisi, Cilt.1, Sayı:18, 2012, s.37

NORDEN Lars ve WEBER Martin, “Informational Efficiency of Credit Default Swap and Stock Markets: The Impact of Credit Rating Announcements”, Journal of Banking & Finance, 28/11, 2004, s.13-28

ÖZ Sumru, Türkiye’ye Yönelik Sermaye Akımları ve Ekonomik Büyüme, Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu, 2012, s.12-04

PEKER Hasan Sencer, Türkiye’de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi Uygulamasının Değerlendirilmesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, sayı:22, 2011, s.487-506

SÖYLEMEZ Arif Orcun ve YILMAZ Ahmet, The relationship between the international capital flows and economic growth after the financial liberalization in Turkey, sayı:16, 2012, s.18

ŞAHTAHTI ve ŞAHBAZOV, “Uçak Krizinin Türkiye - Rusya Ekonomik İlişkilerine Etkisi”, 2015, s.22-25

USAK, Türkiye Krizinin Etkileri, Çok Yönlü Bir Değerlendirme, Avrasya Analizleri Serisi No:1, Analiz No:30, Şubat, Ankara, 2016, s.1

UYGUR Ercan, Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ankara, 2001, s.6

YENİCE Sedat ve HAZAR Adalet, “Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Risk Primleri ile Menkul Kıymet Borsalarının Etkileşiminin İncelenmesi”, 18. Finans Sempozyumu, 15-18 Ekim 2014, Pamukkale Üniversitesi, 2014, s.531-544

YEŞİLTAŞ Murat ve ÖZÇELİK Necdet, “Turkey’s Stiltborn Junta Coup Attempt”, SETA Analysis, Sayı: 19, (Temmuz 2016), s.11

ZHU You, Xie, Chi; Sun, Bo; Wang, Gang-Jin; Yan, Xin-Guo, "Predicting China's SME Credit Risk in Supply Chain Financing by Logistic Regression", Artificial Neural Network and Hybrid Models, Sustainability, 8/5, 2016, s.1-17

Türkiye Gazeteciler Sendikası, Danışma Kurulu Çalışma Raporu, İstanbul, 1972, s.117-118

TEZLER

BAHÇECİ Sema, Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi, Ankara, 1997, **DPT Uzmanlık Tezi**

GENÇAY Mehmet, Dünyada Finansal Sektör Konsolidasyonu ve Türkiye Örneği, Ankara, 2005, **T.C Merkez Bankası Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi**

İLERİ Ülkü, Türkiye'de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri, 2008, **Doktora Tezi**

KAYA Bekir, Ekonomik ve Siyasi Olayların CDS Primleri ve Ülke Kredi Notları Üzerine Etkisi, 2015, **Doktora Tezi**

NAZ Sahar ve GHOREYSHI, "Türkiye - Rusya Federasyonu Ticaretinde Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Geçerliliği", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**

İNTERNET KAYNAKLARI

TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi, 2005 Yılı Sonuçları, Haber Bülteni <http://tuik.gov.tr>

DİE. 1923-2002 İstatistik Göstergeler, DİE Matbaası, Ankara, 2003 (www.die.gov.tr)

<http://www.tuik.gov.tr/> Türkiye İstatistik Yıllığı, 2005, Gelir Dağılımı İstatistikleri

<http://data.worldbank.org/indicator/NY>, Dünya Bankası 1990-2012

TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi <http://data.tcmb.gov.tr>